

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БАС ПРОКУРАТУРАСЫНЫҢ
ЖАНЫНДАҒЫ ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ОРГАНДАРЫ АКАДЕМИЯСЫ

ЧОНБАЕВ ЕРБОЛ ГАЛЫМОВИЧ

Заңсыз жолмен алынған мүліктерді тәркілеу туралы сотқа дейінгі
іс жүргізу өндірісі бойынша дәлелдеу ерекшеліктері

7М12303 «Құқық қорғау қызметі» (ғылыми және педагогикалық бағыт)
білім беру бағдарламасы бойынша ұлттық қауіпсіздік және әскери іс магистрі
дәрежесін алуға диссертация

Ғылыми жетекші:

Жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру
институты Арнайы заң пәндері
кафедрасының доценті
А.А. Ешназаров,
заң ғылымдарының кандидаты,
әділет кеңесшісі

Қосшы қ., 2022 ж.

ТҮЙІНДЕМЕ

Диссертациялық жұмыс заңсыз жолмен алынған мүліктерді тәркілеу туралы сотқа дейінгі іс жүргізу өндірісі бойынша дәлелдеу ерекшеліктеріне арналған. Сотқа дейінгі сатыда заңсыз жолмен алынған мүліктерді анықтау дәлелдеу және тәркілеуге қатысты қолданыстағы заңнаманы реформалау мәселелеріне ерекше назар аударылады.

РЕЗЮМЕ

Диссертационная работа посвящена особенностям доказывания в досудебном производстве о конфискации незаконно полученного имущества. Особое внимание уделяется вопросам реформирования действующего законодательства по выявлению, доказыванию и конфискации незаконно полученного имущества на досудебной стадии.

SUMMARY

The dissertation work is devoted to the features of evidence in pre-trial proceedings on confiscation of illegally obtained property. Special attention is paid to the issues of reforming the current legislation on identification, proof and confiscation of illegally obtained property at the pre-trial stage.

МАЗМҰНЫ

БЕЛГІЛЕРІ ҚЫСҚАРТУЛАРЫ.....	4
КІРІСПЕ.....	5
1. МҮЛІКТІ ТӘРКІЛЕУ ИНСТИТУТЫНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ТАРИХИ АСПЕКТІЛЕРІ, ТҮСІНІГІ ЖӘНЕ ОНЫҢ МӘНІ	
1.1. Қазақстан Республикасындағы мүлікке тәркілеу институтының пайда болу тарихы.....	11
1.2. Қылмыстық процестегі мүлікті тәркілеудің түсінігі, мәні және қолдану механизмі. Сондай-ақ «заңсыз» және «қылмыстық» жолмен алынған мүлік терминдеріне қысқаша талдау.....	21
1.3. Шет мемлекеттердің қылмыстық заңнамасындағы мүлікті тәркілеу институты.....	36
2. ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖОЛМЕН АЛЫНҒАН МҮЛІКТЕРДІ ТӘРКІЛЕУ ТУРАЛЫ СОТҚА ДЕЙІНГІ ІС ЖҮРГІЗУ ӨНДІРІСІ БОЙЫНША ДӘЛЕЛДЕУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	
2.1. Қылмыстық жолмен алынған мүлікке тыйым салудың қылмыстық іс жүргізу институтының тұжырымдамалық негіздері.....	45
2.2. Сотқа дейінгі сатыда мүліктердің қылмыстық жолмен алынғандығын дәлелдеу барысында туындайтын қиыншылықтар.....	56
2.3. Сотқа дейінгі тергеп-тексеру барысында қылмыстық құқық бұзушының мүліктерін іздестіру, тыйым салу және тәркілеу екершеліктері.....	64
ҚОРЫТЫНДЫ.....	77
ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕККӨЗДЕРДІҢ ТІЗІМІ.....	85
ҚОСЫМША 1. Енгізу актісі	94
ҚОСЫМША 2. Нормативтік құқықтық актілеріне өзгерістер мен толықтырулар енгізу бойынша ұсыныстарға салыстырма кесте.....	95

БЕЛГІЛЕРІ МЕН ҚЫСҚАРТУЛАРЫ

АҚШ – Америка Құрама Штаттары

БҰҰ- Біріккен ұлттар ұйымы

КСРО - Кеңестік Социалистік Республикалар Одағы

Қазақ АКСР - Қазақ Автономиялы Кеңестік Социалистік Республикасы

ҚАКСР - Қазақ Автономиялы Кеңестік Социалистік Республикасы

Қазақ КСР - Қазақ Кеңестік Социалистік Республикасы

ҚР ҚК – Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі

ҚР ҚПК – Қазақстан Республикасы Қылмыстық процестік кодексі

ҚР АК – Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі

ҚХР – Қытай Халық Республикасы

РФ – Ресей Федерациясы

КІРІСПЕ

Жүргізілетін зерттеудің өзектілігі. Қазіргі таңда Қазақстанда және бүкіл әлемде қылмыстық жолмен алынған мүліктерді мемлекеттік бюджетке қайтару мәселесі өзекті болып табылады.

Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2020 жылдың 1 қыркүйегіндегі «Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі» атты Қазақстан халықына жолдауында мемлекеттің бәсекеге қабілеттілік деңгейін көтеру, геосаяси және жаңа жағдайдағы экономикалық даму және әлеуметтік-экономикалық тұрақтылығын сақтау, құқық қорғау қызметін жетілдіру бойынша міндеттер қойылды [1]. Әсіресе, бірінші ретті міндет ретінде азаматтарымыздың лайықты өмір сүруіне жағдай жасау, олардың құқықтарын қорғау, заң үстемдігін қамтамасыз ету, жемқорлыққа қарсы күресті күшейту белгіленді. Қойылған міндеттерге тосқауыл болу мүмкін себептердің бірі - қылмыстық құқық бұзушылықтар, әсіресе мемлекет пен қоғам қаражатының жымқырылуы, салдар ретінде жобалардың жеткілікті жүзеге аспауы. Осы құбылыспен күрестің және келтірілген зиянның орнын толтырудың бір құралы сотқа дейінгі іс-жүргізу барысында қылмыстық жолмен алынған мүліктерді дәлелдеу болып табылады.

Сол сияқты, мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев 2021 жылғы 16 сәуірде «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл» жөнінде өткізген кеңесте «follow the money» (ақшаны қадағалаңыз) қағидатының әлеуетіне тоқталып, Қазақстан Республикасы Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл агенттігіне қылмыстық жолмен алынған мүлікті іздестіру және тәркілеу ісіне баса мән беруді тапсырды [2].

Еліміз тәуелсіздігін алған кезеңнен бері мүлікті тәркілеуге қатысты бір қатар құқықтық нормативтік актілер қабылданған. Қазақстан Республикасының жаңа 2014 жылғы Қылмыстық кодексінде (бұдан әрі – ҚР ҚК) мүлікті тәркілеу туралы ережелер 48-бапта бекітілген және Қазақстанның қылмыстық заңнамасының бүкіл тарихындағы ең ауқымды және егжей-тегжейлі

регламентацияны білдіреді. Осы баптың бірінші бөлігінде: «мүлікті тәркілеу дегеніміз сотталған адамның меншігіндегі, қылмыстық жолмен табылған не қылмыстық жолмен табылған қаражатқа сатып алынған мүлікті, сондай-ақ қылмыстық құқық бұзушылық жасау құралы немесе құралы болып табылатын мүлікті мәжбүрлеп өтеусіз алып қою және мемлекет меншігіне айналдыру» деп көрсетілген [3].

Отандық қылмыстық құқықта алғаш рет кінәлілердің барлық мүлкі тәркіленуге жатпайды, тек қылмыстық жолмен алынған мүлік. Ж. Құмарбекқызы атап өткендей «Қылмыстық заңнамада мүлікті тәркілеудің мазмұны түбегейлі қайта қаралды: мемлекет қылмыстық жолмен алынған не қылмыстық жолмен алынған қаражатқа сатып алынған мүлікті тәркілеуді ғана қалдырып, толық тәркілеуден бас тартты» [4, 4 б].

Сондай-ақ, Заңның мәтінінде алғаш рет ақша мен мүлік тәркіленуге жатады, сондай-ақ тәркіленуге жататын нақты мүлік анықталған. Мүлікті пайдалану, сату немесе басқа себептермен тәркілеу мүмкін болмаған жағдайда, осы мүліктің ақшалай баламасы тәркіленеді деген ереже өте прогрессивті болып табылады. Тәркілеуге қатысты тағы бір қысқа әңгіме – бұл қылмыстық жазаның қосымша түрі ретінде ғана емес, сонымен бірге қылмыстық-құқықтық ықпал ету шарасы ретінде де анықтау. ҚР ҚК 48-бабының 4-бөлігіне сәйкес «Қазақстан Республикасы Қылмыстық процестік кодексінің (бұдан әрі – ҚР ҚПК) 15-бөлімінде көзделген жағдайларда мүлікті тәркілеу қылмыстық-құқықтық ықпал ету шарасы ретінде сот шешімі бойынша қолданылуы мүмкін» [3]. Мәселен, ҚР ҚПК-нің 667-бабында «Күдіктіге, айыпталушыға халықаралық іздестіру жарияланған не оларға қатысты қылмыстық қудалау осы Кодекстің 35-бабы бірінші бөлігінің 3), 4) және 11) тармақтары негізінде тоқтатылған жағдайларда, сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын адам заңсыз жолмен алынған мүлік туралы мәліметтер болған кезде, осы тарауда белгіленген тәртіппен мүлікті тәркілеу туралы іс жүргізуді қозғайды» делінген [5].

Шешілетін ғылыми проблеманың немесе практикалық міндеттің қазіргі уақыттағы жағдайын бағалау. Қылмыстық құқықтағы мүлікті тәркілеу мәселелерімен Д.Ю. Борченко, Д.И. Самгина, Л.А. Алексеева, В.И. Михайлов, А.В. Степенко, Т.П. Ратко және басқалары сияқты көптеген құқықтанушы ғалымдар айналысты. Ал мүлікті тәркілеудегі қиыншылықтарды шешу мәселелерімен М.Ч. Қоғамов, Т.А. Шандаулов, А.Х. Дарбаев, И.Ш. Борчашвили, Ж. Құмарбекқызы сияқты отандық ғалымдар айналысты.

Сонымен қатар, зерттеу жұмыстарын жүргізу барысында отандық ғалымдармен қылмыстық жолмен табылған мүліктерді сотқа дейінгі тергеп-тексеру сатысында дәлелдеудің проблемалары кешенді зерттелмеген.

Зерттеудің мақсаты – сотқа дейінгі іс-жүргізу барысында заңсыз жолмен алынған мүліктерді дәлелдеу бойынша теориялық және тәжірибелік қылмыстық процестік мәселелерді кешенді зерттеу, сондай-ақ қолданыстағы қылмыстық процестік заңнамаға сондай мүліктерді дәлелдеу нормаларын жетілдіру және оңтайлы қолдануға бағытталған ғылыми негізделген ұсынымдар жасау болып табылады.

Аталған мақсатқа жету үшін зерттеуге келесі міндеттер қойылады:

- Қазақстан Республикасындағы мүлікке тәркілеу институтының пайда болу тарихына қысқаша талдау жасау, мүлікті тәркілеу түсінігінің, мәнінің және қолдану механизмінің мазмұнын ашу;
- шет мемлекеттердің қылмыстық заңнамасындағы мүлікті тәркілеу институтын зерттеу;
- сотқа дейінгі сатыда мүліктердің қылмыстық жолмен алынғандығын дәлелдеу барысында туындайтын қиыншылықтарды анықтау және оларды шешу жолдарын ұсыну;
- қылмыстық жолмен алынған мүлікке тыйым салудың қылмыстық іс жүргізу институтының тұжырымдамалық негіздеріне тоқталу;
- сотқа дейінгі тергеп-тексеру барысында қылмыстық құқық бұзушының мүліктерін іздестіру, тыйым салу және тәркілеу екершеліктерін көрсету.

Зерттеу объектісі – мүлікті тәркілеу туралы қылмыстық процестік нормаларын қолдану барысында туындайтын қоғамдық қатынастар болып табылады.

Зерттеу тақырыбын мүлікті тәркілеудің негіздерін, шарттары мен тәртібін регламенттейтін қылмыстық – құқықтық және қылмыстық процестік нормалары құрайды.

Зерттеуді жүргізудің әдістері мен әдіснамалық негіздері. Зерттеу барысында танымның жалпы ғылыми әдістері мен арнайы әдістері қолданылады: тарихи, құқықтық, салыстырмалы-құқықтық, формальды-заңдық, логикалық, статистикалық талдау, ғылыми талдау әдістері.

Ғылыми жаңалықтың негіздемесі. Қылмыстық іс жүргізу заңнамасының бар кемшіліктері мен даму үрдістерін анықтауға мүмкіндік береді (мүлікті тәркілеу институтының тарихы; құқықтық аспектілерін қалыптастыру кезеңдерін зерделеу кезі; салыстырмалы-құқықтық; шет елдердің қылмыстық заңнамасын талдау).

Сонымен қатар, зерттеудің ғылыми жаңалығына – автор алғаш рет қылмыстық жолмен алынған мүлікті сотқа дейінгі тергеп-тексеру барысында дәлелдеу, тәркілеу мәселелерінде Қазақстан Республикасының жаңа Қылмыстық саясатына арналған кешенді зерттеу жүргізуге әрекет жасауда.

Қорғауға шығарылатын ережелер мен апробация және нәтижелер енгізу. Зерттеудің негізгі нәтижелерін қылмыстық құқық пен қылмыстық іс жүргізу құқығы курсына оқыту кезінде және қылмыстық қудалау органдарының қызметінде ұсынымдар нысанында пайдалану жоспарлануда.

Қорғауға шығарылатын ережелер:

1. ҚР Қылмыстық процестік кодексіне өзгертулер енгізу арқылы, осы кодекс тарауы мен баптарын келесідей редакцияда жазу ұсынылады:

- 71 тарауының атауын «Қылмыстық жолмен алынған мүлікті үкім шығарылғанға дейін тәркілеу туралы іс жүргізуді жүзеге асыру тәртібі туралы»;

- 667 баптың диспозициясын «Қылмыстық жолмен алынған мүлікті үкім шығарылғанға дейін тәркілеу туралы іс жүргізуді қозғау».

Сол сияқты, 35 (Іс бойынша іс жүргізуді болғызбайтын мән-жайлар), 53 (Соттың өкілеттіктері), 668 (Тәркілеу туралы сотқа дейінгі іс жүргізу) және 673 (Осы Кодекстің жекелеген нормаларын қолдану тәртібі) баптарындағы «заңсыз» сөзін «қылмыстық» деген терминге ауыстыру ұсынылады.

2. ҚР ҚПК-тің 194 бабына жаңа 4 бөлікті енгізуді. Ол бөлікті келесідей редакцияда жазу ұсынылады:

4. Азаматтарға және мемлекеттік бюджетке ірі және аса ірі мөлшерде шығын келтірілген қылмыстық құқық бұзушылықтар бойынша сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жедел тергеу тобына тапсыруды, осы топқа негізгі қылмысты тергейтін тергеушілерден бөлек, параллельді түрде қаржылық тергеуді жүргізетін тергеушіні қосуды («қылмыстың қаржылық жағын» тексеретін).

3. Мүлікті тәркілеу саласындағы объективті көріністі анықтау мақсатында, Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасы жанындағы Құқықтық статистика және арнайы есепке алу комитетінің «Тіркелген қылмыстық құқық бұзушылықтар туралы» № 1-М нысанды статистикалық есепке (ҚР БП 24.04.2019ж. №29 Бұйрығымен бекітілген) жаңа бөлім енгізуді ұсынамыз:

4-2 бөлім. «Үкім шыққанға дейінгі сатыда тәркіленген мүлік, ол мүліктің жалпы соммасы туралы мәліметтер». Оның ішінде:

- ол мүліктің қылмыстық жолмен алынғандығы (тергеу барысында дәлелденгендігі туралы) және ол мүліктің жалпы соммасы.

4. Құқық қорғау органдарының қызметін бағалау критерилерінің бірі ретінде – сотқа дейінгі сатыда қылмыстық жолмен алынған мүлікті анықтау, дәлелдеу және азаматтарға, мемлекеттік бюджетке қайтарылған мүліктің немесе қаражат соммасын енгізу ұсынылады.

Аталған критериді құқық қорғау органдарының ведомствалық бұйрықтарымен бекіту қажет деп санаймыз.

5. Азаматтарға және мемлекетке қылмыстық құқық бұзушылық салдарынан келтірілген мүліктік залалды қалпына келтіру мақсатында, сыбайлас жемқорлық, экономикалық және басқада мүліктік қылмыстар бойынша күдіктіге, айыпталушыға, сотталушыға өзіне және жақын туыстарына

тиесілі мүліктердің заңды жолмен алынғандығын дәлелдеуді өздеріне жүктеу ұсынылады.

Осы ұсынысты іске асыру үшін, ҚР ҚПК-тің 19 бабында ескертпе ретінде келесідей мәтін енгізу қажет деп есептейміз:

«Ескертпе: Парраллельді қаржылық тергеу жүргізілетін санаттағы қылмыстық істер бойынша кінәсі дәлелденген тұлғаға қатысты кінәсіздік презумпциясы қағидасы қолданылмайды».

1. МҮЛІКТІ ТӘРКІЛЕУ ИНСТИТУТЫНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ТАРИХИ АСПЕКТІЛЕРІ, ТҮСІНІГІ ЖӘНЕ ОНЫҢ МӘНІ

1.1. Қазақстан Республикасындағы мүлікке тәркілеу институтының пайда болу тарихы

Мүлікті тәркілеу институты құқық бұзушылықтың алдын алу және келтірілген шығынды қалпына келтірудің көне құралдарының бірі болып табылады.

Ең алғаш мүлікті тәркілеу институты ежелгі Рим құқығында пайда болған. Тәркілеу қылмыскердің мүліктік жауапкершілігі болып саналған. Содан кейін тәркілеу Еуропа және Оңтүстік-Шығыс Азия мемлекеттерінің заңнамасына енді [6, 69 б].

Қазақстан заңнамасындағы мүлікті тәркілеудің даму тарихына келер болсақ, бұл институттың дамуы төрт кезенді қамтиды:

- 1) Ресей империясына қосылғанға дейінгі қазақтардың дәстүрлі құқығы бойынша мүлікті тәркілеу;
- 2) Ресей империясының заңнамасы бойынша мүлікті тәркілеу;
- 3) Совет Одағы кезеңіндегі мүлікті тәркілеу;
- 4) қазіргі Қазақстан Республикасының заңнамасындағы мүлікті тәркілеу.

Ұзақ уақыт бойы қазақ құқығының қайнар көзі құқықтық салт-дәстүр, ауызша әдет-ғұрып, адамдардың әртүрлі жағдайдағы мінез-құлық нормалары болған. «Ұлттық құқықтың қалыптасуы әдетте қазақ мемлекетінің қалыптасу сәтімен (Қазақ хандығы – 1465 -1466 жж.) байланыстырады. Осы кезеңде ауызша заң шығаруға алғашқы талпыныстар жасалды. Мысалы «Қасым ханның қасқа жолы», «Есім ханның ескі жолы» және Тәуке ханның «Жеті» жарғы». Бұл ережелердің ең танымалы және хандық кезеңдегі (XV-XIX ғғ.) құқықтық әдет-ғұрыптардың бізге дейін жеткен жалғыз жиынтығы ол «Жеті» жарғы» [7, 100-103 б.].

«Жеті жарғы» жеті бөлімнен тұрып, қоғамдық өмірдің жеті саласындағы құқықтық қатынастарды реттейтін:

- жер туралы сот ісін жүргізу;
- жесір әйелге қатысты даулар;
- құн туралы даулар;
- балаларды тәрбиелеу және некеге тұру;
- қылмыстар үшін жауапкершілік;
- ұрпақтар арасындағы даулар;
- ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету.

Қазақтардың әдет-ғұрып құқығы бойынша жазалардың негізгі келесі түрлері болды:

- өлім жазасы;
- физикалық жаза;
- масқаралау жазалары;
- «құн» (кісі өлтіргені үшін төлем); - «айып» (айып пұл);
- құлдыққа беру;
- қылмыскерді қызмет жасау үшін жәбірленушіге беру;
- қылмыскерді жәбірленушінің немесе оның туыстарының еркіне беру;
- құқық бұзушының барлық мүлкін тәркілеу;
- құқық бұзушыны қауымдастықтан (ауылдан) қуу.

«Теріс қылықтар мен қылмыстар үшін ең көп таралған және егжей-тегжейлі жаза ретінде «айып» төлеу болған, ол кінәлі тұлға тарапынан жәбірленушіге материалдық және моральдық зиянның орнын толтыру үшін төленген. Қазақ құқығының құрылымында көбіне мүліктік жауапкершілік мәселесі кеңінен қолданылған.

Мінез-құлықтан ауытқудың кез-келген түрі қоғамдық нормаларды, оның ішінде адамгершілік нормаларды бұзу, материалдық және моральдық зиян келтірумүліктік жауапкершілікпен байланыстырылған. Соңғысының көптеген нұсқалары болды (айып, тоғыз, құн –бұлар жауапкершіліктің біршама институттары)» [8, 65 б].

«Қазақтың дәстүрлі әдет-ғұрып құқығы бойынша тәркілеу бірнеше ұрлықтар үшін салынған айыппұлға қарамастан, түзеу жолына түспеген ұрыларды бүкіл мүлкінен айыру және ұрлыққа бара жатқан тұлғаның жылқысын алып қою – жаза ретінде қолданылған [9, 23 б].

Қазақ әдет-ғұрып құқығын зерттеушілер мүлікті тәркілеуді жеке немесе бөлек жаза ретінде сипаттамайды, оны кінәлі тұлғаны қоғамнан қуумен байланыстырады. Зерттеушілердің пікірінше кінәлі тұлғаны қоғамнан қуу, оның қайталап құқық бұзушылық жасағаны, ауыл ақсақалдарының келісімінсіз қылмыскерді өзінде жасыру үшін қолданылған. Бірақ бұл жаза түрлері сирек қолданылатын.

Оның сирек қолданылуына байланысты Қазақ әдет-ғұрып құқығын зерттеушілердің еңбектерінде мүлікті тәркілеуге толық түсіндірме берілмеген. Онда тек жазаға тартылған тұлғаның барлық мүлкін алып қойған деп көрсетілген. Онымен қоймай кінәлі тұлғаны біреу өлтіріп қойса, ол үшін ол тұлға жауапкершілікке тартылмаған.

Қорыта келгенде қазақтың салт-дәстүр құқығында мүлікті тәркілеу, қылмыстық әрекеттен келген зиянның орнын толтыру қызметін атқармағандығын, ол тек сол кезеңдегі қоғамда әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру рөлін атқарғандығын байқауға болады.

XVIII ғасырдың 30-шы жылдары басталған Қазақстанның Ресей империясына қосылуы XIX ғасырдың ортасында аяқталды.

Мүлікті тәркілеу ресей заңнамасындағы ең көне жазалардың бірі болып саналады. Орыс ақиқаты кезеңінде бұл жаза түрі «ағын және тонау» деп аталған [10, 64 б].

Иван III заңдар жинағы негізінде (1497 ж.) мүлікті тәркілеу дене және өлім жазаларына қосымша жаза ретінде қолданылған. Осы құқықтық актіге сәйкес көптеген қылмыстар бойынша Мәскеулік князь пайдасына мүлікті алып қою қолданылған.

1649 жылы мүлікті тәркілеу арнайы қызметтік және жалпы (қарақшылық, саяси қылмыстар) теріс қылықтар үшін тағайындалған. Мүлікті тәркілеу негізгі

жазаға да қосылуы мүмкін болған, мысалы императорға және басқарушы үй мүшелеріне қарсы жасалған қылмыстар бойынша. Тәркіленген мүлік мемлекет қазынасына өтіп отырған немесе қылмысты ашуға ат салысқан тұлғаларға берілген [6, 66-68 б].

И.Я. Фойницкий де Ресейдің қылмыстық құқығындағы мүліктік жазалардың эволюциясын қарастыра отырып, «бастапқыда мүліктік жаза жәбірленушінің пайдасына болғанымен, бірте-бірте оларға мемлекеттік билік органдары қатыса бастады және фискалдық мүдделерді ескере отырып, оларда жиі қолданды. Ең маңызды қылмыстар барлық мүлікті қазынаға алумен қатар жүрді, ал маңыздылығы төмен қылмыстар үшін оның бір бөлігі алынды» [11, 252 б].

1715 жылғы 26 сәуірдегі Әскери заң бойынша тәркілеу тағайындалған қылмыстардың тізімі кеңейтіліп, оған саяси және қарапайым қылмыстар да қосылды. 17 ғасырға қарай мүлікті тәркілеуді қолдану алдыңғы екі ғасырмен салыстырғанда айтарлықтай қысқарды. Ішінара тәркілеу пайда болды, оның мәні қылмыскердің мүлкінің барлығын емес, тек бір бөлігін ғана тәркілеу болды. Қалған мүлік отбасында қалды. Алексей Михайлович патша тұсында мүлікті тәркілеу азайған жоқ. Бұл дәуірде бұл жазалау шарасы негізінен мемлекеттік қылмыстар үшін қолдануға нұсқаулар алды. Сол кездегі мемлекеттік билік орындары жер-жерде озбырлықты шектеуге, қылмыстық әрекеттердің анықтамасын және оларға қолданылатын жазалау шараларын нақтылауға ұмтылды [12, 81-89 б].

Тәркілеу Петр I Әскери жарғысында да қарастырылған (1719). Тәркілеу «қылмыс жасағаны әрекет етпесе де, тек оның еркі мен қалауы болған және бұл туралы біліп, хабарламаған адамға өтеледі». Әскери заңда офицерлерге жиі қолданылатын мүліктік жазаларды қоса алғанда, әртүрлі жаза түрлері қарастырылды. Оларға айыппұлдар, жалақыдан ұстап қалу, мүлікті тәркілеу жатады. «Кімде-кім мұндай күпірлік сөздерді естіп, уақытында ескертпесе, күпірлік айтушы сияқты, оның іші немесе дүние-мүлкінен айырылған болады» [13, 329 б].

К.Беккарияның және басқа да еуропалық криминологтар мен философтардың идеялары Ресей империясының монархтарына белгілі бір жағымды әсер етті. Осы идеяларға сәйкес мүлікті тәркілеу әділетсіз және өркениетті мемлекетке лайық емес жаза ретінде қарастырылды. Содан бері оны пайдалануды біртіндеп қысқарту және саралау басталды.

1775 жылдың өзінде дворяндардың мүлкін тәркілеуге тыйым салынды. 1802 жылғы Жарлығымен Александр I дворян еместердің де, бірінші және екінші гильдиялардың көпестерінің де мүлкін тәркілеуді алып тастады. Алайда 1826 жылы Николай I жарлығымен ол қалпына келтірілді. «1845 жылғы 15 тамыздағы Қылмыстық және түзеу жазалары туралы кодексте мүлікті жалпы және арнайы тәркілеу қарастырылған.

Осы Кодекске сәйкес алып қойылған немесе тәркіленген заттардың барлық түрі үш топқа қысқартылуы мүмкін: бірінші топқа азаматтық айналымда жалпыға бірдей тыйым салынған заттарды алып қою және кінәлі адамның иелігінде қалдыру заңды бұзу болып табылған. Мысалы жалған ақша, тыйым салынған балық аулау құралдары және т.б. Екінші санатқа қылмыс жасау құралы ретінде қызмет еткен объектілер, мысалы, монеталарды қолдан жасау құралдары мен керек-жарақтары, заңсыз немесе жасырын зауыттардағы станоктар мен құралдар және т.б. жатады. Үшінші санатқа қылмыс жасау арқылы алынған заттар, мысалы, пара, аңшылық, рұқсат етілмеген уақытта орылған, орманды қорғау ережелерін бұза отырып кесілген орман және т.б.» [12, 81-89 б].

1864 жылғы 20 қарашадағы жазалар туралы жарғыда, Ресей империясының 1903 жылғы Қылмыстық кодексінде мүлікті жалпы тәркілеу сияқты жаза түрі қарастырылмаған. Осы кодекстің 36-бабында тек арнайы тәркілеу туралы норма бекітілген. КСРО-ның алғашқы жылдарында тәркілеу таптық күрестің қаруы болды.

КСРО-ның алғашқы жылдарында тәркілеу таптық күрестің қаруы болды. Ол 1917 жылғы 27 қазандағы Халық Комиссарлар Кеңесінің «Қала үкіметтерінің азық-түлік бизнесіндегі құқықтарын кеңейту туралы» декретінде,

ХКК-ның 1917 жылғы 8 қарашадағы қаулысында жаза ретінде қолданылды. Ол кезде айыппұл және тәркілеу ұғымдарының шекарасы болған жоқ. 1922 жылғы РКФСР Қылмыстық кодексінің ерекше бөлігі тәркілеуді контрреволюциялық әрекеттер, тиісті басқаруға қарсы қылмыстар үшін жаза ретінде анықтады. 1922 жылғы РКФСР Қылмыстық кодексінің 50-бабына сәйкес сот тәркілеуді кез келген қылмысқа қосымша қолдана алды. 1924 жылы 31 қазанда КСРО және одақтас республикалардың қылмыстық заңнамасының негізгі қағидалары күшіне енді. Мұнда мәжбүрлі жаза ретінде мүлікті тәркілеу қолданылды. Алғаш рет Негізгі Қағидаларда тәркілеуге болмайтын мүліктің көрсеткіші бар. КСРО Орталық Атқару Комитеті мен Халық Комиссарлар Кеңесінің 1927 жылғы 15 маусымдағы «Сот тәртібімен тәркілеуді шектеу туралы» қаулысымен Қылмыстық заңнаманың негізгі негіздерінің 25-бабына өзгертулер енгізілді. Осы кезден бастап тәркілеу заң бұзушының мүлкінің барлығын немесе бір бөлігін иеліктен шығару деп түсіндірілді.

1926 жылғы РКФСР Қылмыстық кодексінде (40-бап) тәркілеу сотталғанның мүлкі немесе ортақ мүліктегі үлесі болып табылатын мүліктің барлығын немесе бір бөлігін мемлекет пайдасына мәжбүрлеп өтеусіз иеліктен шығару ретінде көрсетілген. Тәркілеуге жатпайтын мүлік «КСРО және одақтас республикалардың қылмыстық заңнамасының негізгі қағидалары» 25.1 бабымен бекітілген.

Мүлікті тәркілеу жазаның негізгі немесе қосымша түрі болды, ауыр және аса ауыр емес қылмыстар қамтылды. Мүлікті тәркілеу жазаның негізгі немесе қосымша түрі болды, ауыр және аса ауыр емес қылмыстар қамтылды. Қылмыстық кодекстің 63-бабына сәйкес тәркілеу жазаның негізгі түрі болды. Бапта қылмыс жасаған адамнан мұраға қалған мүліктің барлығын немесе бір бөлігін тәркілеу белгіленген. Басқа жағдайларда РКФСР Қылмыстық кодексінің Ерекше бөлімінде қосымша жаза ретінде тәркілеу туралы айтылған. Тәркілеу өлім жазасына кесу, түрмеге жабу қатарында тұрды, бірақ жеңілірек жазалармен бірге тұруы мүмкін. Тәркілеу қылмыстың ауырлығына байланысты емес» [6, 71 б].

1936 жылғы КСРО Конституциясы бойынша жаңа одақтық республика – Қазақ КСР құрылды. Алайда 1960 жылға дейін оның аумағында РКФСР Қылмыстық кодексі өз жұмысын жалғастырды. 1957 жылы 11 ақпанда «Одақтық республикалардың соттарын ұйымдастыру, азаматтық, қылмыстық және іс жүргізу кодекстерін қабылдау туралы заңдарды одақтас республикалардың құзыретіне жатқызу туралы» КСРО Заңы қабылданды. Қазақ КСР Қылмыстық кодексі 1959 жылы қабылданып, 1960 жылы 1 қаңтарда күшіне енді. Бұл Қазақстанның мемлекеті мен құқығы тарихындағы тұңғыш жеке Қылмыстық кодекс болды.

1958 жылы Қылмыстық құқықтың Жалпы бөліміне түбегейлі өзгерістер енгізген КСРО және одақтас республикалардың қылмыстық заңнамасының негіздері қабылданды. Олардың ішінде мүлікті тәркілеуді қолдануды қысқарту: «Мүлікті тәркілеу тек заңда көрсетілген жағдайларда ғана мемлекеттік және ауыр қылмыстар үшін белгіленуі мүмкін» (30-бап). Негізде одақтас республикалардың заңдарымен белгіленетін тәркілеуге жатпайтын мүліктің тізбесі көрсетілді. Одақтас республикалардың қылмыстық кодекстері негізгі принциптерге сәйкестендірілді. 1959 жылғы Қазақ КСР Қылмыстық кодексінің 21-бабына сәйкес сотталғандарға қосымша жаза ретінде негізгі жазалардан басқа мүлкін тәркілеу де қолданылуы мүмкін.

Қазақ КСР ҚК-нің 31-бабына сәйкес «мүлікті тәркілеу сотталғанның мемлекет меншігіндегі жеке меншігі болып табылатын мүліктің барлығын немесе бір бөлігін мәжбүрлі түрде өтеусіз алып қоюдан тұрады» [14]. Мүлікті тәркілеу КСРО заңдарында көзделген жағдайларда ғана, ал пайдакүнемдік қылмыстар үшін - Қазақ КСР заңдарында көзделген жағдайларда ғана тағайындалуы мүмкін. 1958 жылы 25 желтоқсанда қабылданған «Мемлекеттік қылмыстар үшін қылмыстық жауаптылық туралы» КСРО заңында мемлекетке опасыздық жасағаны, тыңшылық жасағаны, террористік акт жасағаны, шет мемлекеттің өкіліне қарсы террористік әрекет жасағаны, диверсия және т.б. жасағаны үшін мүлкін тәркілеу түріндегі қылмыстық жазалар белгіленген.

Қарастырылып отырған кезеңде тәркілеуді жазалау жүйесінен алып тастау туралы ұсыныстар да болды.

Атап айтқанда, В.Н.Иванов былай деп жазды: «Мүлікті тәркілеу, тіпті оның өте шектеулі қолданылуының өзінде, әрқашан кінәлі адамға ғана емес, тіпті кінәлі адамға қарсы емес, өзінің барлық ауырлығымен ең алдымен оның отбасына қатысты. Осылайша, мүлікті тәркілеу қылмыс жасауға кінәлі адамның жеке жауапкершілік қағидасын еріксіз бұзады, қылмыс жасауға ешқандай кінәсі жоқ адамдарға зиян келтіреді [15, 100-101 б].

Бірақ, 1959 жылғы Қазақ КСР Қылмыстық кодексінде бұрынғысынша мүлікті тәркілеу қосымша жазалар қатарына қосылды. «Осы бапқа қосымша ретінде бекітілген тізімге сәйкес сотталғанға және оның асырауындағы адамдарға қажетті мүлік тәркіленуге жатпайды. Мүлік тәркіленген кезде, егер анықтау, тергеу немесе сот органдары мүлікті сақтау жөніндегі шаралар қабылдағаннан кейін, сонымен бірге олардың келісімінсіз туындаса, сотталғанның берешектері мен міндеттемелері бойынша мемлекет жауап бермейді.

Қылмыстық кодекстің Ерекше бөлімінің 52 бабының 90 құқық бұзушылық бойынша санкцияларында мүлікті тәркілеу қарастырылған. Бұл қосымша жаза ауыр, әсіресе ауыр және жалдамалы қылмыстар жасағаны үшін тағайындалды. 52 жағдайда мәжбүрлі түрде тәркілеу көзделген болса, қалған 38 жағдайда ол факультативті болды. Қазақ КСР Қылмыстық кодексінің Ерекше бөлімінің 14 бабының (19 қылмыс) санкцияларында ерекше тәркілеу белгіленді. Оның 16-сы бойынша – міндетті, 3-і бойынша – таңдау бойынша арнайы тәркілеу.

«Кейіннен КСРО Жоғарғы Кеңесі Президиумының 1972 жылғы 18 мамырдағы «КСРО және одақтас республикалардың қылмыстық заңнамасының негіздеріне толықтырулар мен өзгерістер енгізу туралы» Жарлығының қабылдануына байланысты. мүлікті тәркілеу заңда көрсетілген жағдайларда ғана мемлекеттік және пайдакүнемдік қылмыстар үшін тағайындалуы мүмкін. Одан әрі КСРО Жоғарғы Кеңесі Президиумының 1973 жылғы 9 наурыздағы

Жарлығымен Негіздердің 30-бабының 2-бөлігіне өзгерістер енгізілді. Осы Жарлыққа сәйкес тәркілеу КСРО заңдарында көзделген жағдайларда ғана, ал сатып алу қылмыстары үшін одақтас республикалардың заңдарында көзделген жағдайларда ғана тағайындалуы мүмкін [16, 448-455 б].

1991 жылы 16 желтоқсанда Парламент «Қазақстан Республикасының мемлекеттік тәуелсіздігі туралы» Конституциялық заңын қабылдады. Тәуелсіздік алған кезден бастап Республиканың алдында көптеген өзекті мәселелерді шешу міндеті тұрды, оның бірі – әртүрлі құқық салаларын, соның ішінде қылмыстық құқықты қайта құру қажеттілігі болды.

Қазақстан Республикасы тәуелсіздік алғаннан бері 30 жылға жуық уақыт ішінде дамып келе жатқан қылмыстық заңнама елеулі өзгерістерге ұшырады, бұл мүлікті тәркілеу сияқты қылмыстық-құқықтық институттың жетілдірілуіне де әсер етті.

Әдебиеттерде мүлікті тәркілеудің алдағы уақыттағы болашағына қатысты әртүрлі пікірлер айтылды. Бірқатар авторлар бұл шараның тиімді екенін және «мүлікті тәркілеуді қолдануды заңнамалық тұрғыдан кеңейтуге де, оны жазалау жүйесінен алып тастауға да жеткілікті негіз жоқ» деді. Кейбір авторлар мүлікті тәркілеу аясын кеңейтуді ұсынды. Басқа авторлар, керісінше, қылмыстық жазалардың тізімінен мүлікті тәркілеуді алып тастау қажет деп санады. Мысалы, Х. Гаджиев мүлікті тәркілеуді тек төтенше жағдайларда қолдану қажет деп санайды, себебі «оны қолдану қылмыскердің өзіне ғана емес, оның отбасына да ауыр тиеді» деді [16, 448-455 б].

Алайда 1997 жылы 16 шілдеде қабылданған Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде бұрынғы Қазақ КСР Қылмыстық кодексінің Қылмыстық кодексі сияқты мүлікті тәркілеу түріндегі жаза қарастырылған. Қылмыстық кодекстің 39-бабының 2-бөлігіне сәйкес бұл жаза тек қосымша жаза ретінде ғана қолданылуы мүмкін. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 51-бабында: «1. Мүлікті тәркілеу – сотталған адамның мемлекет меншігіндегі меншігі болып табылатын мүліктің барлығын немесе бір бөлігін мәжбүрлі түрде өтеусіз алып қою. 2. Мүлікті тәркілеу пайдакүнемдік ниетпен

жасалған қылмыстар үшін белгіленеді және осы Кодекстің Ерекше бөлімінің тиісті баптарында көзделген жағдайларда ғана тағайындалуы мүмкін. 3. Сотталғанға немесе оның асырауындағы адамдарға қажетті мүлік қылмыстық-атқару заңнамасында көзделген тізбе бойынша тәркіленуге жатпайды» [17].

Мәселен, арнайы тәркілеу қарастырылды, яғни егер мүлікті тәркілеу жасалған кінәлі қылмыс сараланатын бапта көзделмесе, сот оны қандай жағдайда да тағайындай алмайды. Кейбір жағдайларда заң тәркілеуді міндетті түрде қолдануды белгілейді. Мысалы, аса білікті ұрлық үшін сотталғанда (1997ж. ҚР ҚК-тің 175-бабы); аса ауырлататын мән-жайлардағы тонау (1997ж. ҚР ҚК-тің 178-баптың 3-бөлігі); аса ауырлататын мән-жайлардағы тонау (1997ж. ҚР ҚК-тің 179-баптың 3-бөлігі); ауырлататын мән-жайлар бойынша ерекше құнды заттарды ұрлағаны үшін (1997ж. ҚР ҚК-тің 180-баптың 2-бөлігі); ауырлататын мән-жайлар бойынша бопсалау үшін (1997ж. ҚР ҚК-тің 181-баптың 3-бөлігі); жалған ақшаны немесе бағалы қағаздарды дайындағаны немесе өткізгені үшін (1997ж. ҚР ҚК-тің 206-баптың 2-бөлігі); бірнеше рет немесе ұйымдасқан топпен жасалған жалған төлем карточкаларын және өзге де төлем-есеп айырысу құжаттарын жасағаны немесе өткізгені үшін (1997ж. ҚР ҚК-тің 207-бабының 2-бөлігі) және т.б. Бұл жағдайларда сот оны тағайындауға міндетті. Тәркілеуді қолданбауға, егер ол Қылмыстық кодексте міндетті деп көрсетілсе, ерекше жағдайларда жол беріледі (1997ж. ҚР ҚК-нің 55-бабы). Басқа жағдайларда Ерекше бөлімнің баптарында мүмкін болатын қосымша жаза ретінде мүлікті тәркілеу көрсетілген.

Мысалы, тонаудың білікті түрлері үшін сотталғанда (1997ж. ҚР ҚК-тің 178-бабының 2-бөлігі); ерекше құнды заттарды ұрлағаны үшін (1997ж. ҚР ҚК-тің 180-бабының 1-бөлігі); алдау немесе сенімге қиянат жасау арқылы мүліктік зиян келтірудің ерекше білікті түрлері үшін (1997ж. ҚР ҚК-тің 182-бабының 3-бөлігі). Мұндай жағдайларда мүлікті тәркілеу туралы арызды немесе қолданбауды істің нақты мән-жайларын және кінәлі тұлғаны ескере отырып, тек сот шешеді.

«Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресті жетілдіру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 21 шілдедегі № 308 Заңымен Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 51-бабына өзгерістер мен толықтырулар енгізілді. бірінші бөлік мынадай редакцияда жазылған: «1. Мүлікті тәркілеу сотталған адамның меншігі болып табылатын мүліктің барлығын немесе бір бөлігін мемлекет меншігіне мәжбүрлеп өтеусіз алып қою болып табылады.

Сыбайлас жемқорлық қылмыстар жасағаны үшін сотталғанның мүлкінен басқа заңда белгіленген тәртіппен қылмыстық жолмен алынған немесе қылмыстық жолмен алынған ақшалай қаражатқа сатып алынған, сотталған адам басқа адамдардың меншігіне берген мүлік тәркілеуге де жатады» [18]. Бұл толықтыру ратификацияланған БҰҰ-ның 2003 жылғы 31 қазандағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы конвенциясының ұсынымдарын орындаумен байланысты.

2014 жылғы Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде мүлікті тәркілеу туралы нормалар 48-бапта бекітілген және Қазақстанның қылмыстық заңнамасының бүкіл тарихындағы ең ауқымды және егжей-тегжейлі реттеу болып табылады.

Осылайша, мүлікті тәркілеу сияқты қылмыстық-құқықтық институттың ұзақ тарихы бар, оның барысында ол Республиканың жаңа қылмыстық заңнамасында бекітілген нысандарға дейін дамыды деп қорытынды жасауға болады.

1.2. Қылмыстық процестегі мүлікті тәркілеудің түсінігі, мәні және қолдану механизмі. Сондай-ақ «заңсыз» және «қылмыстық» жолмен алынған мүлік терминдеріне қысқаша талдау

Кез келген құбылыстың мәні оның түсінігін анықтауда жатыр. Алдымен мүлікті тәркілеу ұғымының доктриналық анықтамасына тоқталсақ. В.Даль

тәркілеу – «қарыз, қылмыс үшін қазынаға алу немесе алу; немесе мемлекетке әкелуге рұқсат етілмеген нәрсені алып кету» [19, 154 б].

Заң ғылымында тәркілеу «заңда көзделген жағдайларда соттың шешімімен қылмыс немесе өзге де құқық бұзушылық жасағаны үшін санкция түрінде меншік иесінен мүлікті өтеусіз алып қою» деп түсініледі [20, 310 б.].

Б.Т. Разгилдиев тәркілеу туралы былай деп жазады: «бұл «қылмыстық» мүлікті мемлекет кірісіне мәжбүрлеп, өтеусіз алу, адамдарды қылмыс жасау арқылы материалдық баю мүмкіндігінен айыру мақсатында, қылмыстық құқық принциптері және соттың айыптау үкімі негізінде заңға сәйкес жүзеге асырылады.» [21, 79 б]. Бұл анықтама нақты болғанымен, толық емес сияқты. Ұсынылып отырған анықтамаға сәйкес, тәркілеу тек адамдарды одан әрі қылмыс жасау мүмкіндігінен айыруға арналған.

Сонымен қатар, сотталған қылмыс жасау құралы мен құралдарынан айыру, қылмыстық жолмен алынған мүлік немесе заңсыз жолмен алынған қаражатқа сатып алынған мүлік сияқты қасиеттер осы ұғымның анықтамасынан тыс қалады.

Тәркілеу ұғымына неғұрлым толық анықтаманы В.К. Абраменко берген. Оның түсінігінде «мүлікті тәркілеу – бұл қылмыстық заңда көзделген, қылмыс жасауға экономикалық итермелеуді жоюға, сондай-ақ заңсыз жолмен алынған мүліктен кіріс алуға бағытталған, қылмыстардың алдын алу үшін қолданылатын және мәжбүрлеуден тұратын мемлекеттік мәжбүрлеу шарасы. Қылмыс жасау нәтижесінде алынған немесе пайдаланылған мүлікті, оның ішінде қылмыс жасауға кінәлі адамның, сондай-ақ заңда көзделген жағдайда үшінші тұлғалардың жеке мүлкін сот шешімі негізінде өтеусіз алып қою» [22, 9 б].

«Жеке меншік» терминін қолдану дұрыс емес деп санаймыз. Жеке меншікке не жатады? Қылмыстық жолмен алынған мүлік қай кезде оның жеке меншігіне айналады. Қылмыстық жолмен алынған мүлік ортақ бірлескен меншік объектісіне айналуы мүмкін. Бір сөзбен айтқанда, оларды түсіндіруді қажет ететін көптеген сұрақтар бар.

Д.Ю. Борченконың айтуынша, «мүлікті тәркілеу – бұл адамға қылмыстық заңда көзделген, соттылығымен, ұйғарымымен немесе сот бұйрығымен тағайындалатын мемлекеттік мәжбүрлеу шарасы, сотталған адамның немесе басқа адамның заңсыз (немесе заңды) иелігін мәжбүрлеп, өтеусіз және түпкілікті алып қоюдан (тәркілеуден), одан кейін алынған мүлікті мемлекет меншігіне беруден тұратын қылмыс жасағаны үшін кінәлі деп танылған қылмыс жасау нәтижесінде одан түскен кірістер не терроризмді және ұйымдасқан қылмыстық қызметті қаржыландыру үшін пайдаланылған немесе арналған мүлік, не құралдар, жабдықтар, өзге де жасау құралдары және қылмыс объектілері» [23, 8-9 б]. Бұл анықтама ең толық, бірақ біршама көлемді, әртүрлі терминдермен шамадан тыс жүктелген сияқты, бұл қабылдауды қиындатады.

Д.И. Самгинаның пікірінше, «мүлікті тәркілеу – сотталғанның мүлкін мәжбүрлеп өтеусіз алып қоюдан тұратын қылмыстық жазаның бір түрі» [24, 89 б]. Бұл анықтама тым қысқа, сондықтан қылмыстық жазаның бұл түрінің бүкіл мәнін жеткізу мүмкін емес. Тәркілеудің мақсаты көрсетілмеген, сотталушының қандай мүлкі тәркіленуге жататыны көрсетілмеген.

Л.А. Алексеева жазаның бір түрі ретінде «тәркілеу деп сотталған адамның мемлекет меншігіндегі мүліктің барлығын немесе бір бөлігін мәжбүрлі түрде өтеусіз алып қою түсіндіріледі» деп атап көрсетті [25, 21 б]. Бұл анықтама өзінің шамадан тыс қысқалығымен қатар, оның кемшілігі ретінде дәлсіздікті де қамтиды. Сотталғанның мүлкін қылмыстық жолмен алынғанын көрсетпей мемлекет меншігіне алу мемлекеттік озбырлық сияқты естіледі және тәркілеу мекемесінің қазіргі жағдайына сәйкес келмейді.

В.И. Михайлов былай деп жазады: «...тәркілеу қылмыстық жаза бола отырып, мемлекеттік мәжбүрлеу шарасы ретінде әрекет етті, сот үкімі бойынша тағайындалды және бұл тұлғаның заңды меншігіндегі және құқық бұзушыға тиесілі мүлікті иеліктен айыру арқылы кінәліге қосымша ауыртпалық түсірумен көрсетілді» [26, 19 б]. Бұл анықтамада тәркіленуге жататын мүліктің қылмыстық тегі туралы белгінің болмауы бұл шараға кез келген қылмыс жасағаны үшін жай ғана тағайындалатын қылмыстық жазаның негізгі түрінің

мүлкін береді. Әрине, бұл дұрыс емес. Оның үстіне автор, біздің ойымызша, өрескел қателік болып табылатын мүлікті заңды түрде иеленуді көрсетеді. Қылмыстық шығу тегіне байланысты сотталғанның заңсыз негіздегі мүлкі тәркіленуге жатады. Біздің ойымызша, «иеліктен шығару» терминінің қолданылуы дұрыс емес.

Заңды сөздікте тәркілеу «заңда көзделген жағдайларда, қылмыс немесе өзге де құқық бұзушылық жасағаны үшін санкция түріндегі сот шешімі бойынша меншік иесінен мүлікті өтеусіз алып қою» деп түсініледі [27, 310 б].

Еуропа Қауіпсіздігі Кеңесінің Қылмыстық әрекеттен түскен табыстарды жылыстату, анықтау, алып қою және тәркілеу және терроризмді қаржыландыру туралы конвенциясының 1-бабының с) тармағына сәйкес, «мүлікті тәркілеу» қылмыстық іс, не істер бойынша сот іс жүргізу нәтижесінде сотпен тағайындалған және мүлкінен айырудан тұратын жаза не шараны білдіреді» [28].

1990 жылғы 8 қарашада Страсбург конвенциясына жасалған Қылмыстық әрекеттен түскен табыстарды жылыстату, анықтау, алып қою және тәркілеу туралы конвенцияның 1-бабының d) тармағы бойынша «тәркілеу» жазалауды немесе қылмыстық іс немесе қылмыстық істер бойынша және мүлкінен айырудан тұратын сотта істі қарау нәтижесінде сот белгілеген шараны білдіреді [29].

2003 жылдың 31 қазанында қабылданған Біріккен Ұлттар Ұйымының Трансұлттық ұйымдасқан қылмысқа қарсы конвенциясына сәйкес, «тәркілеу» соттың немесе басқа да құзыретті органның қаулысы бойынша мүлде айыруды білдіреді [30]. Мұндай анықтама 2000 жылғы 13 желтоқсанда қабылданған Палермо конвенциясының 2-бабының g) тармағында да белгіленген [31].

Тәркілеу өз алдына қаражат не өзге мүлікке иелік ету құқығын мемлекетке беруден тұрады. Бұл жағдайда көрсетілген қаражат не өзге мүлікке қызығушылығы бар тұлға (тұлғалар) немесе компания (компаниялар) тәркіленген не аластатылған қаражат не өзге мүлікке барлық құқықтарын жоғалтатын соттық немесе әкімшілік рәсім болып табылады.

Мүлікті тәркілеуді авторлар заты мен функцияларына байланысты бірнеше түрге жіктейді. Оның қылмыстық іс жүргізу саласында әрекет ету аясына қарай: қылмыстық іс шеңберінде және қылмыстық істен тыс мүлікті тәркілеу деп жіктеуімізге болады. Оны әдебиеттерде сәйкесінше «*in personam*», яғни нақты адамға қатысты жаза ретінде және затқа қатысты, яғни қылмыстық-құқықтық ықпал ету шарасы ретіндегі мүлікті тәркілеу - «*in rem*» деп те атайды. Қылмыстық іс шеңберіндегі мүлікті тәркілеу айыптау үкімі шыққан, яғни сотталған адамға қатысты негізінен жазалау мақсатын көздесе, қылмыстық істен тыс тәркілеу айыптау үкімін қажет етпейді, қылмысқа қатысты мүлікке байланысты жүргізіледі. Қалай болса да, мүлікті тәркілеу ешкімнің қылмыстық жолмен пайда ала алмайды деген қағиданы негіздейді.

Қылмыстық заңнамада сотталғанның мүлкінің барлығын немесе бір бөлігін тәркілеу тәжірибесінен бас тартылып, тек қылмыстық жолмен алынған немесе қылмыстық жолмен алынған кірістер есебінен сатып алынған мүлікті, сондай-ақ қылмыстық жолмен табылған мүлікті, сондай-ақ қылмыстық жолмен табылған мүлікті тәркілеу тәжірибесіне көшті. Бұл өз кезегінде мүлікті тәркілеудің заңнамалық анықтамасын қайта қарауды талап етеді. Бұл ретте кейбір авторлар мүлікті тәркілеудің анықтамасын келесі басылымда ұсынады: «Мүлікті тәркілеу – сотталған адамның меншігіндегі, оның бақылауындағы немесе басқа тұлғалардың (жеке, заңды тұлғалардың) меншігіне берілген, қылмыстық жолмен алынған немесе қылмыстық жолмен алынған мүлікті мәжбүрлеп өтеусіз алып қою және мемлекет меншігіне беру не оны жою. қылмыстық жолмен алынған қаражатқа, сол сияқты қылмыстық құқық бұзушылық жасау құралы немесе құралы болып табылатын мүлікпен сатып алынған» болып табылады [32, 101 б].

Атап өтілгендей, Қазақстанда бұрын қолданыста болған жалпы тәркілеуде кінәлінің шығу тегі заңдылығына қарамастан барлық мүлкіне тыйым салу көзделген. Әдебиеттерде жалпы мүлікті тәркілеудің одан әрі болуының болашағына қатысты әртүрлі пікірлер айтылды. Бірқатар авторлар бұл шара тиімді және оны қолдану ерекше болуы керек деді [33, 448-455 б].

Басқа авторлар, керісінше, қылмыстық жазалар тізімінен мүлікті тәркілеуді алып тастау қажет деп санады. Мысалы, У.С. Джекебаев Қазақстан Республикасының Конституциясы мен азаматтық заңнамасы әрбір адамның жеке қалауы бойынша мүлікті иеленуге, пайдалануға және оған билік етуге кепілдік беретін қазіргі жағдайда тәркілеуді қолдану адамның заңды құқықтарын ішінара немесе толық шектейтінін алға тартты.

Айыпталушыны заңды жолмен тапқан мүлкінен айыру қылмыстық жазаның осы шарасының фискалдық сипатын ресми мойындауды білдіреді және тәркілеуді тек қылмыстық жолмен алынған мүлікке тағайындаған жөн [34, 86 б].

Құқық теориясында тәркілеудің екі түрі ажыратылады: жалпы және арнайы. Жалпы тәркілеу сотталғанның барлық мүлкіне, тіпті қылмыстық құқық бұзушылық жасағанға дейін сатып алынғанына да тыйым салуды көздейді.

Арнайы - оның тек жекелеген түрлері: қару мен құралдар, қылмыстық әрекетті дайындау және жүзеге асыру үшін пайдаланылатын басқа заттар, ақшалай қаражат, қылмыс нәтижесінде алынған басқа мүлік; еркін айналымнан алынған заттар (қару, есірткі және т.б.) [35, 317 б].

Көптеген пікірлерді ескере отырып, Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасында бұрын көзделген мүлікті жалпы тәркілеуге өз пікірімізді білдіруді қажет деп санаймыз. Ұрлық жасағаны үшін сотталған адамды бас бостандығынан айыру түріндегі негізгі жазамен қатар, қосымша жаза – барлық мүлкін тәркілеуді тағайындау әділетсіз болды деп есептейміз. Бұл ретте заң шығарушы мүлікті сатып алудың қайнар көзі – заңды немесе заңсыз екенін белгілеу міндетін бөліп көрсетпеді және жүктеген жоқ.

Осы себепті сотталушының барлық мүлкі оның шығу заңдылығына қарамастан тәркілеуге жататын.

Басқаша айтқанда, заңға бағынған бүкіл өмірінде пәтер, автокөлік және басқа да құндылықтар түріндегі мүлікке қол жеткізген, келтірілген зияны барлық мүліктің құнынан айтарлықтай төмен қылмыс жасағаны үшін кінәлі адам, бас бостандығынан айырудан басқа, барлық мүлкін тәркілеу түрінде

жазаланарды. Кейбір ғалымдардың пікірінше, жазаның бір түрі ретінде барлық мүлікті жалпы тәркілеу қылмыстық құқықтың қағидаларына қайшы келеді [36, 179 б].

Біріншіден, бұл сотталған адамға ғана емес, оның отбасы мүшелеріне де аса жағымсыз салдарға әкеп соғады, туыстарын барлық дерлік материалдық игіліктерден және заңды жолмен алынған мүлікті мұраға алу мүмкіндігінен айыру. Бас бостандығынан айыру орындарынан босатылғаннан кейін материалдық қиындықтарға тап болған адамдар жұмысқа орналасуда қиындықтарға тап болатыны белгілі [37, 6 б].

Тәркілеу олардың онсыз да қолайсыз қаржылық жағдайын тек ауырлатып, тіпті жазаның – алдын алу мақсатына қайшы келетін жаңа қылмыстардың жасалуын тудыруы мүмкін.

Екіншіден, әлеуметтік әділеттілік толық қалпына келтірілмейді, өйткені жеке тұлғаны жеке меншіктен айыру кейбір жағдайларда жасалған қылмыспен салыстырғанда пропорционалды емес шара болып табылады. Жаза қылмыстың сипаты мен қоғамдық қауіптілік дәрежесіне, оны жасау жағдайларына және кінәлінің жеке басына сәйкес болуы керек.

Үшіншіден, жаза түрі ретінде жалпы тәркілеу адамның кінәсі анықталған қоғамға қауіпті іс-әрекеттері мен қоғамға қауіпті зардаптары үшін ғана қылмыстық жауаптылық қағидасына қайшы келеді.

Объективті айыптау, яғни жазықсыз зиян келтіргені үшін жазаға жол берілмейді. Қылмыстық іс-әрекеттер нәтижесінде алынғаны дәлелденбеген мүлік тәркіленсе, іс жүзінде кінәсіз әрекеттер үшін жаза белгіленеді. Алайда, егер бұрын заңсыз жолмен алынған мүлікке тыйым салынса, онда, әрине, қылмыстық заңның қағидалары бұзылмайды: бұл жағдайда қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адам дәл жасаған әрекетіне байланысты жағымсыз зардаптарға ұшырайды.

Осыған орай, заң шығарушы 2014 жылы Қазақстан Республикасының жаңа Қылмыстық кодексін қабылдау кезінде кінәлінің заңды жолмен алынған мүлкін жалпы тәркілеуді алып тастағаны дұрыс деп санаймыз.

Қазақстан Республикасының қолданыстағы қылмыстық заңнамасына сәйкес мүлікті (арнайы) тәркілеу деп сотталған адамның меншігіндегі, қылмыстық жолмен алынған немесе қылмыстық жолмен алынған қаражатқа сатып алынған мүлікті мәжбүрлеп өтеусіз алып қою және мемлекет пайдасына айырбастау түсініледі. құралдар, сондай-ақ қылмыстық құқық бұзушылық жасау құралы немесе құралы болып табылатын мүлік.

Материалдық құқықтың осы нормасынан – Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінен адамның қылмыстық құқық бұзушылық жасауы, оның соттылығы және қылмыстық құқық бұзушылықтың болуы, жазаның кез келген түрі сияқты тәркілеуді тағайындау үшін негіз болып табылатыны шығады, бұл жаза түрі Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің Ерекше бөлімінің бабының санкциясында көрсетілген.

Сонымен қатар, бұл жаза түрі;

- сотталғанның мүлкіне қолданылады;
- бұл қосымша жаза түріндегі мемлекеттік мәжбүрлеу;
- қайтарып алу өтеусіз мемлекет меншігіне өтеді.

Тәркілеу бапқа сәйкес сот шешімімен ғана қолданылады. Қазақстан Республикасы Конституциясының 26-бабында сот шешімін қоспағанда, ешкімді де өз мүлкінен айыруға болмайды деп көрсетілген. Тәркілеу Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің Ерекше бөлімінің бабының санкциясында көзделген жағдайда ғана тағайындалуы мүмкін.

Жоғарыда аталған жалпы негіздермен қатар, босатудың жеке құқық негіздерін бөліп көрсетуге болады, егер:

- 1) мүлік пен кіріс қылмыстық құқық бұзушылық жасау нәтижесінде алынуға тиіс;
- 2) мүлік қылмыстық құқық бұзушылық жасау нәтижесінде алынған мүліктен немесе табыстан түрлендірілуге немесе түрлендірілуге тиіс;
- 3) мүлік экстремистік немесе террористік қызметті немесе қылмыстық топты қаржыландыру немесе өзге де жолмен қолдау үшін пайдаланылуы немесе арналуы тиіс;

4) мүлік қылмыстық құқық бұзушылық жасау құралы немесе құралы болуы мүмкін.

Бұл істердің жалпы құрамдас бөлігі қылмыстық құқық бұзушылыққа ол жасалғанға дейін (дайындалу сатысында), кезең ішінде (құралдар мен құралдар) немесе одан кейінгіге (кіріс және өзге де мүлік) байланысты.

Талдау негізінде тәркілеуді қолданудың бірнеше материалдық және құқықтық негіздерін бөліп көрсету ұсынылады:

- 1) қылмыстық құқық бұзушылық жасау;
- 2) Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің Ерекше бөлігі бабының санкциясында тәркілеудің болуы;
- 3) мүлікті қылмыстық құқық бұзушылықпен байланыстыру.

Кейбір авторлар мүлікті тәркілеуді қолданудың қылмыстық іс жүргізу негіздерін де атап көрсетеді: қылмыстық іс жүргізу, тәркілеу туралы сот шешімі және т.б. [38, 43 б]. Осылайша, кейбір жағдайларда заң тәркілеуді міндетті түрде қолдануды белгілейді. Мысалы, мүліктік қылмыстардың көпшілігі бойынша: ұрлау үшін (188-баптың 2 және 3 бөліктері); мал ұрлығы (188-1-бап), тонау, ерекше құнды заттарды ұрлау үшін тонау, аса ауырлататын мән-жайлар бойынша қорқытып алу (191-баптың 2, 3-бөлігі, 192-бабының 3-бөлігі, 193-бабының 2-бөлігі, 3-бөлігі, 194-бап); Бірнеше рет немесе ұйымдасқан топпен жасалған жалған ақшаны немесе бағалы қағаздарды (231-баптың 2-бөлігі) және төлем карточкаларын және өзге де төлем-есеп айырысу құжаттарын жасағаны, сақтағаны, орнын ауыстырғаны немесе өткізгені үшін (ҚК 232-бабының 2-бөлігі) және т.б.

Бұл жағдайларда сот оны тағайындауға міндетті. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 55-бабына сәйкес тәркілеуді қолданбауға ерекше жағдайларда жол беріледі. Басқа жағдайларда Ерекше бөлімнің баптарында мүмкін болатын қосымша жаза ретінде мүлікті тәркілеу көрсетілген.

Мысалы, тонаудың білікті түрлері үшін сотталғанда (ҚК 191-бабының 1-бөлігі); ерекше құнды заттарды ұрлағаны үшін (ҚК 193-бабының 1-бөлігі);

алдау немесе сенімге қиянат жасау арқылы мүлiктiк зиян келтiрудiң ерекше бiлiктi түрлерi үшiн (ҚК 195-бабының 4-бөлiгi).

Мұндай жағдайларда мүлiктi тәркiлеу туралы мәселенi iстiң нақты мән-жайлары мен кiнәлiнiң жеке басын ескере отырып, тек сот шешедi. Тәркiлеу кезiнде мүлiктi алып қою тегiн жүргiзiледi. Бұл сотталушыға қайтарылмайды және оған оның құнының баламасы төленбейдi деген сөз.

«Қылмыстық жаза тағайындаудың кейбiр мәселелерi туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2015 жылғы 25 маусымдағы № 4 нормативтiк қаулысында тәркiлеу тек сотталған адамның қылмыстық жолмен алынған, сондай-ақ қылмыстық құқық бұзушылық жасау құралы немесе құралы болып табылатын мүлiкке сатып алынған үшiншi тұлғаларменшiгiндегi және (немесе) меншiгiндегi мүлiкке ғана қолданылуы мүмкiн екендiгi түсiндiрiледi.

Егер iс бойынша мүлiктiң шығуының қылмыстық сипаты туралы мәлiметтер болмаса немесе ол мүлде анықталмаса, тәркiлеу тағайындалмайды, оның iшiнде қосымша жазаның осы түрiн тағайындау Қылмыстық кодекстiң Ерекше бөлiгiнiң мiндеттiлiгiн көздейтiн баптары бойынша.

Қылмыстық кодекстiң 48-бабының 5-бөлiгiнде көрсетiлген мүлiкке тәркiлеудi қолдануға болмайды. Қылмыстық кодекстiң 48-бабының 3-бөлiгiнiң ережелерiне сәйкес, оның құны сот шығарған үкiммен негiзделiп, ақшалай нысандағы мемлекет кiрiсiне өндiрiлуге жатады.

Бұл ретте Жоғарғы Сот төменгi сатыдағы соттарға тәркiленген мүлiктiң меншiк құқығын қатаң бақылауға алуды және жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтарға қатысы жоқ адамдардың мүлкiне қол сұғылмаушылық туралы конституциялық қағидаттың бұзылуына жол бермеудi тапсырады.

Мысалы, сот үкiмiмен аз. О. 1997 жылғы Қылмыстық кодекстiң 209, 235 (ерекше iрi көлемде ұйымдасқан қылмыстық топ құрамындағы экономикалық контрабанда) баптарымен кiнәлi деп танылды. Тәркiленген мүлiк, оның iшiнде сотталғанның некедегi жұбайына тиесiлi мүлiк мемлекет кiрiсiне тәркiлендi.

Алайда, тәркіленген пәтерлердің бірін 1996 жылы, яғни сотталушы Қазақстанға келгенге дейін (2003 ж.) және оның қылмыстық әрекеттерінен көп бұрын некедегі жұбайы сатып алғаны іс материалдарында бар.

Пәтердің немесе оны сатып алуға арналған ақшаның сотталғандарға аударылғаны туралы сенімді дәлелдер болған жоқ. Осыған байланысты мүлік тәркілеуге жатпайды. Жоғары қадағалау органының қаулысымен Бас Прокурордың наразылығы бойынша үкім өзгертілді, әйелінің даулы пәтері тәркіленген мүлік қатарынан шығарылды [39, 173-183 б].

Осылайша, үшінші тұлғалардың конституциялық құқығы қалпына келтірілді. Отандық қылмыстық заңнамада сотталғанның және (немесе) үшінші тұлғалардың мүлкін тәркілеу алғаш рет қарастырылғанын атап өткім келеді.

«Террористік және экстремистік қылмыстар туралы заңнаманы қолдану жөніндегі сот тәжірибесінің кейбір мәселелері туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2017 жылғы 8 желтоқсандағы № 11 нормативтік қаулысында мынадай түсініктемелер бар: «ҚР ҚК-тің 170, 171, 173, 182, 184, 255, 256, 257, 258, 259, 270 -баптарында көзделген қылмыстық құқық бұзушылықтарды жасағаны үшін кінәлі деп танылған адамдарға қатысты ҚР ҚК-тің 48-бабы 2 бөлігінің 1, 2, 3 тармақтарына сәйес сотқа ақшаны, бағалы және басқада мүліктерді тәркілеуді шешу қажет. Қылмыстық кодекстің 48-бабының 2-бөлігі 4-тармағының ережесін негізге ала отырып, сот сотталушыға тиесілі қылмыстық құқық бұзушылық жасау құралдарын немесе өзге де құралдарын тәркілеу туралы шешім қабылдауға міндетті».

Бұл ретте қылмыстық әрекеттен түскен қаражатты ғана емес, сонымен бірге болашақта қылмыстық әрекетке пайдалануға арналған мүлікті де тәркілеу көзделген. Бұл жағдайда Жоғарғы Сот ақшаны және басқа да құндылықтарды қылмыстық құқық бұзушылық жасау құралы ретінде қарастырады.

Кез келген экстремистік және террористік әрекеттер ұйымдастырушылар мен орындаушылардан үлкен материалдық шығындарды талап ететіні, ұзақ дайындық жұмыстарының (насихат, үгіт-насихат материалдары, орындаушылардың еңбегіне ақы төлеу, қару-жарақ т.б.) нәтижесінде жүзеге

асырылатыны белгілі [40, 180 б]. Бұл жағдайда мүліктің қылмыс жасау құралы екені анық. Тізімге енгізілген мүлік өзінің табиғаты бойынша заңды пайда болады деп болжанады. Әйтпесе, олар қылмыстан түскен табысқа айналар еді. Екінші жағынан, кінәлі қылмыс жасау кезінде заңды жолмен алынған мүлікті қылмыстық мақсатқа пайдаланып жатқанын анық біліп, соны саналы түрде тіледі немесе оған саналы түрде жол берді. Сондықтан оларды тәркілеу профилактикалық сипаттағы мақсатты көздейді [41, 11 б].

Сонымен, егер қылмыскерде қылмыстық құқық бұзушылықты қайта жасау ниеті болса, ол құралдар мен құралдардан айырылады, бұл оларды алу үшін қосымша материалдық шығындарды талап етеді, бұл болашақта қылмыс жасамау туралы шешім қабылдауға әсер етуі мүмкін.

Осылайша, қару-жарақ пен қылмыс құралдарын алу; мақсаты қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алу болып табылатын экстремистік немесе террористік қызметті немесе қылмыстық топты қаржыландыру немесе өзге де жолмен қолдау үшін пайдаланылған немесе арналған заттар тәркіленуге жатады.

Қылмыстық құқық бұзушылық нәтижесінде алынған мүлікті және одан түскен кез келген түсімдерді, сондай-ақ мүлікті немесе қылмыстық құқық бұзушылық нәтижесінде алынған кірістерді айырбастаған немесе айырбастаған өзге де мүлікті алып қою, ең алдымен, зардаптарды жоюға бағытталған және осы тұлғаның құқықтары мен бостандықтарынан айыру немесе шектеу емес.

Егер азаматтық құқық саласына жүгінетін болсақ, онда құқықтар мен міндеттер Қазақстан Республикасының заңнамасында көзделген негіздерден, сондай-ақ азаматтар мен заңды тұлғалардың әрекеттерінен туындайтынын, өзгеретінін және тоқтатылатынын анықтаймыз. Келісім-шарттар және басқа операциялар, соның ішінде Қазақстан Республикасының заңнамасына қайшы келмейтін, әкімшілік актілерден және сот шешімдерінен мүлікті жасау, жою, иемдену немесе иеліктен шығару, өнертабыстар, өнеркәсіптік үлгілер, жұмыстар жасау және т.б. (ҚР Азаматтық кодексінің 7-бабы).

Бұл ретте Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің 158-бабында заңсыздығы сот үкімімен (қаулысымен) анықталған қылмыстық мақсатқа жетуге бағытталған мәміле жарамсыз деп белгіленген. Сонымен, мүлікті қылмыстық жолмен алу өзінің мазмұны бойынша және азаматтық заңнаманың күші бойынша меншік құқығын құрамайды, тиісінше ол қылмыстық құқық бұзушылықтың субъектісіне жатпайды.

Құқық бұзушы, бұрын атап өтілгендей, заңсыз табыс немесе мүлікті алған, оны заңды түрде иелене, пайдалана және оған билік ете алмайды, азаматтық заңнамаға сәйкес сатып алу фактісі жарамсыз деп танылады. Осы себепті қылмыстық жолмен алынған мүлікті тәркілеу өз мазмұны бойынша жазалаудың емес, мүлікті заңсыз иеленуден алып қоюды көздейтін қылмыстық іс жүргізу шарасының белгілерін көбірек көрсетеді.

Бізді А.Л. Ивановтың сөздері таң қалдырады, ол «көбінесе ұзақ мерзімге бас бостандығынан айыру есірткі сатушыларды үрейлендірмейді, өйткені есірткі бизнесінен түскен ақша оларда, дәлірек айтсақ, туыстарында қалады. Сондықтан адам соттауды кәсіби тәуекел ретінде қабылдайды. Сіз оны қаржылық негізден айыру арқылы ғана өмір салтын өзгертуге мәжбүрлей аласыз [42, 25 б]. Расында да, мұндай «мүліктік сыйақы» болжамы, біздің ойымызша, кейбір арсыз адамдарды осындай «кәсіби тәуекелге» итермелейді және қылмыстың жойылуына ықпал етпейді.

Н.Қ. Күзенбаев қылмыспен күресте орасан зор ақшалай және мүліктік ресурстарға ие қылмыстар үшін мүлікті тәркілеу маңызды рөл атқаратынын атап өтті [43, 25 б].

И.Ш. Борчашвили тәркілеудің әсері негізгі жазаның әсерінен азырақ екенін атап өтеді, оны жоққа шығаруға негіз бермейді [44, 314 б].

Сонымен, Қазақстан қылмыстық заңнамасында жаза түрі ретінде қарастырылған мүлікті тәркілеуді зерттеуді қорытындылай келе, оның мазмұны 2014 жылы Қазақстан Республикасының жаңа Қылмыстық кодексінің қабылдануымен түбегейлі өзгерді деген қорытынды жасауға болады: жалпы мүлікті тәркілеу жойылып, оның орнына арнайы тәртіп енгізілді.

Мүлікті тәркілеуді қолданудың бірнеше материалдық құқықтық негіздері бар:

- 1) қылмыстық құқық бұзушылық жасау;
- 2). Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің Ерекше бөлігі бабының санкциясында тәркілеудің болуы;
- 3) мүлік пен қылмыстық құқық бұзушылық арасында байланыстың болуы.

Мүлік түріне қарай тәркілеу екі негізгі мақсатты көздейді:

1. Экстремистік немесе террористік қызметті немесе қылмыстық топты қаржыландыруға немесе өзге де жолмен қолдауға пайдаланылған немесе мақсатты құралдарды, қаражатты алып қою арқылы алдын алу;

2. Жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтың қылмыстық әрекет нәтижесінде алынған кірістерге тыйым салуда көрінетін зардаптарын жою.

Бірінші мақсат материалдық құқық категориясына – жазаға жататын болса, екіншісі – іс жүргізу құқығы категориясына жатады.

«Заңсыз» және «қылмыстық» жолмен алынған мүлік терминдеріне жасалған қысқаша талдауға келер болсақ.

Қолданыстағы Қылмыстық және Қылмыстық процестік заңнамаларында заңсыз жолмен алынған мүлік пен қылмыстық жолмен алынған мүлік терминдері қатар қолданылуда.

Зерттеу жұмыстарын жүргізу барысында бізбен осы терминдердің айырмашылығына қысқаша талдау жасалды.

Халықаралық құқықта көбіне «Қылмыстан түскен табыс» ұғымы қолданылатынына назар аудару қажет, ол өзінің мағынасы мен мазмұны жағынан белгілі бір бөлігінде «қылмыс жасау нәтижесінде алынған мүлік» ұғымына сәйкес келеді.

Зерттелетін ұғымдар БҰҰ-ның Сыбайлас жемқорлыққа қарсы Конвенциясында ашылған (Бас Ассамблея 2003 жылғы 31 қазанда қабылдаған) осы құжатқа сәйкес «мүлік» материалдық немесе материалдық емес, жылжымалы немесе жылжымайтын, заттарда немесе құқықтарда көрсетілген

кез келген активтерді, сондай-ақ осындай активтерге немесе мүдделерге меншік құқығын растайтын заңды құжаттарды немесе актілерді білдіреді оларда.

«Қылмыстан түскен табыс» тікелей алынған немесе жанама түрде, қылмыс жасау нәтижесінде алынған кез келген мүлікті білдіреді.

Еуропа Кеңесінің қылмыстық әрекеттен түскен кірістерді жылыстату, анықтау, алып қою және тәркілеу туралы Конвенциясында (Страсбург, 8 қараша 1990 ж.) және Еуропа Кеңесінің қылмыстық әрекеттен түскен кірістерді жылыстату, анықтау және тәркілеу және терроризмді қаржыландыру туралы (Варшава, 2005 ж.) конвенцияларында: «кірістер» қылмыс жасау нәтижесінде тікелей немесе жанама түрде алынған немесе алынған кез келген экономикалық пайданы білдіреді [98].

Қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) және терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қимыл туралы Қазақстан Республикасының 2009 жылғы 28 тамыздағы №191-IV Заңының 1 бабының 10 тармағында «қылмыстық жолмен алынған кірістер – қылмыстық құқық бұзушылық жасау нәтижесінде алынған ақша және (немесе) өзге мүлік» деп көрсетілген [99].

Сол сияқты, осы заңда «заңсыз жолмен алынған кірістер дегеніміз - қылмыс немесе әкімшілік құқық бұзушылық жасау нәтижесінде алынған ақша, бағалы қағаздар және өзге мүлік, оның ішінде мүліктік құқықтар» делінген.

Сонымен қатар, Қылмыстық және Қылмыстық процестік кодекстерінде заңсыз жолмен алынған мүлік пен қылмыстық жолмен алынған мүлік терминдері қатар қолданылуда.

Мәселен, ҚР Қылмыстық кодексінде, яғни 48 (Мүлікті тәркілеу), 218 (Қылмыстық жолмен алынған ақшаны және (немесе) өзге мүлікті заңдастыру (жылыстату)), 196 (Көрінеу қылмыстық жолмен табылған мүлікті иемдену немесе өткізу) баптарында қылмыстық жолмен алынған мүлік термині кеңінен қолданылған (заңсыз жолмен алынған мүлік термині қолданылмаған) [3].

Ал, ҚР Қылмыстық процестік кодекстерінде керісінше заңсыз жолмен алынған мүлік пен қылмыстық жолмен алынған мүлік терминдері қатар

қолданылған.

Атап айтқанда, осы кодекстің 71 тарауының атауында (заңсыз жолмен алынған мүлікті үкім шығарылғанға дейін тәркілеу туралы іс жүргізуді жүзеге асыру тәртібі туралы), сондай-ақ 35 (Іс бойынша іс жүргізуді болғызбайтын мән-жайлар), 53 (Соттың өкілеттіктері), 667 (Заңсыз жолмен алынған мүлікті үкім шығарылғанға дейін тәркілеу туралы іс жүргізуді қозғау), 668 (Тәркілеу туралы сотқа дейінгі іс жүргізу) және 673 (Осы Кодекстің жекелеген нормаларын қолдану тәртібі) баптарында – заңсыз жолмен алынған мүлік термині қолданылса, осы кодекстің 60 бабы (Тергеуші), 118 (заттай дәлелдемелер), 163 (Мүлікке тыйым салуды санкциялау тәртібі), 577 (Мүлікті іздестіру, оған тыйым салу және оны тәркілеу) баптарында керісінше қылмыстық жолмен алынған мүлік термині қолданылған [5].

Талдау нәтижесімен, заңсыз жолмен алынған мүлік термині құқық саласында ауқымды ұғымға ие, себебі заңсыз жолмен алынған мүлікке қылмыс немесе әкімшілік құқық бұзушылық жасау нәтижесінде алынған мүліктер де жатады деген қорытындыға келдік.

Сондықтанда, Қылмыстық және Қылмыстық процестік заңнамаларда тек – «қылмыстық жолмен алынған мүлік» терминді қолдану дұрыс деп санаймыз.

Сол себепті, Қазақстан Республикасы Қылмыстық процестік кодексіне өзгертулер енгізу арқылы, осы кодекс тарауы мен баптарын келесідей редакцияда жазу ұсынылады:

- 71 тарауының атауын «Қылмыстық жолмен алынған мүлікті үкім шығарылғанға дейін тәркілеу туралы іс жүргізуді жүзеге асыру тәртібі туралы»;
- 667 баптың диспозициясын «Қылмыстық жолмен алынған мүлікті үкім шығарылғанға дейін тәркілеу туралы іс жүргізуді қозғау».

Сол сияқты, 35 (Іс бойынша іс жүргізуді болғызбайтын мән-жайлар), 53 (Соттың өкілеттіктері), 668 (Тәркілеу туралы сотқа дейінгі іс жүргізу) және 673 (Осы Кодекстің жекелеген нормаларын қолдану тәртібі) баптарындағы «заңсыз» сөзін «қылмыстық» деген терминге ауыстыру ұсынылады.

1.3. Шет мемлекеттердің қазіргі қылмыстық заңнамасындағы мүлікті тәркілеу институты

Мүлікті тәркілеуді пайдаланудың шетелдік тәжірибесін зерделеу ең алдымен отандық қылмыстық заңнаманы жетілдіру тұрғысынан қызығушылық танытады. Сонымен қатар, айта кету керек, қазіргі заманғы кез келген дамыған мемлекеттердің заңы бүкіл қоғамды реттеуде басты орынды алады. Қылмыстық-құқықтық нормалар талаптарға қаншалықты сәйкес келетіндігінен, олардың әрі қарай қолданылу тиімділігі және қоғамның дамуы байқалады.

Сондықтан қылмыстық құқық ғылымы үнемі құқықтар мен заңды мүдделерді қорғаудың жаңа, заманауи даму тәсілдерін іздейді.

Сонымен бірге, әр елдің заң шығарушысының жаза түрлері арасында мүлікті тәркілеу орнын анықтау мәселесі оның ұсыныстарына сүйене отырып шешіледі және осыған байланысты мүлікті тәркілеуге қатысты әр түрлі ұстанымдар байқалады.

Осы күні көптеген елдердің заңнамасында мүлікті тәркілеу негізгі жазаның рөлін күшейтетін қосымша шара болып табылады [45]. Қылмыстық кірістерді қылмыстық жазаның бір түрі ретінде тәркілеу Францияның, Швецияның, Швейцарияның, Голландияның, Бельгияның, Данияның, Польшаның, Эстония Республикасының, Латвия Республикасының, Қытай Халық Республикасының және басқа да бірқатар елдердің қылмыстық заңнамасында кеңінен қолданылады, ал жалпы тәркілеуді қылмыстардың шектеулі саны үшін ғана тағайындауға болады [46, 107 б]. Жалпы қылмыстық қылмыстар үшін арнайы тәркілеуге жол беріледі, яғни қылмыс заттарын (мысалы, жалған ақша), алдын-ала жасалған құралдарды және қылмыстық жолмен алынған заттарды тәркілеуге жол беріледі. Сонымен қатар, тіпті мұндай қолдану бірқатар ескертулермен бірге жүреді. Мәселен, Данияда қылмыс арқылы сатып алынған мүлік, егер бұл мүлікке қатысты ешкім талап қоймаса ғана тәркіленуі мүмкін (Данияның ҚК-тің 77 бабы), қылмыс құралдары

"оларды тәркілеу қоғамдық қауіпсіздік үшін қажет деп есептелгенде" ғана тәркіленуі мүмкін (Данияның ҚК-тің 77 бабы).

Қазіргі Англияның қолданыстағы жазалау жүйесі оларды негізгі және қосымша деп жіктеуді көздемейді, бірақ жазаның бес санатын, оның ішінде тәркілеуді қамтитын қаржылық сипаттағы жазаларды қарастырады. 1973 жылғы қылмыстық соттардың өкілеттіктері туралы заң (1988 жылғы қылмыстық Әділет туралы заңмен енгізілген толықтырулармен бірге) соттарға кез-келген қылмысты жасау үшін пайдаланылған қылмыскердің иелігіне немесе бақылауына оның орындалуына ықпал еткен немесе осындай пайдалануға арналған мүлікті тәркілеу туралы бұйрықтар шығаруға құқық берді. Заңда мұндай жағдайларда сот мүліктің құндылығын және тәркілеу туралы бұйрық шығарудың ықтимал қаржылық және басқа да түрлерін ескеруі керек деп көрсетілген. Бұдан басқа, соттар алдын ала қызметтен алынған кірістерді тәркілеу туралы бұйрықтар шығаруға құқылы.

АҚШ-тың қылмыстық-құқықтық жүйесі де белгілі бір қызығушылық тудырады. Америка Құрама Штаттары әр штаттың аумағында сол штаттың заңы қолданылады, ал белгілі бір жағдайларда федералды заң бар, ол көптеген қосымша жазаларды қарастырады. АҚШ заңдарының жинағына сәйкес тәркілеу қосымша жазаның түрі ретінде 60-тан астам қылмыс құрамында алдын ала қаралған, атап айтқанда, ол қаржы мекемелеріндегі сыбайлас жемқорлық, есірткі саудасы, порнографиялық материалдарды тарату, жыныстық қатынас, балаларды қанау және басқа да көптеген қылмыстар үшін қолданылуы мүмкін. Мысалы, Нью-Йорк штатының Қылмыстық кодексі мүлікті тәркілеуді "азаматтық санкция" деп жариялайды және осыған байланысты оны Қылмыстық кодексте қолдануды реттемейді. Ал Иллинойс штатының Қылмыстық кодексінің 5-бөлімінде әуе және құрлықтағы жылжымалы құралдарды тәркілеу және кәсіпкерліктің белгілі бір түрімен айналысуға құқық беретін мүлік пен құжаттарды тәркілеу туралы параграфтар бар [47].

Айта кету керек, тәркілеу орнын қазақтарға бөлу мәселесі Батыс Еуропаның бірқатар елдерінің Қылмыстық кодекстерінде, сондай-ақ бұрынғы

одақтас республикалар елдерінің заңнамасында нақты реттеледі. Мүлікті тәркілеуді қосымша жаза ретінде бекіту идеясы Францияның қылмыстық заңнамасында көрініс тапты. Мүлікті тәркілеу 1992 жылғы Францияның Қылмыстық кодексінде қосымша жаза ретінде екі нұсқада – жалпы және арнайы тәркілеу түрінде қарастырылған. Жалпы тәркілеу айрықша сипатқа ие және тек адамзатқа қарсы қылмыстар үшін, сондай-ақ есірткіні заңсыз өндіру, әкелу немесе әкету үшін ғана көзделеді [48, 167-168 б]. Егер бұл заттар сотталған адамның жеке басына тиесілі болса немесе қылмыстық іс-әрекет жасау нәтижесінде алынған не қызмет еткен немесе оны жасауға арналған заттар болса, алдын ала жасалған қылмыс заттарын арнайы тәркілеу қосымша жаза ретінде тәркіленуге жатқан [49, 101-104 б].

Француз жүйесінің ерекшелігі-заңды тұлғалар үшін қылмыстық кодексте жазаларды реттеу, оның ішінде тәркілеудің әртүрлі түрлері, соның ішінде жалпы түрлері тағайындалуы мүмкін. Көптеген елдер үшін бұл нормалардың болуы тән емес. Франция ҚК-нің 131-39-бабының 8-тармағына сәйкес, заңды тұлғалар қылмыстық іс-әрекет жасауға арналған немесе қызмет еткен затты немесе қылмыстық іс-әрекет нәтижесінде алынған затты тәркілеу арқылы жазалануы мүмкін [49, 112-113 б].

Жапондық қылмыстық заңнамадағы жағдай ұқсас. Жапонияның Қылмыстық кодексінде 2-тарау жазалау жүйесіне арналған, онда 9-бап Қылмыстық санкциялардың түрлерін тізімдейді және қосымша жазамен тәркілеуді белгілейді [50, 33-34 б]. Жапония ҚК-нің 19, 19-II, 20-баптарында тәркілеуді қосымша жаза ретінде регламенттейтін, тек негізгі және мемлекеттік қазынадан белгілі бір мүлікті алып қоюдан тұратын нормалар бар. 19-баптың 1-бөлігі тәркіленуге жататын заттар шеңберін нақты шектейді:

- 1) қылмыстық іс-әрекеттің құраушы элементі болып табылатын зат;
- 2) қылмыстық іс-әрекет жасау үшін берілген немесе ол үшін арналған зат;
- 3) қылмыстық іс-әрекет нәтижесінде пайда болған немесе ДДҰ ретінде алынған зат қылмыстық іс-әрекет үшін марапаттау;
- 4) алдыңғы 8-тармақта аталған заттың орнына алынған зат.

Украина және біздің еліміздің қылмыстық заңнамасында да дәл осындай жағдай байқалады, онда қосымша жазалар тізбесінде тәркілеуді көздейді [51, 24 б] және тиісінше мүлікті тәркілеу ауыр және аса ауыр пайдакүнемдік қылмыстар үшін немесе пайдакүнемдік ниетпен жасалған қылмыстары үшін белгіленетінін айқындайды [52, 20 б]. Жалпы, бұл мемлекеттердің қылмыстық кодекстері жазаның түрлері арасында тәркілеудің орны туралы мәселені ұқсас түрде реттейтінін атап өткен жөн, ал тәркілеудің бұл тәсілі Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексінде көрсетілгенге ұқсас. Осылайша, Украинаның, Қазақстан Республикасының және Ресей Федерациясының қылмыстық заңнамасының ұқсастығы іс жүзінде толық болып табылады, бұл осы елдердің заңнамаларының сабақтастығымен түсіндіріледі.

Еуропа елдерінің қылмыстық заңнамасын талдауға қайта оралсақ, Австрияның қылмыстық заңнамасы белгілі бір қызығушылық тудыратынын атап өткен жөн, бұл тәркілеуді қосымша жазалардың қатарына қосады.

Қазіргі Австрияда жалпы ереже туралы заңнама заттар тәркілемейді. Ол жекелеген деликтілерге қатысты көзделген жерде, оның жазалау шарасы немесе қауіпсіздік шарасы ретінде көзделгенін түсіндіру арқылы белгіленеді. Австрия Қылмыстық кодексінің өзі оны «жазалау, пайда алу, заттарды тәркілеу және мәжбүрлеу шаралары» атты үшінші бөлімге орналастырып, оны қосымша жаза деп санайды, оның 20b-бабында: «қылмыстық кодекстің қарамағындағы мүліктік құндылықтар ұйымдар немесе террористік бірлестіктер терроризмді қаржыландыру үшін қаражат ретінде ұсынылған және жиналған болса, тәркіленуге жатады» деп көрсетілген [53, 58 б] .

Бірқатар елдерде Қылмыстық кодексте басқа шара ретінде бекітілген мүлікті тәркілеуді кездестіруге болады. Сонымен, Швейцарияның Қылмыстық кодексі 1937 жылы 21 желтоқсанда оны үшінші орынға қояды, «судья қылмыстық әрекетті жасауға қызмет еткен немесе ол үшін анықталған немесе қылмыстық әрекетті жасау нәтижесінде алынған заттарды тәркілеу туралы бұйрық береді, егер бұл заттар адамдардың қауіпсіздігіне, адамгершілікке немесе қоғамдық тәртіпке қауіп төндірсе, судья тәркіленген заттарды жарамсыз

етуге немесе жоюға бұйрық беруі мүмкін» (58-б.) [54, 28 б].

Сонымен қатар, Швейцария Қылмыстық кодексі мүліктік пайданы тәркілеуді қарастырады, оны реттеу 59-бапта көрсетілген және алдыңғы баптың ережелеріне ұқсас. Сонымен бірге, егер тәркілеуге жататын мүліктік пайда бұдан былай болмаса, оларды алушы мемлекетке олардың құнын төлеуге міндетті. Мүлікті тәркілеуді қолдану мәселесін қылмыстық-құқықтық реттеуді талдау тұрғысынан Шотландияның қылмыстық заңы қызығушылық тудырады, ол жазалау мәселесін шешуге ерекше қолайлы. Бұл жерде бас бостандығынан айырумен байланысты емес жазаларға, оның ішінде тәркілеуге ерекше көңіл бөлінеді. Бұл жаза 1980 жылдан бері қолданылып келеді. Тәркілеу «қылмыстың екі құрбаны» – жәбірленуші және бүкіл қоғам ұғымына негізделген. Сондықтан, мысалы, құқық бұзушыға екі жаза тағайындалуы мүмкін: жәбірленушіге тәркілеу және өз аймағында тегін жұмыс істеу [55, 132-141 б].

Заң шығарушының нақты ұстанымы салыстырмалы бірақ тәркілеуді құқықтық салдары ретінде анықтау Норвегияның ерекшелігі қылмыстық Заңында байқалады. Норвегия заңдары, біріншіден, бұл шараны қылмыстық кіріс алуға байланысты қылмыстардың барлық түрлеріне кеңінен қолдану болып табылады. Норвегияның Қылмыстық кодексінде қылмыстық жазаланатын іс-әрекет нәтижесінде алынған кез келген табыс алып қойылуы тиіс деп көзделген. Екіншіден, «заң бұзушы ессіз болғандықтан жазалана алмаса да немесе кінә дәлелденбесе де, тәркілеу жүзеге асырылады». Бұл заң заңсыз кірістерді алудың негізі «егер ол басқа біреуге түскенін дәлелдей алмаса, заң бұзушыға түскен табыс болуы керек» деп нақты көрсетеді. Елеулі табыс әкеліп, екі және одан да көп жыл мерзімге бас бостандығынан айыру түріндегі жазаға әкеп соғуы мүмкін ауыр қылмыс жасалған жағдайда, мүлікті кеңейтілген алып қою қолданылады, бұл ретте заң бұзушыға тиесілі барлық мүлік алып қойылуы мүмкін, егер ол мүліктің заңды түрде алынғанын дәлелдей алмаса. Кеңейтілген тәркілеу кезінде, егер заң бұзушы ол мүліктің заңды

жолмен алынғандығын дәлелдей алмаса, бұзушының қазіргі немесе бұрынғы жұбайының барлық мүлкінің құны да алынып тасталуы мүмкін.

Германия Федеративтік Республикасының қылмыстық заңнамасы үшін бұл қылмыстық құқықтық құбылысты актінің құқықтық салдарына жатқызу да тән. ГФР қылмыстық құқығының ерекшелігі бұл толық кодталмаған. 1871 жылғы 15 мамырдағы ГФР Қылмыстық кодексімен қатар әртүрлі заңдарда қамтылған басқа да көптеген кодталмаған қылмыстық-құқықтық нормалар бар. ГФР Қылмыстық кодексінде жаза ұғымы жоқ, бірақ тәркілеуді әрекеттің құқықтық салдары ретінде қарастырады. Қазіргі уақытта «қарапайым» тәркілеу, егер орындаушы немесе басқа қатысушы (қоздырушы немесе көмектесуші) әрекеттен немесе одан қандай да бір мүліктік пайда алса, қылмыстық әрекетті жасағаны үшін тағайындалады [56].

Осындай жағдай Түркияның 1926 жылғы 1 наурыздағы ҚК-де байқалады, ол тәркілеуден соттаудың салдарына дейін. Осы құжаттың 36-бабына сәйкес "қылмыс немесе теріс қылық жасау кезінде пайдаланылған немесе пайдалану үшін дайындалған немесе іс-әрекет жасау нәтижесінде сатып алынған заттар" сот шешімі бойынша тәркіленеді [57, 54 б]. Ол сондай-ақ тәркілеуді жаза түрлеріне жатқызбайды, бірақ Қылмыстық кодекстің VI бөлімінде «Қосымша салдар» туралы айтып, Испанияның қылмыстық заңнамасы үшін қосымша зардаптарға жатқызады [58].

Сонымен қатар, Қылмыстық кодексте тәркілеуді «Қауіпсіздік шарасы» деп атайтын елдер бар, бірақ олар оны жоғарыда қарастырылған нормативтік құқықтық құжаттардағы «басқа шаралардан» түбегейлі ерекшеленбейді. Бірқатар елдердің қылмыстық заңнамасында мүліктік сипаттағы залалсыз шара ретінде арнайы тәркілеуді кездестіруге болады.

Мысал ретінде Италияның қылмыстық заңнамасы болуы мүмкін. Италияның қазіргі Қылмыстық кодексінде жазамен қатар арнайы тәркілеу туралы айтылған қауіпсіздік шаралары бар. Италияда қауіпсіздік шаралары жазадан басқа, заңда қылмыстық құқық бұзушылық ретінде қарастырылған әрекетті жасаған әлеуметтік қауіпті адамдарға ғана қолданылады. Атап

айтқанда, Италия Қылмыстық кодексінің 236-бабы тәркілеу мүлiктік қауiпсiздiк шараларына жатады. Заттарды тәркілеу адамды қылмыстық құқық бұзушылық жасаудың арқасында алынған немесе қылмыстық құқық бұзушылық жасауға қызмет еткен не соған арналған заттарға қатысты қылмыстық құқық бұзғаны үшін соттаған кезде тағайындалады. Егер мұндай әрекетке қатысты үкім болмаса да, өндірісі, пайдаланылуы, алып жүруі, сақталуы немесе иеліктен шығарылуы қылмыстық құқық бұзушылық туғызатын заттар міндетті түрде тәркіленуге жатады (Италия ҚК-нің 240-бабы).

Белгілі бір дәрежеде посткеңестік кеңістіктегі кейбір елдердің (Литва, Молдова Республикалары) қылмыстық заңнамасы мүлiкті тәркілеу орны туралы мәселені шешуге ұқсас келеді. Мәселен Литва Республикасының Қылмыстық кодексінде 67-бап бар, «Жазалаушы ықпал ету құралдарын тағайындау және олардың түрлері», оның бірінші бөлігі жазалаушы ықпал ету құралдары жазаның мақсатын жүзеге асыруға көмектесуі тиіс екенін айқындайды, ал 3-бөлігінде жазалаушы ықпал ету құралдарына жазамен қатар тағайындалуы мүмкін тәркілеу де жатқызылды [59, 184 б]. Осылайша, Литва Республикасында тәркілеу жазалар қатарына жатқызылмаған. Ал Молдова Республикасы ҚК-нің «Қауіпсiздiк шараларының мақсаттары мен түрлері» деген 98-бабының 1-бөлігі мынадай тұжырымдалған: «Қауіпсiздiк шаралары қылмыстық заңда көзделген қауіптерді жою және іс-әрекеттердің жасалуын болдырмау мақсатында», 2-ші бөлігі қауіпсiздiк шараларына арнайы тәркілеу қолданылады [60, 192 б]. Осылайша, Италия, Литва Республикасы және Молдова Республикасы сияқты елдердің заңнамасында мүлiкті тәркілеу орнын анықтау әдісі ұқсас. Тәркілеу жаза болып табылмайды, алайда жазамен қатар тағайындалатын өзге қауіпсiздiк шарасы ретінде бекітіледі.

Шетелдік қылмыстық заңнамаға жүргізілген талдау мынадай қорытындыларды тұжырымдауға мүмкіндік береді.

1. Жазалау шаралары арасында мүлiкті тәркілеу орны бойынша оның

құқықтық мәртебесі бойынша шет елдердің қылмыстық заңнамасын бірнеше тәуелсіз топтарға жіктеуге болады.

Бірінші топқа Англия мен АҚШ заңнамасын жатқызу қажет, онда тәркілеу орны нақты анықталмаған, оның ішінде бірыңғай кодификацияланған заңнаманың болмауына байланысты. Алайда, бұл жағдай тәркілеудің мәнін төмендетпейді және оны құқық қорғаушының қылмысқа қарсы күрес әдісі ретінде кеңінен қолдануына кедергі келтірмейді.

Екінші топқа мүлікті тәркілеуді қолдану мәселесі неғұрлым нақты реттелетін және заңдары тәркілеуді қосымша жазалар қатарына жатқызатын елдердің заңнамасы кіреді. Мұндай елдерге Франция, Жапония, Украина, Австрия, Голландия және біздің ел жатады. Осы елдердің қылмыстық кодекстері жалпы және арнайы тәркілеуді пайдалануды реттейді және оны негізгі жазамен қатар тағайындау мүмкіндігін егжей-тегжейлі қарастырады.

Үшінші топты қылмыстық заңнамасында тәркілеуге «Өзге шара» рөлі берілген елдер құрайды. Бұл ретте Швейцарияның, Кубаның, Шотландияның қылмыстық кодекстері тәркілеуді «Өзге шаралар», Норвегияның, ГФР-ның, Түркияның қылмыстық кодекстері – «Өзге де құқықтық салдарлар» бөліміне, Италияның, Литва Республикасының және Молдова Республикасының қылмыстық кодекстері – «Қауіпсіздік шаралары» бөліміне енгізіледі. Сонымен қатар, мүлікті тәркілеу мәртебесі, оны өзгерту тәртібі ерекше түрде ерекшеленбейді.

2. Шет елдердегі қылмыстық заңнаманы талдау мүлікті тәркілеуді жазалар қатарына қосу процесі заң шығарушының қалауына тікелей байланысты екенін көрсетті. Осыған қарамастан, тәркілеуді жиі қолдану үрдісі байқалады, бұл оның қылмыстық-құқықтық сипаттағы шаралар арасындағы маңызды рөлін тағы бір рет растайды және елдердің халықаралық-құқықтық стандарттарға қол жеткізуге ұмтылысын көрсетеді.

2. ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖОЛМЕН АЛЫНҒАН МҮЛІКТЕРДІ ТӘРКІЛЕУ ТУРАЛЫ СОТҚА ДЕЙІНГІ ІС ЖҮРГІЗУ ӨНДІРІСІ БОЙЫНША ДӘЛЕЛДЕУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

2.1. Қылмыстық жолмен алынған мүлікке тыйым салудың қылмыстық іс жүргізу институтының тұжырымдамалық негіздері

Қылмысты ашу және қылмыскерді әшкерелеу, қылмыстан алынған мүлікті, келтірілген залалды іздестіру бойынша дер кезінде шаралар қабылдау – қазіргі сот және тергеу тәжірибесінің басты талабы.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексінде мүлікті, оның ішінде бағалы қағаздарды басқа да процессуалдық мәжбүрлеу шараларына тыйым салу институтын жіктейді, оның тарауы өз кезегінде «Процессуалдық мәжбүрлеудің өзге де шаралары» бөлімінде орналасқан. Формальды тұрғыдан алғанда, мүлікке тыйым салуды тек процессуалдық мәжбүрлеу шарасы ретінде түсіну қажет.

Бұл процессуалдық мәжбүрлеу шарасының мәні меншік иесіне немесе иеленушіге оған билік етуге немесе пайдалануға тыйым салу, сондай-ақ

мүлікке тыйым салу және оны сақтауға беру - тыйым салынған мүлікті сатуға, сыйға тартуға, айырбастауға, жоюға, жалға беріледі немесе кепілге болмайды.

Процестік мәжбүрлеудің осы нормасын қолдану адамды Қазақстан Республикасы Конституциясының 26-бабында көзделген конституциялық құқығынан, яғни жеке меншік құқығынан айырмайды, тек оны айтарлықтай шектейді.

Мүлікке тыйым салуды тағайындау мүліктік жаза түрінде үкімді орындаудан тұрады:

- 1) азаматтық талап бөлігінде үкімнің орындалуын қамтамасыз ету;
- 2) ықтимал мүлікті тәркілеуді жүзеге асыру;
- 3) өзге де мүліктік жазалардың орындалуын қамтамасыз ету мақсатында.

Мүлікті тәркілеу күрестегі, оның ішінде Экономикалық қылмыстардағы шынайы "тиімді құралға" айналуы үшін және қамауға алу оны қолдану механизміндегі мақсатын толығымен ақтауы үшін мүлікті тәркілеудің кешенді институтын түбегейлі реформалау қажет, оның негізінде дәлелдеу ауыртпалығын ауыстыру қажет, яғни мүліктің заңды жолмен алынғандығын дәлелдеуді оның иесіне ауыстыру қажет.

Ең өткір мәселелердің біріне, Еліміздің заңнамасының бүгінгі кезеңіне бөлек тоқталу керек. Біз дәлелдеу ауыртпалығын қылмыстық процеске қатысушылар арасында бөлу туралы айтып отырмыз. Мәселен, сотталушыға, айыпталушыға жеке дәлелдеу ауыртпалығын жүктеу. Бұл норма Ұлыбритания, Норвегия, Ирландия, Голландия және т.б. елдердің заңнамаларында бекітіліп, тиімді қолданылатынын атап өткен жөн [61, 189 б].

Біздің ойымызша, заң шығарушының кеңестік құқықтық мұрадан бас тарту туралы шешім қабылдауы қажет, бұл мемлекеттің айыптау билігінің айыпталушы мен басқа адамдардағы мүліктің пайда болуының, яғни қылмыстық іс жүргізудегі кінәсіздік презумпциясын қайта қарастырудың балама міндетіне қатысты.

И.Л. Петрухиннің пікірінше, бұл мәселе бойынша ғылыми білімнің жай-күйі «Кеңестік қылмыстық процесте дәлелдеу ауыртпалығы санатын зерттеу

қажеттілігі болмағандығымен байланысты, өйткені бұл тұжырымдама қылмыстық істің барлық жағдайларын толық, жан-жақты және объективті зерттеу міндетіне сәйкес келді» [62, 501 б].

Алайда, қазір қылмыстық іс жүргізу нысаны айтарлықтай өзгерді. Құқық қорғау органдарының іс-қимыл тәсілі өзгерді. Қазіргі жағдайда қылмыстық іс-әрекеттің Күрделілігінің, сот ісін жүргізудің бәсекеге қабілеттілігіне әуестенудің нәтижесінде қылмыстық саясатты ізгілендіру тенденциясы, оның ішінде ауырлығы онша емес немесе орташа қылмыстарға қатысты қылмыспен келтірілген залал өтелмейді, ал егер өтелсе, онда толық көлемде емес.

Профессор В.Т. Томиннің пікірінше, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарының гиперболизациясы құқықтық мемлекетке қарсы күресте ұйымдасқан қылмыстың стратегиялық одақтасы болып табылады. Кең және дерексіз тұжырымдалған құқықтарды қорғау азаматтың бостандықтары көбінесе нақты азаматтардың құқықтары мен бостандықтарына нұқсан келтіреді [63, 54-60 б].

Қазақстан Республикасының заңнамасына мемлекет қылмыс жасағаны үшін сотталған адамнан өз мүлкінің шығарылуының заңдылығын негіздеуді талап ете алатын тәртіпті бекіту қажет. Егер мүлікті заңсыз иелену пайда әкелмесе, оны жария етуге болмайды, оны пайдалануға болмайды, онда қылмыстың, оның ішінде экономикалық қылмыстың негізі бұзылады.

Қазақстан Республикасының азаматы мүліктің құрметті иесі болып саналуы керек, дегенмен азаматтың пайдакүнемдік қылмыс жасағаны үшін дәлелденген кінәсі болған кезде оның меншік құқығының заңдылығын болжау тоқтатылады. Мүлікке тыйым салынады, және бұл адамның өз мүлкінің, оның заңды көздерінің пайда болуын негіздейтін құқығы туындауы керек. Егер заңда белгіленген мерзім басталған кезде бұл құқық қолданылмаса, мүлік мемлекет меншігіне тәркіленуі керек.

Бұндай құрал сыбайлас жемқорлық, мүліктік, соның ішінде экономикалық қылмыстармен күресуде өз септігін тигізеді деп санаймыз.

Шетелдік тәжірибеге жүгінетін болсақ, мүлікті тәркілеу терроризмге қарсы күресте өте тиімді екенін көрсетеді, ал бірқатар елдерде «Кінәлілік презумпциясы» деп аталады, бұл кезде меншіктің шығу тегінің заңдылығын дәлелдеу ауыртпалығы айыпталушының тікелей өзіне жүктеледі [64].

Бұл жерде Қазақстанның Еуропа кеңесі бойынша серіктестері болып табылатын Батыс Еуропаның кейбір мемлекеттері және басқа да ықпалды халықаралық үкіметаралық ұйымдар жинаған тәркілеуді қолдану тәртібін заңнамалық реттеу тәжірибесін пайдалану ерекше пайдалы болуы мүмкін.

Мүлікті тәркілеу мемлекеттік мәжбүрлеу шарасы ретінде пайдакүнемдік қылмыстары үшін сотталған адамдарға қолданылады, алайда мұндай адамдардың мүлкіне тыйым салу түріндегі іс жүргізу шаралары олар жасаған пайдакүнемдік қылмыстар туралы іс жүргізу кезінде де, олар сотталғаннан кейін де мұндай адамның табыстарын белгісіз көздерден құрайтын мүліктің табылуына қарай қолданылуы мүмкін. Алайда, мұндай тұлғалардың мүлкін тәркілеуді қолдану белгілі бір шектеулерге ие. Бұл Британдық заң әдебиетінде, атап айтқанда, жоғарыда аталған нормативтік-құқықтық актіге түсініктемелерде ерекше назар аударады [65, 44 б].

Мүлікті тәркілеуді қолдану бойынша іс жүргізу кезінде сот кінәлі адам қылмыстық өмір салтын жүргізді деген тұжырымға келуі керек, бұл оның барлық мүлкін анықталмаған көздерден түсетін кірістерді, Қылмыстық әрекеттен түсетін кірісті танудың алғышарты болып табылады. Қылмыстық өмір салты, мысалы, адамның алдын-ала сотталуы фактісі бойынша, пайдакүнемдік қылмыстық әрекеттің бірнеше эпизодтары үшін белгіленуі мүмкін. Бірақ мүлікті тәркілеуді қамтамасыз ету үшін қамауға алу түріндегі қамтамасыз ету шаралары сот сотталушының мінез-құлқындағы қылмыстық өмір салтын таңдағанға дейін де қолданылуы мүмкін. Бұл айыптау органдарының ресми тұлғаларынан дәлелдеу ауыртпалығын сотталушыға, оның ішінде күдіктіге немесе айыпталушыға емес, сотталушыға ауыстыруды көрсетеді, ол мүлікті тәркілеудің алдын алу үшін адвокаттың көмегіне жүгініп, оның қызметтері сотталушының өтініші бойынша мемлекет қорынан

каржыландырылуы мүмкін, тәркілеуге ұшырауы мүмкін мүліктен пайда табудың заңдылығын дәлелдеуге мәжбүр болады. Қылмыстық іс жүргізу Доктринасындағы бұл құбылыс жеке дәлелдеу ауыртпалығы деп аталады, өйткені ол қылмыс туралы іс жүргізу кезінде пайда болмайды, онда презумпция басым болады: кінәсіздік және оған байланысты айыптауға жүктелген дәлелдеу ауыртпалығы.

Норвегияның қылмыстық заңнамасы да тиімді. Елеулі табыс әкелуі мүмкін және екі және одан да көп жыл мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланатын ауыр қылмыс жасалған жағдайда, алып қойылуы мүмкін мүлікті кеңейтілген алып қою қолданылады, егер ол мүліктің заңды жолмен алынғанын дәлелдей алмаса, заң бұзушыға тиесілі барлық мүлік кеңейтілген тәркілеу кезінде, егер бұзушы бұл мүліктің заңды жолмен алынғанын дәлелдей алмаса, бұзушының қазіргі немесе бұрынғы жұбайының барлық мүлкінің құны да алынып тасталуы мүмкін!

Аталған заңнамалық тәжірибе «Мүлікті тәркілеуді қолдану жөніндегі іс жүргізу» деп аталатын жеке тарау немесе бөлім түрінде қылмыстық іс жүргізу құқығының жекелеген институтын әзірлеу және қабылдау арқылы Қазақстанда да бейімделуі мүмкін, оның нормаларында дәлелдеу ауыртпалығын тәркілеуді қолдану мақсаты үшін мемлекеттік айыптау органдарынан кінәліге (сотталған адамға) көшіруді жүзеге асыруға болады. Мұндай институттың пайда болуы, әрине, мүлікке тыйым салу түрінде біз қарастыратын іс жүргізу мәжбүрлеу шараларын қолдану шегін кеңейтумен қатар жүруі керек. Ұсынылған өзгерістердің мағынасы бойынша, мұндай мүлік заттай дәлелдемелерді құрайтынына және оның кімде екеніне қарамастан, күдіктінің, айыпталушының немесе тіпті сотталған адамның кез келген табысын құрайтын кез келген мүлікке тыйым салынуы мүмкін.

Мұндай мүліктің мемлекет кірісіне өндіріп алынуға жататыны немесе, керісінше, тыйым салудан босатылатыны туралы мәселені сот пайдакүнемдік бағыттағы қылмыстары үшін сотталған адамның табыстарын белгісіз көздерден құрайтын кез келген осындай мүлік тәркіленуге тиіс екендігі туралы іс жүргізу

кезінде шешуге тиіс. Сонымен қатар, осыған байланысты тәркілеуді қолдану өндірісі пайдакүнемдік қылмыс туралы іс бойынша іс жүргізуден дербес жүзеге асырылуы мүмкін екенін атап өткен жөн.

Бұл біз қарастырып отырған іс жүргізу мәжбүрлеу шарасын тыйым салу түрінде, сондай-ақ қылмыстық-құқықтық сипаттағы осы шараны адамды пайдакүнемдік қылмысы үшін соттағаннан кейін мүлікті тәркілеу түрінде қолдануға мүмкіндік береді. Осылайша, біз қорғайтын тұжырымдама тек күдіктінің немесе айыпталушының ғана емес, сотталған адамның мүлкі ұшырауы мүмкін мүлікке тыйым салу шектерін едәуір кеңейтуді көздейді. Бұл, әсіресе, тәркіленуге жататын мүлік қылмыстық қудалау кезінде емес, пайдакүнемдік қылмыс жасаған адам табылған жағдайда, бірақ ол осы қылмыстар үшін сотталғаннан кейін біраз уақыттан кейін маңызды. Бұл кірістерді, оның ішінде сыбайлас жемқорлық қылмыстарынан өндіріп алу проблемасының оңтайлы шешімі болуы мүмкін.

Талқыланатын мәселеге байланысты В.В. Лавров мынадай қорытынды жасайды: «Егер бұл шығу тегінің заңдылығын дәлелдеу ауыртпалығын кінәліге ауыстырмаса, онда, ең болмағанда, оны пропорционалды түрде бөлуге мүмкіндік береді, бұл ретте кінәсіздік презумпциясына нұқсан келтірмейді».

Осы проблеманың тағы бір құрамдас бөлігін - 2003 жылғы 31 қазандағы Біріккен Ұлттар Ұйымының Сыбайлас жемқорлыққа қарсы Конвенциясының 20-бабында ұсынылғандай, жария лауазымды адамның белгіленбеген көздерден табыс құрайтын мүлікке ие болуын криминализациялау ісін қарау қажет [66].

Профессор А. Алексеевтің пікірінше, қылмыстық іс аясында мүлікті сатып алудың заңдылығын дәлелдеу ауыртпалығын паракорлықпен сотталған шенеуніктерге жүктеуге болмайды. Сонымен, қылмыстық процесте айыпталушының кінәсіздігінің шешілмейтін презумпциясы бар және БҰҰ-ның айыпталушының өзі-шенеуніктің өз мүлкінің шығу заңдылығын дәлелдеуі туралы Конвенция ережелері бізде әлі қолданылмайды. Егер кейіннен лауазымдық қылмыстарды қарапайым қызметтік құқық бұзушылықтармен теңестіру ұсынылса, бұл таңқаларлық емес.

БҰҰ-ның 1988 жылғы Есірткі құралдары мен психотроптық заттардың заңсыз айналымына қарсы күрес туралы Конвенциясы қатысушы мемлекеттерге ұлттық заңнамада рұқсат етілген дәрежеде күдіктілерге тәркіленуге жататын болжамды табыстардың немесе басқа да меншіктің заңды шығу тегін дәлелдеу ауыртпалығын көшіруді қамтамасыз ету мүмкіндігін қарауды ұсынады [67, 70 б].

Мүлікке қатысты дәлелдеудің жеке ауыртпалығы қағидатын бекіту адамның кінәсіздігі презумпциясының іргелі Конституциялық қағидатын бұзбайды, өйткені егер адам жария жарыспалы сот рәсімі барысында қылмыс жасағаны үшін кінәлі деп танылса, мүліктің шығу тегі туралы есеп беру міндеті.

Сыбайлас жемқорлық, экономикалық және жалпы мүліктік қылмыстарға қарсы күресте заңнамаға мынадай өзгерістерді енгізуді талап етеді: қылмыс жасағаны үшін сотталған адамға өзінің және өзінің жақын туыстарының мүлкінің шығу заңдылығын негіздеу міндетін жүктеу, яғни дереккөздің заңдылығына дәлелді күмәнді жоққа шығару мүліктің шығу тегі.

Р.В. Нығматуллин былай деп жазады: «бірқатар дамыған елдердің заңнамасында бұл халықаралық стандарт қылмыстық кірістерді тәркілеу саласында жүзеге асырылған. Қылмыс жасау нәтижесінде мүлік алынуы мүмкін деп пайымдауға негіз болған жағдайларда мүлікті сатып алудың заңдылығын дәлелдеу ауыртпалығы айыпталушыға ауыстырылады» [68, 609 б].

Біз әйгілі француз конституционалисті Франсуа Люшердің тұжырымын дұрыс деп санаймыз, ол жарқын метафораны қолдана отырып, меншік құқығын сипаттайды: «тіпті бірқатар қасиеттерінен айырылған болса да, ол өзі қалады, тек жүрегін тескен кезде ғана ол өледі».

Тәркілеу институтына өзгерістер енгізілгеннен кейін бұл институт тек экономикалық қылмыстармен, сыбайлас жемқорлықпен ғана емес, сондай-ақ қылмыстық мінез-құлықтың басқа да қоғамдық қауіпті нысандарымен, әсіресе терроризммен күресте тиімді фактор болып табылады.

Жоғарыда айтылғандардың негізінде біз қылмыстық іс жүргізудегі кінәсіздік презумпциясын түсіну проблемасының теориялық аспектісіне талдау жасаймыз.

Қазіргі уақытта кінәсіздік презумпциясын түсінуде кеңестік құқықтық дәстүрдің әсері әсер етеді. Бұл ықпалдың мәні іс бойынша барлық фактілерді, оның ішінде фактілерді қорғау пайдасына дәлелдеу міндеті біржақты және қайтарымсыз айыптаушыға, ал кеңірек қылмыстық процесті жүргізетін құзыретті мемлекеттік органдарға жүктеледі.

Қарсыласу қылмыстық процесінде «тараптар дәлелдердің иелері». Осыған байланысты олар тең және еркін болуы керек. Кінәсіздік презумпциясы дәлелдемелер материалын қалыптастыру еркіндігі жағдайында дәлелдеу тәртібін айқындайды. Айыпталушының кінәсіздігін болжау-бұл Тарап құқықтары бойынша қылмыстық процеске қатысатын адамның мүдделерін қамтамасыз етуге арналған дәлелдемелердің бәсекеге қабілеттілігін қалыптастыруды реттеудің» процессуалдық құралы.

Кінәсіздік презумпциясы ресми диспозитивтілікпен бірлікте қарама-қайшылықты қылмыстық іс жүргізу дәлелдерінің мәні болып табылады, атап айтқанда: тараптардың өздері дәлелдемелер материалын қалыптастырып, айыпталушының кінәсін дәлелдеудің негізгі ауыртпалығы айыптаушыға жүктеледі және кез-келген күмән айыпталушының пайдасына түсіндіріледі. Қысқаша айтқанда, қылмыстық іс жүргізу дәлелдерінің мәнін айыпталушының айыпталушының кінәсіздігі презумпциясын жоққа шығаруы ретінде анықтауға болады [69, 52-60 б].

Кінәсіздік презумпциясының «негізгі ережесі» дәлелдеу ауыртпалығын тараптар арасында бөлу болып табылады. Сонымен қатар, дәлелдеу ауыртпалығы – бұл тараптың міндеті емес, заңды құқық. Дәлелдеу ауыртпалығы құқық ретінде түсінілетін тарап өзінің бекітілуін дәлелдеу құқығын пайдалана алады, бірақ оны пайдаланбауы мүмкін дегенді білдіреді. Соңғы жағдайда ол өзінің мақұлдауын теріске шығару түрінде жағымсыз салдарға әкеледі. Айыптау негіздерін дәлелдеудің жалпы ауыртпалығы

қылмыстық қудалау органына жүктеледі. Талапкер сотқа жүгіну құқығын жүзеге асыру нәтижесінде талап қоюды дәлелдеу ауыртпалығын өзіне алады». Прокурор айыпталушының кінәсін мойындайтындықтан, ол бұл тұжырымды дәлелдеудің негізгі ауыртпалығын көтереді. Дәлелдеу ауыртпалығын айыптаушының абсолютті міндеті деп түсіндіруге болмайды, өйткені қарсыласу процесінде айыптаушы бұл ауыртпалықты басқара алады. Атап айтқанда, айыптауды толық немесе ішінара қолдаудан бас тарту.

«Дәлелдеу ауыртпалығын» тарап құқығымен және диспозитивті құқықпен танудың салдары – бұл құқық өзара болуы керек деген тұжырым, сондықтан «дәлелдеу ауыртпалығы процестер дамып келе жатқанда, оның диалектикасының күші сөзсіз бір жағынан екінші жаққа ауысады» [70, 123 б].

Э.И. Клямконың айтуынша, айыпталушының (қорғаушының) «ауыртпалығы» (іс жүзінде – құқық), егер ол айыптаушымен тең дәрежеде дәлелдемелер жинаудың процессуалдық мүмкіндіктерімен қамтамасыз етілсе, шынайы қамтамасыз етілген жарыспалылық негізінде сот төрелігінің неғұрлым жоғары деңгейіне қол жеткізуге мүмкіндік берер еді [71, 92-93 б].

Осылайша, дәлелдеу ауыртпалығы – бұл тараптардың дәлелдеуге қатысу құқығын теңестірудің процессуалдық құралы. Егер айыпталушының кінәсін дәлелдеу міндеті айыптаушыға жүктелсе, онда бұл жасалғаннан кейін және сотталушы ауыр қылмыс немесе елеулі мүліктік зиян келтірген аса ауыр пайдакүнемдік қылмыс жасағаны үшін кінәлі деп танылғаннан кейін, сотталған адам сотқа мүлікті тұтқындаудан босату қажеттілігін дәлелдеуі және оның табыссыз шығу тегін дәлелдеуі тиіс.

Кінәсіздік презумпциясы айыптау тарапына айыпталушыны қылмыстық қудалауды жүзеге асыруға, оның ішінде зиянды өтеуді қамтамасыз етуге, қылмыс арқылы бұзылған құқықтық қатынастарды қалпына келтіруге және мұны барынша орынды түрде жасауға заңды талап ретінде түсінілетін жариялылық принципіне толық сәйкес келеді.

Сондықтан қылмыстық процестегі, оның ішінде мүлікті тәркілеу институтындағы орындылық пен заңдылықтың үйлесімі туралы айту керек.

Заңдылықты екі жолмен түсіндіруге болады:

1) әрбір қылмыс қылмыстық қудалауға әкеп соғуы тиіс және мемлекеттік айыптау органы өзіне белгілі болған қылмыстық әрекеттер бойынша қылмыстық қудалауды қозғауға және оны кінәліге қылмыстық заңда белгіленген жауаптылық шаралары қолданылғанға дейін жүргізуге міндетті [72, 16-23 б];

2) айыптау билігі айыпталушыларды қылмыстық қудалау бойынша өз өкілеттіктерін жүзеге асыруға міндетті, ол үшін әртүрлі процедуралық формаларды таңдау мүмкіндігін қолдана отырып, сондай-ақ іс жүргізу мерзімдерін, әрекеттің ауырлығын және істің басқа жағдайларын ескере отырып Отандық процессуалдық ғылым заңдылық принципін процеске қатысушылардың материалдық және процессуалдық заңдардың барлық талаптарын сақтау міндеті ретінде түсінумен сипатталады. Бұл көзқарас, әдетте, заңдылық-бұл заңның өз қалауы бойынша үстемдігінің кепілі және оған күмән келтіруге болмайды [73, 198 б].

Бәсекелес процесі жағдайында заңдылық пен орындылықтың үйлесуі қажет [74, 795 б].

Бәсекелес қылмыстық сот ісін жүргізуде орындылық (үнемдеу) қағидаты айыпталушының жеке басына, оның іс-әрекетіне, зиянына, жәбірленушінің және істің нәтижесіне мүдделі басқа да адамдардың мүдделеріне қатысты пайымдауларды, сондай-ақ қылмыстық қудалауды іске асырудың ықтимал әлеуметтік, экономикалық және өзге де салдарына байланысты пайымдауларды ескеруді көздейді.

Орындылықтың процестік принципі – бұл істе іс жүргізу мүддесіне қол жеткізу үшін тиімділік, үнемдеу және пайда ұғымдарына ғана орай, тарапта (оның ішінде айыптаушыда) қандай да бір іс жүргізу әрекетін қолдануға, қандай да бір іс жүргізу құқығын пайдалануға құқық қараудың заңда көзделген еркіндігі.

Тергеу органы қылмыстық іс жүргізу құралдарын таңдауда, әрине қоғамдық мүддені басшылыққа алады. Сонымен, орындылық принципін

теориялық негіздеу алдын-ала тергеу органының айыпталушының мүлкіне тыйым салуға рұқсат беретін бір немесе басқа нысанда болады.

Кең мағынада біз сот ісін жүргізу тетігінің тиімділігін арттыру туралы айтып отырмыз. Зиянды өтеуді реттейтін қылмыстық іс жүргізу, төрелік іс жүргізу және азаматтық іс жүргізу нормаларының келісілуіне келтіру, яғни жоғары заңды күші бар заңдарды дәйекті түрде нақтылау маңызды деп санаймыз.

Бұл процесс объективті және әділ, бұл жағдайда Ю.А. Тихомировтың пікірі: «заңнамада актілердің салмағы күрделі нормалармен артады, ал заңның әртүрлі салаларының нормаларын мәтіндерге енгізу олардың» нормативтік жиілігі принципін бұзбайды.

Салалық нормалардың басымдығы сақталады, бірақ бұл ретте құқық субъектілерінің жеке және корпоративтік мүдделерінің жиынтық көрінісі сияқты жариялы мүдде қамтамасыз етіледі [75, 12 б].

Қылмыстық процестегі материалдық зиянды өтеу және моральдық зиянды өтеу институтының негізгі айырмашылығы көбінесе азаматтық сот ісін жүргізуде шағымды қарау ережелерін қайталайды. Бірақ айыпталушының кінәсіздігі презумпциясының қылмыстық іс-әрекетімен және қылмыстық зиянды өтеу талаптарын дәлелдеу ауыртпалығын бөлумен байланысты айтарлықтай айырмашылық бар.

Бүгінгі күннің шындығына оралайық. Мүлікті тәркілеуді реттейтін қылмыстық іс жүргізу заңының нормалары қалай дұрыс көрінуі керек екендігі туралы пікірталас, сондай-ақ қылмыстық іс жүргізудегі кінәсіздік презумпциясын түсінудегі мәселенің теориялық аспектісін талқылау таза теориядан асып кетпейінше, құқық қорғаушыларға қазірдің өзінде тиімді құрал берілуі керек.

Мүлікті тәркілеуді қолдану мәселесін шешудің ең жақсы нұсқасы сот шешімі бойынша мүлікті тәркілеуді қолдану нәтижесінде қылмыстық кіріс алынған қылмыстар бойынша іс жүргізуден дербес жүзеге асырылатын нормаларды әзірлеу болады. Мәселені шешудің бұл нұсқасы көптеген дамыған

еуропа елдерінің заңнамасында тиімді қолданылады, мысалы Ұлыбритания, Ирландия, Голландия және т. б.

Егер осындай заңнамалық шешім қабылданса, онда мемлекеттік органдар мен құзыретті лауазымды тұлғалардың табылған мүлікке, оның ішінде күдіктіге, айыпталушыға, сотталушыға ғана емес, сотталған адамға да тыйым салу туралы шешім қабылдау құқығы көзделуі керек, өйткені тәркілеуді қолдану және мүлікке тыйым салу шектеулі қылмыс туралы іс бойынша іс жүргізудің қатаң шеңберімен, оны қозғаудан бастап сот айыптау үкімін шығарғанға дейін жүргізіледі.

Мүлікке тыйым салуға келетін болсақ, тіпті қылмыстық іс қозғаудан бастап сот тергеуі аяқталғанға дейін, өйткені тек сот тергеуі барысында мүлікке тыйым салу туралы өтініш білдіруге болады, содан кейін тек оның меншігі ізделіп, анықталған, ал мүліктің орналасқан жерін анықтау одан да тар уақыт шеңберімен шектелген. алдын ала тергеу аяқталғанға дейін қозғау. Заңнамадағы осы өзгерістер, біздің ойымызша, жеке тұлғалардың – жәбірленушілердің, сондай-ақ мемлекет пен қоғамның тәркілеуді қолдану арқылы қалпына келтірілетін бұзылған құқықтарын толық көлемде өтеуге және қалпына келтіруге мүмкіндік береді.

Қорыта келгенде, азаматтарға және мемлекетке қылмыстық құқық бұзушылық салдарынан келтірілген мүліктік залалды қалпына келтіру мақсатында, сыбайлас жемқорлық, экономикалық және басқада мүліктік қылмыстар бойынша күдіктіге, айыпталушыға, сотталушыға өзіне және жақын туыстарына тиесілі мүліктердің заңды жолмен алынғандығын дәлелдеуді өздеріне жүктеу ұсынылады.

Осы ұсынысты іске асыру үшін, ҚР ҚПК-тің 19 бабында ескертпе ретінде келесідей мәтін енгізу қажет деп есептейміз:

«Ескертпе: Парраллельді қаржылық тергеу жүргізілетін санаттағы қылмыстық істер бойынша кінәсі дәлелденген тұлғаға қатысты кінәсіздік презумпциясы қағидасы қолданылмайды».

2.2. Сотқа дейінгі сатыда мүліктердің қылмыстық жолмен алынғандығын дәлелдеу барысында туындайтын қиыншылықтар

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 48-бабына сәйкес, қылмыстық жолмен табылған не қылмыстық жолмен алынған қаражатқа сатып алынған мүлік, сондай-ақ қылмыстық құқық бұзушылық жасау қаруы немесе құралы тәркіленуге жатады [3].

Көрсетілген нормаға сәйкес сотталушының үшінші тұлғалардың меншігіне берілген аталған мүлік те тәркіленуге жатады (ҚК 48-бабы 2-бөлігінің 5-тармағы). ҚР ҚПК-нің 113-бабына сәйкес мүліктің тәркілеу нысанасына қатыстылығы дәлелдеу нысанасына кіретін мән-жай болып табылады [5].

25.06.2015 жылғы Жоғарғы Соттың «Қылмыстық жаза тағайындаудың кейбір мәселелері туралы» №4 нормативтік қаулысының 20-тармағына сәйкес, Мүлікті, оның ішінде үшінші тұлғаларға ресімделген мүлікті тәркілеу туралы мәселені шешу кезінде соттар осы мүліктің және ол сатып алынған қаражаттың шығу тегін негіздейтін дәлелдемелерді міндетті түрде тексеруге тиіс [76].

Бұдан басқа ҚПК-нің 161-бабы кейінге қалдыруға болмайтын жағдайларда прокурордың келісімімен мүлікке билік етуге он тәуліктен аспайтын мерзімге уақытша шектеу белгілеуге мүмкіндік береді. Аталған норма сотқа дейінгі тергеп-тексеру органдарын мүліктік өндіріп алуды немесе кейіннен тәркілеуді қамтамасыз етуге кепілдік беретін мүлікті анықтау үшін заңды мүмкіндікті пайдалануға бағдарлайды [5].

Қолданыстағы іс жүргізу заңнамасы күдікті, айыпталушы халықаралық іздестіру жарияланған не оларға қатысты қылмыстық қудалау ҚПК-нің 35-бабы 1-бөлігі 3), 4) және 11) тармақтарының (ҚПК-нің 71-тарауы) негізінде тоқтатылған жағдайларда да сот шешімі арқылы сотқа дейінгі тәркілеу мүмкіндігін көздейді.

Аталған норма 2018 жылғы 1 қаңтардан бастап енгізілді және ұрланған активтерге қарсы күрестің тиімді құралын құру қажеттігіне негізделген.

Алайда жүргізілген қысқаша талдау аталған норманың құқық қорғау органдарымен келесі факторлар негізінде өз деңгейінде қолданылмайтындығын көрсетті.

Оған дәлел төмендегі статистикалық мәліметтер, ҚР БП жанындағы ҚСЖАЕК-нің «Сот актілері шығарылған адамдардың саны туралы» №10 нысанды есептің мәліметтеріне сәйкес (заңды күшіне енген шешімдер бойынша) елімізде 2016 жылы 30 726 адам сотталды, оның ішінде 8 300-не қатысты сот үкімімен мүлікті тәркілеу қолданылды (27%), 2017 жылы 31 950 сотталған адамның 10 700 (33%) қатысты, 2018 жылы 31 309 адамның 1318-не қатысты (4,2%), 2019 жылы 33 115 адамның 985-не (3,4%), 2020 жылы 35 155 адамның 715-не қатысты (2,5 %) мүлікті тәркілеу қолданылған.

2018 жылдан бастап сотталған адамдар санының бір қалыпты болуына қарамастан, мүлікті тәркілеу сот арқылы едәуір төмендегенін байқайға болады. Біздің ойымызша, бұл 22.12.2017 жылы Жоғарғы Соттың 25.06.2015 жылғы №4 «Қылмыстық жаза тағайындаудың кейбір мәселелері туралы» нормативтік қаулысына өзгерістер енгізу болды.

Жоғарғы Сот жазаларды тағайындау кезінде формализмді болдырмау мақсатында іс бойынша мүліктің шығу тегінің қылмыстық сипаты туралы мәліметтер болмаған кезде, сондай-ақ мүлікті анықтамаған кезде тәркілеу, оның ішінде қосымша жазаның осы түрін міндетті түрде тағайындауды көздейтін ҚК-нің баптары бойынша тағайындалмайды деп айқындады.

Мысалы, Павлодар аудандық сотының 03.04.2018 жылғы үкімімен ҚК-нің 188-бабы 3-бөлігі бойынша үш адамға мүлкін тәркілеусіз 3 жылға бас бостандығынан айыру жазасы тағайындалды, дегенмен аталған баптың 3-бөлігі міндетті түрде қосымша жазаның бұл түрін көздейді.

Осыған байланысты, ҚК-тің 48-бабын Қылмыстық жолмен табылған мүлік анықталмаған жағдайда тәркілеу қолданылмайтынын реттейтін нормамен толықтыру туралы мәселені шешу қажет деп есептейміз.

Сонымен қатар, заңсыз жолмен алынған мүліктерді сотқа дейінгі тергеп-тексеру барысында дәлелдеудің төмендігі – ол туралы тиісті статистикалық есептің жүргізілмеуі де себеп болуда деп санаймыз.

Мәселен, жоғарыда аталған статистикалық есеп тек соттың үкімі негізінде тәркіленген мүлікті ғана есепке алады. Ал, сотқа дейінгі, яғни үкім шығарылғанға дейін тіркіленген мүліктің (заңсыз жолмен алынған) саны және ол мүліктің құны туралы есеп жүргізілмейтіндігін атап өткен жөн [77].

Сондықтанда, мүлікті тәркілеу саласындағы объективті көріністі анықтау мақсатында, ҚР БП жанындағы ҚСЖАЕК-нің «Сот актілері шығарылған адамдардың саны туралы» №10 нысанды статистикалық есепке үкім шыққанға (сотқа дейінгі тергеп-тексеру барысында) дейінгі сатыда тәркіленген мүлік (заңсыз жолмен алынған мүлік немесе қаражат) және ол мүліктің соммасы туралы арнайы баған енгізу ұсынылады.

Келесі факторға, тергеу органдарының заңсыз жолмен алынған мүлікті сотқа дейінгі-тергеп тексеру сатысында дәлелдеу бойынша тиісті шеберліктерінің жетіспеуі негіз болуда.

Мәселен, осы бағытта жүргізілген зерттеу нәтижесі көрсеткендей, іс жүзінде осы бағытта заңнамалық базаның жеткіліктілігіне қарамастан, көбіне тергеу органдары тек күдіктінің кінәсін дәлелдейтін дәлелдемелер жинауды, оның әрекетінің дұрыс саралануын және қылмыстық істің тез арада сотқа жолдануын басты мақсат ретінде қояды. Ал қылмыстық жолмен алынған мүлік пен ақшаны анықтау, дәлелдеу және мемлекеттік бюджетке қайтару мәселелері тергеу назарынан тыс қалуда.

Көбіне сотқа дейінгі тергеп-тексерудің бастапқы кезеңінде қылмыстық жолмен табылған қаражаттың нақты мөлшері анықталмайды, анықталған жағдайда да ол қаражаттың қайда жұмсалғандығы, яғни қандай мүліктің сатып алынғандығына, ол мүліктің қылмыстық жолмен алынғандығын жасыру мақсатында үшінші тұлғаның (күдіктінің туысқандары, достары және т.б.) атына тіркелу мүмкіндігіне тиісті талдау жүргізілмейді.

Оған тергеушілердің ондай мүлік пен ақшаны анықтау және дәлелдеу дағдыларын жетік меңгермеуі, яғни банк, салық, қаржы және бизнес салаларын зерттеуге арналған тиісті шеберліктің жоқтығы себеп болуда деп санаймыз. Соның салдарынан жазалаудың бұлтартпастығы қағидаты өз деңгейінде қамтамасыз етілмеуде (заңсыз жолмен алынған мүлікті тәркілеу бойынша).

Мысалы, азамат «Ә» Астана қаласындағы үлескерлерді 5,5 млн долларға алдап, шетелге қашып кеткен. Қылмыстық іс қозғалған сәттен бастап үш ай ішінде оның шетелдік шоттарына Қазақстаннан ақша аударыла берді, ал тергеу бұл туралы тіпті күдіктенбеді, азамат «Ә» өзі табылды, Қазақстанға экстрадицияланды, бірақ ақша қайтарылмады. Ең жаманы, тергеуде ақшаның шамамен орналасқан жері туралы ақпарат жоқ. Нәтижесінде не нәрсеге қол жеткіздік? Иә, қылмыскер бас бостандығынан айыруға сотталған, бірақ жәбірленушілердің қаражаты қайтарылмады [78].

Бұл мәселені шешуде, БҰҰ Есірткі және қылмыс басқармасы сарапшыларының «қаржылық тергеудің және қылмыстық активтерді қайтарудың ұлттық жүйесін дамыту» тақырыбы бойынша дөңгелек үстелде айтылған ұсыныстары қызықтыруда.

Сарапшылар атап өткендей, параллельді (негізгі қылмысты тергеумен бір мезгілде) қаржылық тергеулер бойынша мамандандырылған бөлімшелер құру арқылы ақшаны кәсіби жылыстатуды тергеудің әлемдік оң тәжірибесі бар. Олар ведомствоаралық үйлестіруде әртүрлі органдарда бар: АҚШ-та (салық қызметіндегі қаржылық тергеу бөлімшелері, ФБР, Қазынашылық), Ұлыбританияда (қаржылық барлау және терроризмді қаржыландыру бөлімі), Израильде (прокуратура, салық органдары), Литвада (полициядағы қаржылық тергеу қызметі), Украинада (жылыстатумен күрес бөлімшелері прокуратура, полиция, салық қызметі), Молдовада (сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес орталығы), Беларусьияда (мемлекеттік бақылау комитетіндегі қаржылық тергеу департаменті) [79].

Сондай-ақ, халықаралық сарапшылар қаржылық тергеу бойынша барлық ведомстволардың күш-жігерін үйлестірудің ерекше маңыздылығын атап өтті.

Көбінесе осы санаттағы қылмыстарды тергеу кезінде «Қаржылық шанышқы» пайда болады: 1) кірістердің заңды түрде пайда болуының көрінісін жасау кезінде қарсы әрекет ету құралы - ақшаны жылыстатуды тергеу және оларды кейіннен тәркілеу болады; 2) кірістерді заңдастыруға әрекет болмаған кезде салықтарды төлемегені және бюджетке төленбеген салықтарды өндіріп алғаны үшін жауапкершілікке тарту тиімдірек болады. Шетелдік тәжірибеге сәйкес, мұндай сапар болжамды қылмысты тергеуді қаржылық және салықтық тергеулермен бір уақытта жақсы үйлестіруді талап етеді. Бұл тез және тиімді нәтиже береді.

Мысалы, Ирландияның қылмыстық активтерін қайтару бюросы 2016 жылғы есептің деректері бойынша 150 млн. еуроға қылмыстық активке тыйым салынды, сонымен қатар 253 млн. еуро төленбеген салықтарды өндіріп алуға ұсынылды.

Еуропалық Одақтың барлық елдерінде активтерді қайтару кеңселері құрылды, олар қылмыскерлердің активтерін іздеуде жұмыс істейді.

Ең маңызды еуропалық нәтиже Италиядағы Ндрангет қылмыстық қоғамдастығының 2 млрд. еуродан астам сомаға активтерін тәркілеу болып табылады, бұл жүргізілген қаржылық тергеудің және мемлекеттік органдардың одан әрі үйлестірілген іс-қимылдарының нәтижесі болып табылады.

Сонымен қатар, жоғарыда аталған елдерде мемлекеттік органдардың «Параллельді қаржылық тергеу» жүргізуі тікелей талап етіледі. Қылмыстық кіріс алуға болатын кез-келген ауыр қылмысты тергеу кезінде қылмыстық активтерді іздеу бір уақытта басталады. Нәтижесінде айыпталушыға күдік келтірумен бір мезгілде оның активтеріне (оның ішінде байланысты тұлғалардың басқаруындағы активтер) тыйым салынады және оның қылмыстық кірістерді жасыруға мүмкіндігі болмайды.

Осылайша, Израильде осындай жүйені қолданудың арқасында қылмыстық активтерді қайтару 2011 жылғы 100 млн. доллардан 2015 жылы 300 млн. долларға дейін өсті.

Айта кету керек, соңғы бірнеше жылда жаңа тренд байқалады - халықаралық ақшаны жылыстату жүйелерінің айтарлықтай өсуі мен дамуы. Қылмыстық желілер миллиардтаған қаражатты заңдастыра алады, осыған байланысты қылмыстық кірістерді одан әрі іздеу құқық қорғау органдарының барған сайын күш-жігерін талап етеді.

"Араластырғыштар (Миксеры)" деп аталатындардың өсуі байқалады - клиент өзінің қылмыстық кірістерін жіберетін банктік шоттардағы операцияларды шатастыратын жүйелер, ал араластырғыш бұл төлемдерді бірнеше бөлікке бөледі, оларды шоттарда басқа, заңсыз да, заңды көздерден де ақшамен араластырады, сауда операцияларында қолданады және нәтижесінде клиент жылыстатылған бастапқы төлеммен байланысты емес қаражат алады.

Сондай-ақ, соңғы бірнеше жылда виртуалды валюталарды пайдаланудың өсуі байқалады. Заңды мақсаттармен қатар олар қылмыстық кірістерді жылыстату үшін де қолданылады. Ең қымбат виртуалды валютаны капиталдандыру – биткойн 1 миллиард доллардан асты. Анонимділіктің жоғары дәрежесін қамтамасыз ететін және кіріктірілген "миксері" бар жаңа "монеро" криптовалютасы 2016 жылдың тамыз-қыркүйек айларында өзінің капиталдандыруын 150 млн. долларға дейін арттырды. Интернетте жасырын жұмыс істеуге мүмкіндік беретін «Қараңғы интернет» (darknet) жиынтығында cryptocurrencies жасырын қылмыстық бизнес үшін үлкен мүмкіндіктер жасайды.

Мысалы, тек Молдова Республикасында «Лаундромат» желісі бірнеше жыл ішінде 22 миллиард доллардан астам ақшаны жуып, қаржылық ағындарды оффшордан оффшорға үнемі бағыттап отырды. Бастапқыда желі шетелдік қылмыстардан түскен кірісті жылыстатты. Сыртқы клиенттердің ағыны азайған соң, осы желінің көмегімен ұлттық банктерден ұрланған 1 млрд. доллардан астам қаражат жуылып, шетелге шығарылды.

Халықаралық сарапшылар көрсетіп отырғандай, параллельді қаржылық тергеу жүргізу бизнес-құрылымдардың жұмысын, ақпарат пен деректерді талдау дағдыларын (criminal intelligence), параллельді қаржылық тергеу

әдістерін, киберкеңістікте операциялар жүргізуді, сондай-ақ банктік және өзге де қаржылық операциялардың ерекшеліктерін неғұрлым «танымал бағыттарда» білуді талап етеді [79].

Сонымен қатар, параллельді қаржылық тергеу бойынша ФАТФ басшылығының 2012 жылы берген есебінде заңсыз жолмен алынған мүлікті немесе қаражатты анықтау мақсатында, негізгі қылмыстық құқық бұзушылықты тергеу барысында параллельді түрде ол құқық бұзушылықтың қаржылық жағында қоса тергеу қажеттігін атап өтті [79].

Мәселен, терроризм бойынша – террористік қылмыстарды тергеуге және терроризмді қаржыландыру көздерін анықтауға бір уақытта назар аударылады. Яғни параллельді қаржылық тергеу тәсілі тергеудің жан-жақтылығын, толықтығын және объективтігін қамтамасыз етуге оң септігін тигізеді.

Сол себепті, азаматтарға және мемлекеттік бюджетке ірі және аса ірі мөлшерде шығын келтірілген қылмыстық құқық бұзушылықтар бойынша қылмыстық істі тергеу аясында жедел тергеу тобын құру арқылы, осы топқа негізгі қылмысты тергейтін тергеушілерден бөлек, тек «қылмыстың қаржылық жағын» тексеретін, яғни параллельді түрде қаржылық тергеуді жүргізетін тергеушіні қосу ұсынылады.

Оған қоса, құқық қорғау органдарының қызметін бағалау критерилерінің бірі ретінде – сотқа дейінгі сатыда заңсыз жолмен алынған мүлікті анықтау, дәлелдеу және мемлекеттік бюджетке қайтарылған мүлік немесе қаражат соммасын енгізу ұсынылады.

Себебі қазіргі таңда ішкі істер органдары жұмысының басты критеріі ретінде ауыр және аса ауыр қылмыстардың ашылу пайызы болып табылса, экономикалық қылмыстарды тергеу қызметінде – мемлекетке келтірілген шығынды қайтару және қылмыстық істі сотқа жіберу, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл агенттігінде – сыбайлас жемқорлық қылмыстарының анықталуы болып табылады. Бұл ретте сотқа дейінгі сатыда қылмыстық жолмен анықталған мүлікті немесе қаражатты анықтау және оны мемлекеттік

бюджетке қайтару құқық қорғау органдарының жұмыстарын бағалау өлшемі болып табылмайды.

Қорытындылай келе, сотқа дейінгі сатыда мүліктердің заңсыз жолмен алынғандығын дәлелдеу барысында туындайтын қиыншылықтарды шешу бойынша келесідей ұсыныстар ұсынылады:

1) мүлікті тәркілеу саласындағы объективті көріністі анықтау мақсатында, Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасы жанындағы Құқықтық статистика және арнайы есепке алу комитетінің «Тіркелген қылмыстық құқық бұзушылықтар туралы» № 1-М нысанды статистикалық есепке (ҚР БП 24.04.2019ж. №29 Бұйрығымен бекітілген) жаңа бөлім енгізуді ұсынамыз:

4-2 бөлім. «Үкім шыққанға дейінгі сатыда тәркіленген мүлік, ол мүліктің жалпы соммасы туралы мәліметтер». Оның ішінде:

- ол мүліктің қылмыстық жолмен алынғандығы (тергеу барысында дәлелденгендігі туралы) және ол мүліктің жалпы соммасы.

2) ҚР ҚПК-тің 194 бабына жаңа 4 бөлікті енгізуді. Ол бөлікті келесідей редакцияда жазуды:

4. Азаматтарға және мемлекеттік бюджетке ірі және аса ірі мөлшерде шығын келтірілген қылмыстық құқық бұзушылықтар бойынша сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жедел тергеу тобына тапсыруды, осы топқа негізгі қылмысты тергейтін тергеушілерден бөлек, параллельді түрде қаржылық тергеуді жүргізетін тергеушіні қосуды («қылмыстың қаржылық жағын» тексеретін).

3) Құқық қорғау органдарының қызметін бағалау критерилерінің бірі ретінде – сотқа дейінгі сатыда қылмыстық жолмен алынған мүлікті анықтау, дәлелдеу және азаматтарға, мемлекеттік бюджетке қайтарылған мүліктің немесе қаражат соммасын енгізу ұсынылады.

Аталған критериді құқық қорғау органдарының ведомствалық бұйрықтарымен бекіту қажет деп санаймыз.

2.3. Сотқа дейінгі тергеп-тексеру барысында қылмыстық құқық бұзушының мүліктерін іздестіру, тыйым салу және тәркілеу ерекшеліктері

Заңсыз криминалдық қызметтен түсетін табыстар көбінесе құнды мүлікке, әсіресе Қазақстанда да, одан тыс жерлерде де жылжымайтын мүлікке салынады деп айтуға болады.

А.Г. Волеводзаның пікірінше, «Экономикалық қызмет саласында қылмыс жасады деп күдіктенген (айыпталушы) адамдардың меншігінің едәуір бөлігін олар елден тыс жерлерде (жеке тұлғалардың және олар құрған заңды тұлғалардың банктік шоттарында жылжымайтын мүлікке салымдар түрінде және т.б.) шоғырландырады» [80, 12 б].

Қазақстанның жылжымайтын мүлік нарығы еліміздің экономикамыздың барлық проблемаларын қамтиды және біркелкі дамымауымен, заңнамалық базаның жетілмегендігімен сипатталады және осының салдары ретінде құқық бұзушылықтар мен қылмыстардың алуан түрлерінің пайда болуы үшін ризашылық ортасы болып табылады. Жылжымайтын мүлікпен заңсыз әрекеттер нарыққа қатысушылардың, мемлекеттің, жергілікті билік органдарының және азаматтардың мүдделерін бұзады. Бұл үкімнің орындалуын қамтамасыз ету мақсатында іс-шараларды жүзеге асыратын лауазымды тұлғалардан азаматтық талап қою, басқа да мүліктік өндіріп алу немесе мүлікті ықтимал тәркілеу, нормативтік құқықтық актілердің кең ауқымын білуді талап етеді, онсыз жылжымайтын мүлікке тиімді іздеу және тыйым салу мүмкін емес.

А.Н. Васильев тергеушінің мүлікке тыйым салу сияқты әрекетін дұрыс жүзеге асыру үшін «қарапайым ақылдылық, қарапайым логика» деп тұжырымдайды [81, 5 б]. Бірақ біз жылжымайтын мүліктің құқықтық режимінің ерекшеліктерін, оның ішінде азаматтық, жер, тұрғын үй, отбасы, салық, жекешелендіру туралы заңнаманы білу қажет деп санаймыз.

Іс жүзінде жылжымайтын мүлікке тыйым салу үлкен қиындықтар туғызады, өйткені «Жылжымайтын мүлікке қатысты қатынастарды реттейтін қолданыстағы заңнама көптеген ережелермен сипатталады, кейде бір-біріне қайшы келеді», бұл қылмыскерлер азаматтық іс бойынша зиянды өтеуден немесе мүлікті тәркілеуден жалтару үшін пайдаланады.

И.Б. Тутынин былай деп жазады: «Ведомстволық актілер жылжымайтын мүлік түріндегі мүлікке тыйым салу тәртібінің мазмұнын ашпайды. Бұл тек айтылған жылжымайтын мүлікке тыйым салу туралы мәліметтер, онымен жасалатын мәмілелердің жылжымайтын мүлікке құқықтарының бірыңғай мемлекеттік тізіліміне енгізіледі [82, 114 б]. Жылжымайтын мүлікті тәркілеудің кең таралған жағдайларында іс жүзінде мүліктің осы түрін тәркілеуге байланысты қиындықтар бар» және болашақта бұл мәселені зерттеу кезінде «бұл процессуалдық іс-әрекет туралы қате түсінік, ешқандай қиындық тудырмайды.

Сонымен бірге, мүлікке тыйым салу кезінде полиция қызметкерлері өндіріс процесінде де, хаттама мен тізімдеме жасау кезінде де көптеген қателіктер жібереді» деген [83, 86 б].

Жылжымайтын мүлікке тыйым салу тиімді, уақтылы және заңды болуы үшін объектілердің әртүрлі түрлеріне қатысты құқықтық режимді зерттеу қажет. Осы мәселе бойынша" мынадай пікірлер айтылады: "...қолданыстағы заңнамалық массивпен және жеткілікті түрде еркін сот шешімімен күресу және заң шығару және құқық қолдану мәселелерін азайтудың тиімді шараларын ұсыну" [84, 82 б].

Қолданыстағы заңнамада көптеген қиындықтар бар: жылжымайтын мүлікті жіктеу мәселесі құқықтық әдебиетте де, құқық қолдану қызметінде де шатастыратын мәселелердің бірі болып табылады [85].

Осы мәселені бізде шешіп көрейік. Жылжымайтын мүлік ерекше әлеуметтік және экономикалық құндылыққа ие, сондықтан ол үшін жеке құқықтық режим бар, ол ұзақ тарихы болса да, оны қалыптасқан деп санауға болмайды.

Жылжымайтын мүлік-бұл сатылатын және сатып алынатын тауар. Еркін азаматтық айналымға тартылған субъектілер санының артуының нәтижесі болған жылжымайтын мүліктің алуан түрлері айналымының кеңеюі жедел экономикалық өсуге ықпал етті.

Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің 117 бабына сәйкес,

жылжымайтын мүлікке (жылжымайтын заттар) жер учаскелері, ғимараттар, құрылыстар, көпжылдық егпелер және жермен тығыз байланысты өзге мүлік, яғни орнынан олардың мақсатына сай емес шығынсыз ауыстыру мүмкін болмайтын объектілер жатады.

Егер кондоминиум объектісінің құрамындағы пәтерлер және өзге де тұрғын үй-жайлар, сондай-ақ тұрғын емес үй-жайлар дара (бөлек) меншікте болса, олар дербес жылжымайтын мүлік объектілері (түрлері) болып танылады.

Мемлекеттік тіркеуге жататын әуе және теңіз кемелері, ішкі суда жүзу кемелері, «өзен-теңіз» жүзу кемелері, ғарыш объектілері, магистральдық құбырлардың желілік бөлігі де жылжымайтын заттарға теңестіріледі. Заңнамалық актілермен жылжымайтын заттарға өзге мүліктер де жатқызылуы мүмкін [86].

ҚР Азаматтық кодексі жылжымайтын мүлік саласындағы негізгі құқықтық акт болып табылады, ол жылжымайтын мүлікке жалпы сипаттама берді, сондай-ақ жылжымайтын мүлікке құқықтарды мемлекеттік тіркеу қажеттілігін көрсетті.

Бірақ белгілі бір олқылықтар бар: «Ішкі заңнамада жасанды аумақтарды құру процедурасын арнайы реттеу жоқ, мұндай аумақтардың құрамында учаскелерді сатып алу мәселелері реттелмеген». Қазіргі шындық мұндай аумақтардың құрылатындығын және дамуға жоспарланғанын көрсетеді [87, 24 б].

Жылжымайтын мүлік ұғымы құқықтық әдебиеттерде қалай түсіндірілетінін қарастырсақ, өз еңбектерінде ғалымдар Д.И. Мейер, К.П. Победоносцев, В.И. Синайский, Г.Ф. Шершеневич және басқалары жылжымайтын мүлікке қатысты белгілі бір аспектілерге қатысты мәселелерді бірнеше рет қарастырды.

Г.Ф. Шершеневич жылжымайтын мүлік жер бетінің бір бөлігін және онымен байланысты барлық нәрсені білдіреді, сондықтан байланысты заттың түрін бұзбай және мақсатын өзгертпестен үзуге болмайды. Ол сондай-ақ іргетасы жерге бекітілген ғимараттар ғана жылжымайтын мүлік ретінде

танылатындығын атап өтті. Заң кез-келген құрылысты жылжымайтын мүлікке жатқызғанына қарамастан, тек жерге қойылған құрылыстар жылжымалы деп есептелуі керек, сонымен қатар «жылжымайтын мүлік (үй) және қозғалыс» мәмілелеріндегі айырмашылықтар туралы мысалдар келтірді [88, 98 б].

Л.А. Кассо «Жылжымайтын мүлік, жылжымалы мүлікке қарағанда, бір жерден екінші жерге ауыстыруға жатпайтын зат ретінде анықталады» деп сенді. Жылжымайтын мүлік бұл ең алдымен жер, сонымен қатар онымен үнемі немесе ажырамас байланысты барлық нәрсе» [89, 1 б].

Заң шығарушының ұстанымы көптеген пікірталастарды тудырады, оған сәйкес «Мүлік», «Жылжымайтын зат» және «Жылжымайтын мүлік» терминдері синоним ретінде қолданылады. Бұл мәселе туралы заң баспасөзінің беттерінде ғылыми пікірталастар жүргізілуде (С. Боголюбов, И. Крассов, и. Ф. Панкратов, Г. Чубуков, Д. Бугров, Е. Тужилова-Орданская, П. Виноградов және т.б.).

Г.В. Чубуков жылжымайтын заттар жылжымайтын мүліктен және жылжымайтын мүліктен тұрады деп санайды, ал жылжымайтын мүлік адам жасаған заттарды, ал жылжымайтын мүлік табиғи даму барысында қалыптасқан мүліктік мәні жоқ заттарды (бұл жағдайда - жер) қарастыруы керек [90, 52-53 б].

Д.И. Ильин «жылжымайтын мүлік» және «жылжымайтын мүлік» терминдерін заң шығарушы синоним ретінде қолданады деп тұжырымдайды [91, 147-148 б].

Жоғарыда айтылғандай, жылжымайтын мүліктің басты критеріі заттардың жермен берік байланысы болып табылады, сондықтан бұл объектілерді кеңістікте жылжыту олардың мақсатына сәйкес келмейтін зиян келтірместен мүмкін емес. Анықтаманың қарапайымдылығы мен анықтығы жеке даулы мәселелерді жоққа шығармайды.

Бұл тұжырымдаманың қарама-қайшылығын келесі авторлар көрсетеді: Г.Ф. Шершеневич «Құрылымның беріктігі мен жермен байланысы туралы мәселені түбегейлі толық дәлдікпен шешу мүмкін емес деп бекер айтпайды. Оның шешімі әр істің жағдайына байланысты. Әрине, көп қабатты үйлерді

жылжытуға мүмкіндік беретін Құрылыс техникасы қозғалыс пен жылжымайтын мүлік арасындағы айырмашылықты одан әрі қиындата алады» [92, 96-97 б].

Е. Дорожинская «ҚР Азаматтық кодексінде берілген анықтама өте осал, өйткені жылжымайтын заттарды анықтау үшін белгіленген бағалау критеріі күмәнді – «олардың мақсатына пропорционалды емес зиян келтірместен жылжыту мүмкін емес» [93, 15-16 б].

Н. Сыродоев «Заманауи техникалық жетістіктер тіпті монументалды ғимараттарды айтарлықтай қашықтыққа «сәйкессіз» ғана емес, сонымен қатар олардың мақсатына нұқсан келтірместен жылжытуға мүмкіндік береді. Егер сіз заңның әрпін ұстанатын болсаңыз, онда көрші учаскеге ғана емес, көрші ауданға да көшірілген ғимарат, егер оның мақсатына сәйкес келмейтін зиян келтірілсе, жылжымайтын мүліктің сапасын сақтайды».

Өкінішке орай, тәжірибе көрсеткендей бүгінде жылжымайтын заттарды жер учаскелерінде орналасқан басқа объектілерден бөлу үшін заңнамада ұсынылған критерилер жеткіліксіз. Біріншіден, бұл жылжымайтын мүлік объектілері мен уақытша құрылымдар деп аталатындарды бөлу кезінде көрінеді. Бұл мәселе бойынша әр түрлі пікірлер бар «Кез-келген құрылымды жылжымайтын мүлікке жатқызуға болмайды, мысалы, жиналмалы және жиналмалы ангарлар, модульдер және ұқсас құрылымдар, сондай-ақ «қарындаш қорап» сияқты танымал гараждар жылжымайтын мүлік емес, өйткені жылжымайтын заттардың екі белгісі де жоқ - жермен берік байланыс және зақым келтірместен оңай бөлшектеу және жылжыту мүмкін еместігі және басқа, қазіргі заманғы технологиялар, бір жағынан, ғимараттың орнын зақымдамай ауыстыруға мүмкіндік береді, оларды жылжымайтын мүлікке жатқызу күмән тудырмауы керек, ал екінші жағынан, өте қысқа мерзімде бөлшектеуге және басқа жерге жинауға болатын жиналмалы нысандар өте кең таралды.

Сонымен қатар, мұндай құрылымдар түрінде дәстүрлі павильондар, гараждар, шатырлар ғана емес, сонымен қатар әсерлі сауда және өндірістік

кешендер де бар. Осы жағдайларды ескере отырып, мақсатқа сәйкес келмейтін зиян келтірместен қозғала алмау критерийі объект үшін жеткілікті нақты болмайтыны анық, ал оны қолдану жеткілікті «Жылжымайтын мүлікке құқықтарды тіркеу тәжірибесін зерттеу әр түрлі техникалық мекемелердің бір жағдайда бірдей объектілерді жылжымайтын мүлік деп танитынын көрсетті» [94].

Құқық қорғау органдарының қызметкерлері қылмыс жасағаны үшін күдіктілер немесе айыпталушылар мемлекеттік тіркеудің күшін жоймайтындығына және өзгертпейтініне, тек оған иелік құқықты тіркейтініне байланысты көп қабатты үйлерді, ғимараттарды немесе өзге де жылжымайтын мүлікті салуға қаражат салады.

Меншік, жылжымайтын мүлік және оны тіркеу мәселелері кеңінен талқылануда. Міне, кейбір пікірлер: «Жылжымайтын мүліктің азаматтық құқықтар объектісі ретіндегі белгілері заңда анықталған, сондықтан жылжымайтын мүлік оған құқықтарды мемлекеттік тіркеуге байланысты пайда бола алмайды» [95, 66 б].

«Жылжымайтын мүлік мемлекеттік тіркеуден өткеннен кейін ғана осылай болады деп пайымдауға негіз жоқ. Бұл іс-әрекетке дейін объективті түрде бар (басқаша тіркеу мүмкін емес), бірақ жылжымайтын мүлікке құқықтар ол жасалғаннан кейін пайда болады» [96].

Жылжымайтын мүлікке, мүлікке тыйым салу кезінде мемлекеттік тіркеуден өтпеген жағдай туындауы мүмкін, мысалы, аяқталмаған құрылыс немесе өз бетімен салынған құрылыс.

Жылжымайтын мүлікке меншік құқығын мемлекеттік тіркеусіз мүмкін емес «жылжымайтын мүлік» және жылжымайтын мүлік айналымы ұғымдарын ажырату маңызды.

Біздің пайымдауымызша, тергеушіге айыпталушыны өз еркімен салынған осы объектілерді мемлекеттік тіркеуді міндеттеу құқығы берілуі керек немесе заңнамада осы мемлекеттік тіркеу, кадастр және картография объектілерін тіркеу міндеті туралы ереже бекітілуі қажет.

Жер учаскесіне тыйым салу кезінде оның шекарасын білу қажет (егер учаскенің шекарасы жергілікті жерде көрсетілмесе). Тізілімде жер учаскесінің мекенжайы, ауданы және нысаны, сондай-ақ учаскенің шекарасын жергілікті жерге шығаруға мүмкіндік беретін мәліметтер (бұрылыс бұрыштары нүктелерінің координаталары) сұратылады.

Тізілімнен деректерді алу кезінде, сондай-ақ жер учаскесіне тікелей тыйым салу кезінде жерге орналастырушы маманның қатысуы маңызды (осы мамандардың кәсіби қызметінің объектісі шаруашылықтың әртүрлі салалары мен аяларында пайдаланылатын жер ресурстары болып табылады, оларды жер санаттары, жер иеленулер және жер пайдаланушылар бойынша бөлу), ол жер учаскесі туралы берілген деректер бойынша оның шекарасын анықтай алады.

Жер учаскесіне тыйым салу кезінде біздің ойымызша, оны жоюдың уақтылығына, тиімділігіне және мүмкін еместігіне әсер етуі мүмкін бірқатар маңызды сәттерді білу қажет.

ҚР азаматтары мен заңды тұлғалары жерге жеке меншік субъектілері болып табылады, Қазақстанда жер иелері азаматтар, сондай-ақ азаматтығы жоқ адамдар бола алады.

Сұрауларға тиісті жауаптарды алғаннан кейін (осы жер учаскесінде орналасқан құрылыстар және басқа да жылжымайтын мүлік объектілері туралы мәліметтер жоқ) біз осы жер учаскесіне баруды қажет деп санаймыз, өйткені біз өз бетінше мәртебесі бар ғимараттарды жалдаймыз. Егер бар болса, тыйым салынған жер учаскесін сатуда қиындықтар туындауы мүмкін, өйткені рұқсатсыз құрылыс сот шешімімен бұзылуы мүмкін немесе екіншісі жер учаскесінің меншік иесінің меншігіне айналуы мүмкін, оның шығындарын өз еркімен салған адамға өтемақы төленеді. Бұл жағдайда жергілікті өзін-өзі басқару органы өкілдерінің қатысуы маңызды, олар осы объектілерді салуға рұқсат берілген-берілмегені туралы ақпарат беруі керек, егер рұқсат құжаттары болмаса, онда ғимараттар рұқсатсыз салынған болып саналады.

Біздің ойымызша, басқа жылжымайтын мүлік объектілері сияқты жер учаскелеріне тыйым салу керек, учаскеге барып, оны қарау керек, өйткені

кейіннен сату проблемалары болуы мүмкін (бұл жағдайда учаскені өз бетінше басып алу және өз бетінше ғимараттардың пайда болуы мүмкіндігін қарастыру қажет), әйтпесе зиянды өтеу мақсатына қол жеткізілмейді.

И.Б. Тutyнин өзінің зерттеуінде жылжымайтын мүлікке тыйым салуды сырттай әрекет деп санауға болмайтын себептерді келтіреді [97].

Материалдық залалды өтеуді қамтамасыз ету жөніндегі іс-шаралар материалдарды бастапқы тергеу кезеңінде басталуы тиіс. Жедел-ізвестіру іс-шараларымен кейіннен тыйым салынуы мүмкін мүлік белгіленуге, белгілі бір жылжымайтын мүлік объектілеріне меншіктің нақты қатынастары туралы деректер құжатталуға тиіс.

Алдын ала жиналған жедел-ізвестіру мәліметтері тергеу әрекеттерін негіздеу үшін пайдаланылуы, нақты тергеу әрекетін жүргізу қажеттігін (орындылығын) көрсетуі, іс-әрекеттердің тәртібін, кезектілігін, олардың тактикасын айқындауы, нақты қылмыстық іс бойынша тергеудің оңтайлы әдістемесін әзірлеуі, сондай-ақ мүлікке тыйым салу туралы өтініш бойынша соттың оң шешім қабылдауына әсер етуі мүмкін. Үкімнің азаматтық талап қою, басқа да мүліктік өндіріп алу немесе күдіктінің, айыпталушының немесе олардың әрекеттері үшін заң бойынша материалдық жауаптылықта болатын тұлғалардың мүлкіне ықтимал тәркілеу бөлігінде орындалуын қамтамасыз ету үшін мүлікке тыйым салу шешім бойынша қолданылады.

Әдетте, қылмыскерлер басқа адамдарға нақты тиесілі мүлікке меншік құқығын заңды түрде рәсімдеу үшін шаралар қолданады.

Демек, іс бойынша айыпталушы өз мүлкін рәсімдей алатын адамдар тобын, оның ішінде заңды тұлғаларды құру қажет. Өзінде бар мүліктің қылмыстық шығу тегін, мүліктің қылмыс жасауда күдікті адамға тиесілігін дәлелдейтін деректерді жинау. Айыпталушының немесе күдіктінің осы мүлікті ресми түрде алынған кірістерге сатып алу мүмкіндігіне талдау жасаңыз. Осы мүліктің бір бөлігі, үлесі бар-жоғы, үшінші тұлғаларға заңды негізде, сондай-ақ айыпталушы немесе күдікті мүліктің меншік иесі болып табыла ма, табылмай ма сол туралы мәліметтер жинау қажет. Әйтпесе тыйым салудың күші

жойылуы мүмкін, өйткені заңға немесе шартқа байланысты даулы мүлікті иеленетін меншік иелері өз мүлкіне тыйым салу немесе оны тізімдемеден алып тастау туралы тіркеудің күшін жою мақсатында сотқа жүгінеді.

Қылмыспен келтірілген зиянды өтеуді қамтамасыз ету жөніндегі шаралардың тиімділігі тергеу бөлімшесінің жедел қызметтермен тығыз өзара іс-қимылына байланысты. Алынған ақпарат алдын ала тергеу барысында заңдастырылған болуы керек. Міне, келесі пікір өзекті болып табылады: «барлық жедел-ізвестіру ақпараты» процедуралық електен «өте алмайды, нәтижесінде» ақпараттық «шығындар өте маңызды болуы мүмкін».

Жылжымайтын мүлікке тыйым салу тек сот шешімімен жүзеге асырылатындығына байланысты, жедел қызметкер мұндай шешім үшін дәлелдемелер базасын дайындап жатқанын түсінуі керек және жедел-ізвестіру шаралары басталғаннан бастап осы бағытта мақсатты түрде әрекет етуі керек.

Материалдық залалды өтеу бойынша күш-жігердің сәттілігі қабылданған шаралардың уақтылығына байланысты. Жедел қызметкерлер қылмыстық іспен айналысатын адамның нақты меншік көлемін мүмкіндігінше ертерек анықтап, алынған ақпаратты құжаттауы керек. Сонымен бірге мүліктің орналасқан жерін анықтау қылмыстық іс бойынша жұмыстың маңызды бағыты болып табылады, бұл зиянды өтеу үшін ғана емес, сонымен бірге қылмыс жасаған адамды әшкерелеу үшін де қажет. Осыған байланысты қозғалған қылмыстық іс бойынша тергеу әрекеттерін жүргізу барысында жедел сүйемелдеу өзекті болып отыр.

Егер іздеуді кең мағынада біздің жағдайда жылжымайтын мүліктің орналасқан жерін анықтау болып табылатын кез-келген іс-шаралардың жиынтығы ретінде түсінсек, онда оған тергеушінің, анықтаушының барлық әрекеттері кіруі керек; оны қызықтыратын ақпаратты алуға бағытталған.

Істі тергеудің бірінші кезеңінде тергеушіге, жедел сүйемелдеуді жүзеге асыратын жедел қызметкерлерге азаматтық талап қоюды немесе тәркілеуді қамтамасыз ету үшін жылжымайтын мүлікке тыйым салудың мүмкін болатын перспективаларына қатысты болжам жасау, жылжымайтын мүлікке тыйым салу

туралы шешім қабылдаудың қажеттілігін, орындылығы мен заңдылығын талдау (осы іс жүргізу әрекетінің нақты негіздерін белгілеу) қажет.

Жылжымайтын мүлікке тыйым салудың нақты негізі сенімді ақпараттың түсуі болуы мүмкін, айыпталушының қылмыстық әрекеттері оның жылжымайтын мүлкіне Қылмыстық жолмен үлкен материалдық зиян келтіргені, айыпталушылардың жылжымайтын мүлікті сату, сыйға тарту, жою бойынша шаралар қабылдау қаупі бар (әдетте, ол сақтандырылған, демек, кейіннен жылжымайтын мүліктің өтелуі).

Жылжымайтын мүлікке тыйым салынуы мүмкін адамдар тобын анықтау, өйткені қылмыскерлер басқа адамдарға нақты тиесілі мүлікке меншік құқығын заңды түрде ресімдеу үшін шаралар қолданады.

Басқа тұлғалардағы жылжымайтын мүлікке де тыйым салынуы мүмкін, бірақ қылмыстық істе бұл жылжымайтын мүлік күдіктінің немесе айыпталушының қылмыстық әрекеттері нәтижесінде алынғандығы туралы дәлелдер болған жағдайда ғана.

Тергеушінің тергеу органдарымен, атап айтқанда жедел бөлімшелермен тыйым салынған мүлікті және осы жылжымайтын мүлікті қылмыстық жауапкершілікке тартылған адамға тиесілі екенін анықтау үшін тығыз өзара әрекеттесуі маңызды. Тергеуші тергеу органына жазбаша тапсырмаларды уақтылы жіберіп, олардың сапасы мен орындалу мерзіміне жүйелі түрде бақылау жүргізуі керек. Анықтау органына ресми тапсырмалар жіберу жағдайларына жол бермеу. Тергеу жолымен алынған ізделетін мүліктің болжамды орналасқан жері туралы ақпарат болған кезде оны тапсырмаларда нұсқаларын ұсына отырып көрсету қажет.

Кейбір тергеушілер мен тергеу органдарының басшылары ұрланған мүлікті және оның болуын талап қоюды қамтамасыз ету үшін жедел-ізвестіру қызметін жүзеге асыратын қызметкерлер белгілеуі керек деген қате пікірде. Мұндай жағдайларда тергеушілердің ұрланған мүлікті анықтау жөніндегі іс-әрекеттері, әдетте, ұрланған мүлікті және ұрлық жасаған адамдарды анықтау туралы жазбаша тапсырмаларды анықтау органына жіберумен ғана шектеледі.

Сонымен бірге, мұндай тапсырмалардың көпшілігінде тек қылмыс жасаған адамдарды анықтау немесе іздеу туралы, ал аз бөлігінде ұрланған мүлікті анықтау туралы нұсқаулар болған. Бұл, ең алдымен, айқын емес жағдайда жасалған қылмыстар туралы қылмыстық істерге қатысты.

Жылжымайтын мүлікке тыйым салуды жүзеге асыру кезінде тұрмыстық техника, зергерлік әшекейлер, басқа да бағалы заттарға тыйым салынуы мүмкін объектілердегі мүліктің болуына назар аудару талап етіледі. Мүлікке тыйым салуды жүргізу кезінде заттай дәлелдемелер болып табылатын заттар табылуы мүмкін. Мысалы, мүлікке тыйым салу кезінде күдіктінің, айыпталушының заңсыз әрекетінің қандай да бір мән-жайы белгісіз болуы мүмкін. Олар осы мәжбүрлеу шарасы кезінде де, біраз уақыттан кейін де белгілі болуы мүмкін. Тергеуші (анықтаушы) мүлікке тыйым салуды жүргізу кезінде табылған затты заттай дәлелдемелер ретінде қылмыстық іске қосуға міндетті.

Қорытындылай келе, Қазақстанда экономика саласындағы қылмыстар, оның ішінде сыбайлас жемқорлық, қылмыстық жолмен алынған кірістерді жылыстату ең табысты криминалдық көріністерге айналады, ал заңсыз криминалдық қызметтен түскен кірістер жылжымайтын мүліктің құнды мүлкіне салынады. Өз кезегінде жылжымайтын мүлік нарығы біздің экономикамыздың барлық проблемаларын көрсетеді және қылмыскерлер қолданатын жетілмеген заңнамалық базамен сипатталады.

Жылжымайтын мүлікке тыйым салу кезінде құқық бұзушының жіберген негізгі қателіктері, бұл мүліктің осы түріне тыйым салудың жойылуына әкеледі, яғни мүлік айыпталушының меншігі емес, жалдау, лизинг шарты бойынша пайдаланылады және тыйым жылжымайтын мүліктің барлық объектісіне салынады, ал құқық иесіне ортақ үлестік меншік құқығындағы үлес қана тиесілі.

Сонымен қатар, бізбен қылмыстық жолмен табылған мүлікті анықтауға бағытталған бастапқы тергеу әрекеттерінің алгоритімі ұсынылады:

1) жүргізілетін тергеу әрекеттерінің жоспарына (қылмысты ашу, күдіктінің әрекетін дәлелдеу және т.б. шаралардан бөлек) қылмыстық жолмен

табылған мүлікті анықтау және оның қылмыспен байланысын дәлелдеуге бағытталған нақты шараларды қосу;

2) күдіктінің (айыпталушының) қылмыстық іс-әрекетінің жүзеге асыру уақытының нақты кезеңін анықтау, сол арқылы қылмыстық жолмен табылған және заңды жолмен алынған мүліктер аражігін ажырату (салық, қаржы және басқа бақылаушы органдарды қатыстыра отырып тексеру жүргізу);

3) күдіктінің және оның жақын туыстарының қаржылық жағдайына талдау жүргізу. Қылмыстық жолмен табылған мүлік анықталған жағдайда, тез арада оған ҚР ҚПК 162 бабының талаптарына сәйкес, тыйым салуға бағытталған шаралар қабылдау керек;

4) тез арада құқық қорғау, арнаулы мемлекеттік және өзге де органдардың ақпарат алмасу жүйесінен күдіктіге және оның жақын туыстарына тіркелген жылжыйтын және жылжымайтын мүліктердің тіркелгендігін анықтау. Ол мүліктерді сатып алу мерзіміне аса назар аударып, күдіктінің қылмыстық әрекетін жасау кезеңімен салыстыру;

5) сотқа дейінгі тергеу барысында мәміле жасауға қатысты барлық құжаттарды зерттеуді және мәмілеге қатысушылардан ғана емес, оны рәсімдеген барлық тұлғалардан жауап алу.

Қылмыстық жолмен алынған мүлікті иеліктен шығару (сату, сыйға тарту және т.б.) деректері анықталған жағдайда, тез арада сот арқылы жасалған мәмілені жарамсыз деп тану қажет;

6) мемлекеттік және банктік мекемелерден (Қаржы мониторингі комитеті, екінші деңгейлі банктер және т.б.) күдіктінің коммерциялық ұйымдарға қатыстылығы туралы (салымдар, үлестер, бағалы қағаздар және т.б.) мәліметтер алу;

7) қажет болған жағдайда ҚР ҚПК 252-256 баптарына сәйкес тінту және алу әрекеттерін жүргізу;

8) айыпталушыға тиесілі жылжымайтын мүліктің бар-жоғы, орналасқан жері, құны туралы неғұрлым толық объективті деректер алу мақсатында

мемлекеттік ұйымдарға, мекемелерге және жеке фирмаларға сұрау салуды уақтылы жіберуге;

9) іс бойынша фигурант өз меншігін ресімдеген адамдар тобын анықтауға, тергеу іс-әрекеттері, жедел-ізвестіру іс-шаралары кешенін жүргізу арқылы өздерінде бар мүліктің қылмыстық шығу тегін, мүліктің қылмыс жасады деп айыпталушы адамға тиесілігін көрсететін деректерді жинауға міндетті;

10) өтінішхатты қозғау туралы қаулыда тыйым салуды жүргізудің қажеттілігі мен негізділігін растайтын дәлелдемелер келтірілуге тиіс, қаулының қарар бөлігінде нақты қандай мүлікке және қандай құнмен тыйым салу қажет екендігі нақты көрсетілуге тиіс;

11) өтінішхатты қолдау мақсатында сотта мынадай адамдардың: жылжымайтын мүлік орналасқан жер бойынша тіркеу округінің аумағында жылжымайтын мүлікке құқықтарды мемлекеттік тіркеу органы өкілінің, кадастрлық инженердің, сондай-ақ мүлкі бар адамды соттың шешім қабылдауына әсер етуі мүмкін мән-жайлар туралы қажетті түсіндірмелер бере алатын басқа да адамдардың қатысуын қамтамасыз етуге міндетті. күдіктінің, оның қорғаушысының, азаматтық талапкердің қылмыстық әрекеттері нәтижесінде алынды деп пайымдауға негіздер болған кезде.

Бұл жұмыста біз қылмыстық жолмен алынған мүліктерді сотқа дейінгі сатыда дәлелдеу және тәркілеу мәселелерін терең зерттеуге тырыстық.

Қылмыстық-құқықтық тәркілеу негізінен бұрынғы ұстанымдарын сақтап қалған. Бірақ инновациялар да бар, олардың ішіндегі ең маңыздысы қылмыстық жолмен алынған немесе қылмыстық жолмен алынған қаражатқа сатып алынған мүлікке тәркілеу.

Біз тәркілеудің ұғымы мен мәнінің дәстүрлі түсіндірмелерін, оның заңнамалық анықтамасын қарастырдық. Біз тәркілеу институтының ежелден бүгінгі күнге дейінгі эволюциясын байқадық. Сонымен қатар, біз қазақтардың әдеттегі құқығындағы мүлікті тәркілеу тарихын да назардан тыс қалдырмадық. Жақын шетел мемлекеттерінің заңнамаларында мүлікті тәркілеуді зерттеу кейбір айырмашылықтарға қарамастан мүлікті тәркілеу қылмысқа қарсы күрестің тиімді құралы болып табылатынын көрсетті.

Сонымен қатар, тәркілеудің құқықтық сипатын әр түрлі анықтау және тиісінше оны әртүрлі құқықтық институттарға жатқызу бұл шараның мазмұнына әсер етпейді. Барлық мемлекеттердегі мүлікті тәркілеудің негізгі мазмұны: қылмыс жасау құралы, қылмыс жасауға арналған қылмыстық әрекеттен түсетін табыс болып табылатын мүлікті алып қою болып табылады. Барлық мемлекеттерде тәркілеу қылмыстық әрекеттің жолын кесуге, қылмыспен келтірілген залалды өтеуге, әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіруге, сондай-ақ қоғамдық тәртіпті сақтауға қызмет етеді.

Біз Қазақстан Республикасының жаңа Қылмыстық кодексіне енгізілген жаңа ережелерге көп көңіл бөлдік. Мүлікті тәркілеудің заңнамалық анықтамасы ҚР ҚК-нің 48-бабында бекітілген: «мүлікті тәркілеу дегеніміз сотталған адамның меншігіндегі, қылмыстық жолмен табылған не қылмыстық жолмен алынған қаражатқа сатып алынған мүлікті, сондай-ақ қылмыстық құқық бұзушылық жасау қаруы немесе құралы болып табылатын мүлікті мәжбүрлеп өтеусіз алып қою және мемлекет меншігіне айналдыру».

Бұдан шығатыны:

- бұл шара сотталған адамның мүлкіне қатысты қолданылады;
- бұл шара жазаның негізгі түріне толықтыру түріндегі мемлекеттік мәжбүрлеуді білдіреді.

Тәркіленуге жататын мүлік:

- қылмыстық жолмен алынған;
- қылмыстық жолмен алынған қаражатқа сатып алынған;
- қылмыстық құқық бұзушылық жасау құралдары немесе құралдары болып табылады.

Бұл ретте:

- мүлікті алып қою өтеусіз болып табылады;
- алып қойылған мүлік мемлекет меншігіне айналады.

Тәркілеудің маңызды белгісі бұл тек сотталған адамға қатысты, яғни сот үкімі бойынша қолданылады. Енді тәркілеу тек сотталушының және (немесе) үшінші тұлғалардың меншігіндегі, қылмыстық жолмен алынған немесе қылмыстық жолмен алынған қаражатқа сатып алынған мүлікке, сондай-ақ қылмыстық құқық бұзушылық жасау құралы немесе құралы болып табылатын мүлікке ғана қатысты болуы мүмкін.

Сонымен бірге, егер заңға сәйкес тәркілеуге жатпайтын мүлік қылмыстық жолмен алынған қаражатқа сатып алынғаны анықталса, онда осы мүліктің ақшалай баламасы мемлекет кірісіне талап етілуге тиіс. Яғни, бұл жағдайда біз сотталушының мүліктік жазасы туралы емес, оның мемлекетке келтірген залалын өтеу туралы айтып отырмыз. Бұл тұрғыда жәбірленушіге қылмыспен келтірілген залалды өтеу тәсілі ретінде мүлікті тәркілеудің маңызды белгісі байқалады. Жәбірленуші мәртебесінде қылмыстың сипатына қарай жеке және заңды тұлғалармен мемлекетте қаралуы мүмкін.

Біздің ойымызша, кейбір жағдайларда мүлікті тәркілеу қылмыскерлерді қаржылық негізден айыруға бағытталған, бұл Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2017 жылғы 8 желтоқсандағы № 11 «Террористік және экстремистік қылмыстар туралы заңнаманы қолдану жөніндегі сот практикасының кейбір мәселелері туралы» нормативтік қаулысында айқын

көрсетілген. Бұл жағдайда тәркілеуге жататын мүлікке қылмыстық іс-әрекет нәтижесінде алынған кірістерді ғана емес, сонымен бірге болашақта қылмыстық іс-әрекетте пайдалануға арналған мүлікті де жатқызу ұйғарылады. Жоғарғы Сот бұл жағдайда ақша, құндылықтар түріндегі мүлікті қылмыстық құқық бұзушылық құралы ретінде қарастырады. ҚР Жоғарғы Соты сондай-ақ сот мүлікті тәркілеуді қолданбау туралы шешім қабылдаған, бірақ бұл ретте сотталған адамның меншігінде қылмыстық тектес және заттай дәлелдемелер мәртебесі бар мүлік анықталған жағдайды да ескертеді. Жоғарғы Соттың түсіндірулеріне сәйкес бұл мүлік ҚР ҚПК 118-бабының 3-бөлігіне сәйкес мемлекет кірісіне айналдырылуы тиіс. Мүлікті тәркілеу түріндегі жазаны тағайындау ҚК-нің Ерекше бөлігі бабының санкциясында көзделмеген, бірақ сотталған адамның меншігінде Қылмыстық жолмен алынған мүлік табылған жағдайларда да осындай тәртіп қолданылады.

Осылайша, қылмыстық құқықтағы тәркілеу сотталған адамның мүлкін мәжбүрлеп және өтеусіз алып қоюды білдіреді және оның мақсаты әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру (жазаның барлық түрлерінің жалпы мақсаты) ғана емес, сонымен бірге қылмыспен келтірілген материалдық залалды өтеу болып табылады. ҚР ҚК-нің 48-бабының 4-бөлігінде ҚР ҚПК-нің 15-бөлімінде көзделген жағдайларда мүлікті тәркілеу қылмыстық-құқықтық ықпал ету шарасы ретінде сот шешімі бойынша қолданылуы мүмкін делінген. ҚР ҚПК-нің 667-бабы сот шешімі бойынша да, бірақ сотқа дейінгі іс жүргізу сатысында жүргізілетін мүлікті тәркілеуді көздейді.

Бұл жағдайда біз басқа немесе ұқсас құқықтық институт туралы айтпаймыз. Сотқа дейінгі іс жүргізуде біз талқылайтын мүлікті тәркілеудің қылмыстық-құқықтық институты қолданылады, оған тән барлық белгілері бар. Мәселен, ҚР ҚПК-нің 667-бабында күдікті, айыпталушы халықаралық іздестіру жарияланған не оларға қатысты қылмыстық қудалау осы Кодекстің 35-бабы 1-бөлігі 3), 4) және 11) тармақтарының негізінде тоқтатылған жағдайларда, сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын адам заңсыз алынған мүлік туралы мәліметтер болған кезде, сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге

асыратын адам сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге жолымен осы тарауда белгіленген тәртіппен мүлікті тәркілеу туралы іс жүргізуді қозғайды. Соттың өтінішті қанағаттандыру және мүлікті тәркілеу туралы шешімі, мәні бойынша, сот шешімі болып табылады. Сондықтан мүлікті сотқа дейін тәркілеу «соттың шешімінсіз ешкімді де өз мүлкінен айыруға болмайды» деген Қазақстан Республикасы Конституциясының 26-бабының ережелеріне қайшы келмейді.

Үкім шығарылғанға дейін мүлікті тәркілеу өзінің мазмұны бойынша қылмыстық-құқықтық ықпал ету шарасы бола отырып, күдіктінің, айыпталушының меншігіндегі, қылмыстық жолмен табылған не қылмыстық жолмен табылған қаражатқа сатып алынған мүлікті мәжбүрлеп өтеусіз алып қоюдан және мемлекет меншігіне айналдырудан тұрады.

Осыған байланысты, осы шараның тағы бір мақсаты ретінде мемлекетке келтірілген залалды өтеуді жасалған қылмыстық құқық бұзушылық деп атауға толық негіз бар. Сотқа дейінгі іс жүргізу сатысында қолға алынған тәркілеу өзінің мазмұны бойынша қосымша жазаның осы түрінің барлық тән белгілеріне толық сәйкес келеді. Дегенмен, кейбір ерекшеліктер бар.

Біріншіден, қылмыс туралы қылмыстық істің материалдары, оның ішінде ҚПК-нің 113-бабының 3-бөлігінде көзделген мән-жайларды растайтын материалдар тәркілеу үшін негіз болып табылады.

Екіншіден, күдікті, айыпталушы қылмыстық жауапкершіліктен жалтаруына байланысты халықаралық іздеу жарияланды. Бұл жағдайда тәркілеу алдын-алу шарасы ретінде әрекет етеді.

Үшіншіден, ҚПК-нің 35-бабы 1-бөлігінің 3, 4 және 11-тармақтары қылмыстық іс бойынша іс жүргізуді ақталмайтын негіздер бойынша тоқтатуды көздейді.

Күдікті айыпталушыларға қатысты қылмыстық істі ҚР ҚПК 35-бабы 1-бөлігі 3), 4) және 11) тармақтарының негізінде тоқтату жазадан босатуды білдіреді, бірақ қылмыстық жауаптылықтан толық көлемде емес.

Заңсыз жолмен алынған мүлікті тәркілеу түріндегі қылмыстық жауаптылық көрсетілген жағдайларда үкім шығарылғанға дейін сақталады. Дәл

осындай жағдай қылмыстық-құқықтық ықпал етудің өзге де шараларын қолдану кезінде де сақталады.

Мысалы, адам ақыл-есі дұрыс емес жағдайда әлеуметтік қауіпті әрекет жасауы салдарынан қылмыстық жазадан босатылуы мүмкін, бірақ медициналық сипаттағы мәжбүрлеу курсынан өтуі керек. Нәтижесінде, күдікті мен айыпталушы жасырынып, қылмыстық жазаның негізгі түрінен құтылған жағдайда, олар тәркілеу түріндегі қосымша жазадан асып түседі. Нәтижесінде мемлекетке келтірілген залал өтеледі.

Осылайша, үкім шығарылғанға дейін заңсыз жолмен алынған мүлікті тәркілеудің мақсаты қылмыстық құқық бұзушылықпен келтірілген залалды өтеу, әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру және жаңа қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алу болып табылады деп қорытынды жасауға болады.

Алайда, осы бағытта заңнамалық базаның жеткіліктілігіне қарамастан, құқық қорғау органдарымен заңсыз жолмен алынған мүліктерді сотқа дейінгі сатыда анықтау дәлелдеу және тәркілеу бойынша жұмыс өз деңгейінде жүргізілмеуде.

Сонымен қатар, қолданыстағы Қылмыстық және Қылмыстық процестік заңнамаларында заңсыз жолмен алынған мүлік пен қылмыстық жолмен алынған мүлік терминдері қатар қолданылуда.

Зерттеу нәтижесімен, заңсыз жолмен алынған мүлік термині құқық саласында ауқымды ұғымға ие, себебі заңсыз жолмен алынған мүлікке қылмыс немесе әкімшілік құқық бұзушылық жасау нәтижесінде алынған мүліктер де жатады деген қорытындыға келдік.

Сондықтанда, Қылмыстық және Қылмыстық процестік заңнамаларда тек – «қылмыстық жолмен алынған мүлік» терминді қолдану дұрыс деп санаймыз.

Сол себепті, Қазақстан Республикасы Қылмыстық процестік кодексіне өзгертулер енгізу арқылы, осы кодекс тарауы мен баптарын келесідей редакцияда жазу ұсынылады:

- 71 тарауының атауын «Қылмыстық жолмен алынған мүлікті үкім шығарылғанға дейін тәркілеу туралы іс жүргізуді жүзеге асыру тәртібі туралы»;

- 667 баптың диспозициясын «Қылмыстық жолмен алынған мүлікті үкім шығарылғанға дейін тәркілеу туралы іс жүргізуді қозғау».

Сол сияқты, 35 (Іс бойынша іс жүргізуді болғызбайтын мән-жайлар), 53 (Соттың өкілеттіктері), 668 (Тәркілеу туралы сотқа дейінгі іс жүргізу) және 673 (Осы Кодекстің жекелеген нормаларын қолдану тәртібі) баптарындағы «заңсыз» сөзін «қылмыстық» деген терминге ауыстыру ұсынылады.

Жүргізілген зерттеу нәтижелері көрсеткендей оған келесідей факторлар кері әсерін тигізуде деп санаймыз:

Бірінші факторға, құқық қорғау органдарының қызметін бағалаудың басты критерилер тізіміне – сотқа дейінгі сатыда заңсыз жолмен алынған мүлікті міндетті түрде анықтау, дәлелдеу және мемлекеттік бюджетке келтірілген шығынды қайтару енгізілмеуі. Соның салдарынан көбіне тергеу органдары тек күдіктінің кінәсін дәлелдейтін дәлелдемелер жинауды, оның әрекетінің дұрыс саралануын және қылмыстық істің тез арада сотқа жолдануын басты мақсат ретінде қояды. Ал қылмыстық жолмен алынған мүлік пен ақшаны анықтау, дәлелдеу және мемлекеттік бюджетке қайтару мәселелері тергеу назарынан тыс қалуда.

Көбіне сотқа дейінгі тергеп-тексерудің бастапқы кезеңінде қылмыстық жолмен табылған қаражаттың нақты мөлшері анықталмайды, анықталған жағдайда да ол қаражаттың қайда жұмсалғандығы, яғни қандай мүліктің сатып алынғандығына, ол мүліктің қылмыстық жолмен алынғандығын жасыру мақсатында үшінші тұлғаның (күдіктінің туысқандары, достары және т.б.) атына тіркелу мүмкіндігіне тиісті талдау жүргізілмейді.

Оған тергеушілердің ондай мүлік пен ақшаны анықтау және дәлелдеу дағдыларын жетік меңгермеуі, яғни банк, салық, қаржы және бизнес салаларын зерттеуге арналған тиісті шеберліктің жоқтығы себеп болуда деп санаймыз. Соның салдарынан жазалаудың бұлтартпастығы қағидаты өз деңгейінде қамтамасыз етілмеуде (қылмыстық жолмен алынған мүлікті тәркілеу бойынша).

Осы мәселені шешу үшін, ҚР ҚПК-тің 194 бабына жаңа 4 бөлікті енгізу ұсынылады. Ол бөлікті келесідей редакцияда жазуды:

«4. Азаматтарға және мемлекеттік бюджетке ірі және аса ірі мөлшерде шығын келтірілген қылмыстық құқық бұзушылықтар бойынша сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жедел тергеу тобына тапсыруды, осы топқа негізгі қылмысты тергейтін тергеушілерден бөлек, параллельді түрде қаржылық тергеуді жүргізетін тергеушіні қосуды («қылмыстың қаржылық жағын» тексеретін)».

Мысалы, терроризм бойынша – террористік қылмыстарды тергеуге және терроризмді қаржыландыру көздерін анықтауға бір уақытта назар аударылады. Яғни параллельді қаржылық тергеу тәсілі тергеудің жан-жақтылығын, толықтығын және объективтігін қамтамасыз етуге оң септігін тигізеді.

Бұл тәжірибе АҚШ, Ұлыбритания, Израиль, Литва, Молдова, Украина және Беларусь мемлекеттерінде кеңінен қолданылуда.

Екінші факторға – заңсыз жолмен алынған мүліктерді сотқа дейінгі сатыда дәлелдеу және тәркілеу бойынша тиісті статистикалық есептің жүргізілмеуі деп есептейміз.

Мәселен, ҚР БП жанындағы ҚСЖАЕК-нің «Сот актілері шығарылған адамдардың саны туралы» №10 нысанды статистикалық есеп тек соттың үкімі негізінде тәркіленген мүлікті ғана есепке алады. Ал, сотқа дейінгі, яғни үкім шығарылғанға дейін тіркелген мүліктің (заңсыз жолмен алынған) саны және ол мүліктің құны туралы есеп жүргізілмейді.

Сондықтанда, мүлікті тәркілеу саласындағы объективті көріністі анықтау мақсатында, Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасы жанындағы Құқықтық статистика және арнайы есепке алу комитетінің «Тіркелген қылмыстық құқық бұзушылықтар туралы» № 1-М нысанды статистикалық есепке (ҚР БП 24.04.2019ж. №29 Бұйрығымен бекітілген) жаңа бөлім енгізуді ұсынамыз:

4-2 бөлім. «Үкім шыққанға дейінгі сатыда тәркіленген мүлік, ол мүліктің жалпы соммасы туралы мәліметтер». Оның ішінде:

- ол мүліктің қылмыстық жолмен алынғандығы (тергеу барысында дәлелденгендігі туралы) және ол мүліктің жалпы соммасы.

Үшінші факторға, сотқа дейінгі сатыда қылмыстық жолмен анықталған мүлікті немесе қаражатты анықтау және оны мемлекеттік бюджетке қайтару құқық қорғау органдарының жұмыстарын бағалау өлшемі болып табылмайды.

Сондықтанда, Құқық қорғау органдарының қызметін бағалау критерилерінің бірі ретінде – сотқа дейінгі сатыда қылмыстық жолмен алынған мүлікті анықтау, дәлелдеу және азаматтарға, мемлекеттік бюджетке қайтарылған мүліктің немесе қаражат соммасын енгізу ұсынылады.

Аталған критериді құқық қорғау органдарының ведомствалық бұйрықтарымен бекіту қажет деп санаймыз.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕККӨЗДЕРДІҢ ТІЗІМІ:

1. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 2020 жылғы 1 қыркүйек//akorda.kz: Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты.//Қолжетімділік тәртібі: https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-2020-zhylgy-1-kyrkuiek (жүктелген уақыт: 18.02.2021 ж.).
2. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөнінде өткізген кеңесі. 2021 жылғы 16 сәуір // akorda.kz: Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты // Қолжетімділік тәртібі: <https://www.akorda.kz/kz/kasym-zhomart-tokaev-sybaylas-zhemkorlykka-karsy-is-kimyl-zhoninde-kenes-otkizdi-1631214> (жүктелген уақыт: 16.04.2021 ж.).
3. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі // 2014 жылғы 3 шілде Электронды ресурс: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226> (жүгінген мерзім: 02.06.2018ж.).
4. Кумарбеккызы Ж. «Наказания в виде штрафа и конфискации имущества за коррупционные преступления и преступления в сфере экономической деятельности» // Диссертация на соискание ученой степени доктора философии (PhD), 2017- с.130.
5. Қазақстан Республикасының Қылмыстық процестік кодексі // 2014 жылғы 4 шілде Электронды ресурс: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226> (жүгінген мерзім: 02.06.2018ж.).
6. Илло Д.А. Историко-правовые тенденции развития института конфискации имущества // Молодой ученый. — 2010. — №5. Т.2. — с. 66-68.
7. Сарсембаев М.А. Казахское ханство как суверенное государство средневековой эпохи / Ин-т законодательства Республики Казахстан. Астана, 2015 – с. 195.

8. Беккулова А.Д., Ильяс А., Сексенбай Г. Развитие обычного казахского права // Актуальные научные исследования в современном мире. 2016 - №11-4 (19). с. 9-179.

9. Мякутин А.И. Юридический опыт киргизов. Вещное и обязательственное право / А.И. Мякутин // тр. Оренб. ученой архивной комиссии. Оренбург, 1910. Выпуск 25. с. 9-179.

10. Российское законодательство X-XX веков. Т. 1. – М., 1984 – с. 425.

11. Фойницкий И.Я. Русское уголовное право. - М., 1954. с. 252.

12. Мартыненко Э.В. Становление и развитие института конфискации имущества в уголовном законодательстве России \\Публичное и частное право. 2017 № 1 (33). с. 81-89.

13. Российское законодательство X–XX веков. Т. 4. — М., 1986 — с. 512.

14. Уголовный кодекс Казахской ССР 1959г. \\ Электронный ресурс: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226> (дата обращения: 25.04.2019г.).

15. Иванов В.Н. Должна ли сохраниться конфискация имущества как вид уголовного наказания? //Советское государство и право. - М.: Наука, 1958 - №9. - с. 100-101.

16. Степенко А.В., Ратко Т.А. Развитие института конфискации имущества в отечественном уголовном законодательстве\\ Ученые заметки ТОГУ. 2014- Т. 5. № 4. с. 448-455.

17. Уголовный кодекс Республики Казахстан 1997г. \\Электронный ресурс: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226> (дата обращения: 25.04.2019г.).

18. Закон Республики Казахстан от 21 июля 2007 года N 308 «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам совершенствования борьбы с коррупцией» \\Электронный ресурс: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226> (дата обращения: 25.04.2019г.).

19. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 т. М., 1955. Т. 2. с. 154.

20. Юридический словарь / под ред. А.Н. Азрилияна. М., 2007 - с. 310.

21. Разгильдиев Б.Т. Глобальны ли иные меры уголовноправового характера? // Научные основы уголовного права и процессы глобализации: материалы V Российского конгресса уголовного права (27–28 мая 2010 г.). М., 2010 - с. 79.

22. Абраменко В.Б. Конфискация имущества как средство предупреждения преступлений в сфере экономической деятельности: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. М., 2010 - с. 9.

23. Борченко Д.Ю. Конфискация имущества как мера уголовно-правового характера: понятие, природа, социальное предназначение и порядок применения :дис. канд. юрид. наук. Тольятти, 2007 - с. 8–9.

24. Самгина Д.И. Конфискация имущества // Наказания, не связанные с лишением свободы / под ред. И.М. Гальперина. М., 1972 - с. 89.

25. Алексеева, Л.А. Иные меры уголовно-правового характера: учебное пособие / Л.А. Алексеева. - Орел :ОрЮИ МВД России, 2009 – с. 36.

26. Михайлов В.И. Конфискация имущества в законодательстве России: эволюция и современное состояние//Институт конфискации имущества в законодательстве государств-членов Совета Европы и в российском законодательстве: материалы м/н семинара. Барнаул, 2008 - с. 19.

27. Юридический словарь. Под ред. А.Н. Азрилияна. М., 2007 – 310 с.

28. Еуропа Қауіпсіздігі Кеңесінің Қылмыстық әрекеттен түскен табыстарды жылыстату, анықтау, алып қою және тәркілеу және терроризмді қаржыландыру туралы Конвенциясы. 2005 жылғы 16 мамыр №198, Варшава// eurasiangroup.org: Қылмыстық жолмен табылған табысты жылыстату және терроризмді қаржыландыруға қарсы Еуразия Қауіпсіздігі Кеңесінің ресми сайты. // Қолжетімділік тәртібі: <https://eurasiangroup.org/ru/conventions> (жүктелген уақыт: 14.02.2021 ж.).

29. Қылмыстық әрекеттен түскен табыстарды жылыстату, анықтау, алып қою және тәркілеу туралы конвенцияны ратификациялау туралы Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 2 мамырдағы №431-IV Заңы // adilet.kz: Қазақстан Республикасы нормативтік-құқықтық актілерінің ақпараттық-

құқықтық жүйесі «Әділет» электронны ақпарат // Қолжетімділік тәртібі: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000431> (жүктелген уақыт: 15.02.2021ж.).

30. Біріккен Ұлттар Ұйымының Сыбайлас жемқорлыққа қарсы конвенциясын ратификациялау туралы Қазақстан Республикасының 2008 жылғы 4 мамырдағы №31 Заңы // adilet.kz: Қазақстан Республикасы нормативтік-құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі «Әділет» // Қолжетімділік тәртібі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z080000031_ (жүктелген уақыт: 15.02.2021 ж.).

31. Біріккен Ұлттар Ұйымының Трансұлттық ұйымдасқан қылмысқа қарсы конвенциясын ратификациялау туралы Қазақстан Республикасы 2008 жылғы 4 маусымдағы №40-IV Заңы // adilet.kz: Қазақстан Республикасы нормативтік-құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі «Әділет» // Қолжетімділік тәртібі: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z080000040_ (жүктелген уақыт: 14.02.2021 ж.).

32. Кумарбеккызы Ж. Сыбайлас жемқорлық және экономикалық қызмет саласындағы қылмыстар үшін тағайындалатын айыппұл мен мүлікті түріндегі жазаларды қолдануды жетілдіру мәселелері: Монография. – Алматы: 2018. – 180 б.

33. Степенко А.В., Ратко Т.А. Развитие института конфискации имущества в отечественном уголовном законодательстве. Ученые заметки ТОГУ. 2014- Т. 5. № 4. с. 448-455.

34. Джекебаев У.С. Основные принципы уголовного права Республики Казахстан (сравнительный комментарий к книге Дж.Флетчера и А.В. Наумова «Основные концепции современного уголовного права»). Алматы: Жеті жарғы, 2001. – с 256.

35. Додонов В.Н. Сравнительное уголовное право. Общая часть. Под общ. ред. С.П. Щербы. – М.: Юрлитинформ, 2009. – с. 448.

36. Zh. Musina. About certain aspects of the confiscation subject in the criminal law of the Republic of Kazakhstan. Life Science Journal 11.SPEC. ISSUE 6 (2014): 179-182.

37. Морщакова Т.Г. Наказание должно быть адекватным. ЭЖ-Юрист. 2003. №48.
38. Омаров Е.А. Правовая помощь в ходе досудебного расследования в Республике Казахстан: Монография. – Астана: 2018. – 212 с.
39. Омаров Е.А., Кумарбеккызы Ж., Правовая природа конфискации имущества по уголовному законодательству Республики Казахстан//Вестник института законодательства и правовой информации РК. № 1 (64)-2021, с. 173-183.
40. Mark Pieth. Criminalizing the Financing of Terrorism. Journal of International Criminal Justice, Volume 4, Issue 5, November 2006, Pages 1074–1086 // <https://doi.org/10.1093/jicj/mql062>.
41. Николаев К.Д. Виды конфискации имущества. Научный вестник Омской академии МВД России № 3 (62), 2016. – с.10-14.
42. Меры уголовно-правового характера: монография. Иванов А.Л. - М.: ЮНИТИДАНА, 2014 – с 66.
43. Кузенбаев Н.К. Проблемы применения штрафа и конфискации имущества в уголовном законодательстве Республики Казахстан. Автореф. канд.юр.наук, Астана. 2010 – с. 28.
44. Комментарий к уголовному кодексу Республики Казахстан / И.Ш. Борчашвили. – Алматы: Жеті жарғы., Т.1: Общая часть. – 2015. – с. 504.
45. Eser A. Die Strafrechtlichen Sanktionen gegen das Eigentum. Tübingen, 1969.
46. Уголовное право зарубежных государств. Вып. 4. М., 1975. с. 107.
47. Уголовное право зарубежных государств. Общая часть / под ред. И.Д. Козочкина. М., 2003.
48. Уголовный кодекс Франции. СПб., 2002. с. 167– 168.
49. Боботов С.В., Сухов Н.С. Реформа уголовного права во Франции // Советское государство и право. – 1990. – № 8. – с.124.
50. Уголовный кодекс Японии. СПб., 2002. с. 33–34.
51. Уголовный кодекс Украины. М., 2006. с. 29.

52. Уголовный кодекс Республики Казахстан. Алматы, 2006. с. 20.
53. Уголовный кодекс Австрии, 2004. с. 58.
54. Уголовный кодекс Швейцарии. М., 2000. с. 28.
55. Хейгорд С., Балвиг Ф. Преступность и наказание в цифрах и текстах (Норвегия) // Общественные науки за рубежом. Серия 4. Государство и право. – 1991. – № 2. – с. 132–141.
56. Уголовный кодекс ФРГ. М., 2000.
57. Уголовный кодекс Турции. СПб., 2003. с. 54.
58. Уголовный кодекс Испании. М., 1998.
59. Уголовный кодекс Литовской Республики. СПб., 2003. с. 184.
60. Уголовный кодекс Республики Молдова. СПб., 2003. с. 192.
61. Петраков С.В. Уголовно-процессуальные средства обеспечения экономической безопасности: дис.... канд. юрид. наук. Н. Новгород, 2007. с. 189.
62. Петрухин И.Л. Обязанность доказывания // Теория доказательств в советском уголовном процессе / отв. ред. Н.В. Жогин. М., 1973. с. 501.
63. Томин В.Т. Организованная преступность - versus правового государства (Заметки другого провинциала из Н. Новгорода) // Уголовно-процессуальная деятельность. Теория. Методология. Практика. Н. Новгород, 2001. с. 13-14.
64. Томин В.Т. Права и свободы человека — большой блеф XX века // Уголовный процесс России: аспекты взаимодействия с международным правом. Н. Новгород, 1996. с. 54-60.
65. Интернет-интервью с председателем Комитета по безопасности Государственной Думы Федерального Собрания Российской Федерации В.А. Васильевым «Борьба с терроризмом в России: правовые аспекты» (19 апреля 2004 г.). Доступ из СПС «Гарант» (дата обращения: 02.03.2010).
66. Rees E., Hall A. Blackstone's guide to the Proceeds of Crime Act 2002. Oxford: Oxford University Press. P. 44!

67. СЗ РФ. 2006. № 12, ст. 1231. Конвенция вступила в силу для Российской Федерации 8 июня 2006 года.

68. Нигматуллин Р.В. К проблеме имплементации международно-правовых норм в сфере борьбы с коррупцией и легализацией преступных доходов в российское законодательство // Легализация преступных доходов и коррупция в органах государственной власти: теория, практика, техника противодействия: сборник статей. Н.Новгород, 2010. с. 609.

69. Ключков В. Требования законности: понятие, виды, генезис (тезисы) // Конституционная законность и прокурорский надзор. М., 1997. с. 139.

70. Мотовгшовкер Я.О. О законности и целесообразности в уголовном судопроизводстве // Вопросы осуществления правосудия по уголовным делам. Калининград, 1983. с. 16-23; и др.

71. Комментарий к Федеральному закону «О Прокуратуре Российской Федерации» / под общ. ред. Ю.И. Скуратова. М. 1997. с. 12.

72. Уголовно-процессуальное право РФ: учебник/отв. ред. П.А. Луттская, М., 2003. с. 177, 178.

73. Уголовный процесс: учебник / под общ. ред. В.М. Лебедева. М., 2004. с. 198.

74. Уголовный процесс России: учебник / А.С. Александров, Н.Н. Ковтун, М.П. Поляков, С.П. Сереброва; науч. ред. В.Т. Томин. М., 2003. с. 795.

75. Тихомиров Ю.А. Публично-правовое регулирование: динамика сфер и методов // Журнал российского права. 2001. № 5. с. 12.

76. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2015 жылғы 25 маусымдағы «Қылмыстық жаза тағайындаудың кейбір мәселелері туралы» № 4 нормативтік қаулысы // 2015 ж. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P150000004S> (жүгін күні: 21.04.2019г.).

77. 15.03.2022 ж. ҚР БП жанындағы ҚСЖАЕК-нің ҚР БП жанындағы Құқық қорғау органдары академиясының сұрау хатына берген жауабы «10.03.2022 ж. №2-31-22-00536 сұрау салуға Комитеттің 2017-2022 жылдар кезеңінде үкім шығарылғанға дейін заңсыз жолмен алынған мүлікті тәркілеу

туралы іс жүргізу бойынша қабылданған шешімдердің саны туралы мәліметтері жоқ екенін хабарлаймыз».

78. Статья под названием «Генпрокурор недоволен качеством расследования финансовых преступлений» от 27.10.2016 г., автор Тамара Вааль//<https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:M4ytLRDe0QYJ:https://vlast.kz/novosti/19921-genprokuror-nedovolen-kacestvom-rassledovania-finansovyh-prestuplenij.html+&cd=1&hl=ru&ct=clnk&gl=kz>.

79. Отчет ФАТФ руководство ФАТФ по финансовым расследованиям: оперативные вопросы, июнь 2012 года // file:///C:/Users/nchz/Desktop/%D0%95%D1%80%D0%B1%D0%BE%D0%BB%2008.12.21/%D1%80%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%B8%20%D0%A4%D0%90%D0%A2%D0%A4.pdf.

80. Волеводз А.Г. Международный розыск, арест и конфискация полученных преступным путем денежных средств и имущества (правовые основы и методика). М., 2000. с. 12.

81. Васильев А.Н. Тактика отдельных следств. действий. М., 1981. с. 5.

82. Тутынии КБ. Наложение ареста на имущество как мера уголовно-процессуального принуждения: дис.... канд. юрид. наук. М., 2005. с. 114.

83. Тутынин КБ. Правовое регулирование и практика применения наложения ареста на имущество в уголовном судопроизводстве России. М., 2009. с. 86.

84. Степанов С.А. Недвижимое имущество в гражданском праве. М. 2008. с. 82.

85. Алексеев В.А. Недвижимое имущество: государственная регистрация и проблемы правового регулирования. М., 2007 г.

86. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі, 1994 жылғы 27 желтоқсан // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001000_.

87. Буров В.А. Проблемы создания искусственных земельных участков и приобретения прав на них // Право и экономика. 2009. № 2. Доступ из СПС «КонсультантПлюс» (дата обращения: 10.12.2009).

88. Шершеневич Г.Ф. Курс гражданского права. Тула, 2001. с. 98.

89. Кассо Л.А. Русское поземельное право. М., 1906. с. 1.

90. Чубуков Г.В. Земельная недвижимость как правовая категория // Экологическое право. 2002. № 3. с. 52-53.

91. Ильин Д.И. Законодательство о недвижимости: проблемы содержания употребляемых понятий // Журнал российского права. 2005. № 8. с. 147—148.

92. Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права (по изд. 1907 г.). М., 1995. с. 96-97.

93. Дорооюинская Е.А. Правовое регулирование сделок с недвижимостью. Новосибирск, 1999. с. 15-16.

94. Алексеев В.А. Недвижимое имущество: государственная регистрация и проблемы правового регулирования. «Волтерс Клувер», 2007. Доступ из СПС «Гарант» (дата обращения: 10.12.2009).

95. Скворгое О.Ю. Сделки с недвижимостью в коммерческом обороте. М., 2006. с. 66.

96. Гонгало Б.М. Постатейный комментарий / под общ. ред. П.В. Крашенинникова. Доступ из СПС «Гарант» (дата обращения: 19.05.2010).

97. Тутынин И.Б. Правовое регулирование и практика применения наложения ареста на имущество в уголовном судопроизводстве России: монография. М., 2009.

98. Конвенция Совета Европы об отмывании, выявлении, изъятии и конфискации доходов от преступной деятельности (Страсбург, 8 ноября 1990 г.) URL : http://www.eurasiangroup.org/ru/restricted/strasburg_conv.pdf.

99. «Қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) және терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қимыл туралы» ҚР 2009 ж. 28 тамыздағы № 191-IV Заңы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z090000191>.

Қосымша 1
Енгізу актісі

Қосымша 2

Нормативтік құқықтық актілеріне өзгерістер мен толықтырулар енгізу бойынша
ұсыныстарға салыстырма кесте.

		Қолданыстағы редакция	Ұсынылатын редакция	Негіздеме
1	2	3	4	5
<i>Қазақстан Республикасының Қылмыстық процестік кодексі</i>				
1.	71 тарау атауы, 35, 53, 667, 668, 673 баптар	-71 тарау атауы: «Заңсыз жолмен алынған мүлікті үкім шығарылғанға дейін тәркілеу туралы іс жүргізуді жүзеге асыру тәртібі туралы», -667 бап диспозициясы: «Заңсыз жолмен алынған мүлікті үкім шығарылғанға дейін тәркілеу туралы іс жүргізуді қозғау». -35 «Іс бойынша іс жүргізуді болғызбайтын мән-жайлар»	- 71 тарауының атауын «Қылмыстық жолмен алынған мүлікті үкім шығарылғанға дейін тәркілеу туралы іс жүргізуді жүзеге асыру тәртібі туралы»; - 667 баптың диспозициясын «Қылмыстық жолмен алынған мүлікті үкім шығарылғанға дейін тәркілеу туралы іс жүргізуді қозғау». Сол сияқты, 35 (Іс бойынша іс жүргізуді болғызбайтын мән-жайлар), 53 (Соттың өкілеттіктері), 668 (Тәркілеу туралы сотқа дейінгі іс жүргізу) және 673 (Осы Кодекстің жекелеген нормаларын қолдану	Зерттеу нәтижесімен, заңсыз жолмен алынған мүлік термині құқық саласында ауқымды ұғымға ие, себебі заңсыз жолмен алынған мүлікке қылмыс немесе әкімшілік құқық бұзушылық жасау нәтижесінде алынған мүліктер де жатады деген қорытындыға келдік. Сондықтанда, Қылмыстық және Қылмыстық процестік заңнамаларда тек – «қылмыстық жолмен алынған мүлік» терминді қолдану дұрыс деп санаймыз

		<p>- 53 «Соттың өкілеттіктері»,</p> <p>-668 «Тәркілеу туралы сотқа дейінгі іс жүргізу»</p> <p>-673 «Осы Кодекстің жекелеген нормаларын қолдану тәртібі»</p>	<p>тәртібі) баптарындағы «заңсыз» сөзін «қылмыстық» деген терминге ауыстыру ұсынылады.</p>	
2.	<p>194-бап.</p> <p>Тергеу, жедел-тергеу тобының сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүргізуі</p>	жоқ	<p>ҚР ҚПК-тің 194 бабына жаңа 4 бөлікті енгізуді. Ол бөлікті келесідей редакцияда жазуды:</p> <p>4. Азаматтарға және мемлекеттік бюджетке ірі және аса ірі мөлшерде шығын келтірілген қылмыстық құқық бұзушылықтар бойынша сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жедел тергеу тобына тапсыруды, осы топқа негізгі қылмысты тергейтін тергеушілерден бөлек, параллельді түрде қаржылық тергеуді жүргізетін тергеушіні қосуды («қылмыстың қаржылық жағын» тексеретін).</p>	<p>Көбіне сотқа дейінгі тергеп-тексерудің бастапқы кезеңінде қылмыстық жолмен табылған қаражаттың нақты мөлшері анықталмайды, анықталған жағдайда да ол қаражаттың қайда жұмсалғандығы, яғни қандай мүліктің сатып алынғандығына, ол мүліктің қылмыстық жолмен алынғандығын жасыру мақсатында үшінші тұлғаның (күдіктінің туысқандары, достары және т.б.) атына тіркелу мүмкіндігіне тиісті талдау жүргізілмейді.</p> <p>Оған тергеушілердің ондай мүлік</p>

				пен ақшаны анықтау және дәлелдеу дағдыларын жетік меңгермеуі, яғни банк, салық, қаржы және бизнес салаларын зерттеуге арналған тиісті шеберліктің жоқтығы себеп болуда деп санаймыз. Соның салдарынан жазалаудың бұлтартпастығы қағидаты өз деңгейінде қамтамасыз етілмеуде (қылмыстық жолмен алынған мүлікті тәркілеу бойынша).
<i>«Полиция қызметін бағалау өлшемшарттары жүйесін бекіту туралы» ҚР ПМ 2019 жылғы 4 маусымдағы № 515 бұйрығы</i>				
3.	ҚР ПМ 2019 жылғы 4 маусымдағы № 515 бұйрығы	Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2019 жылғы 4 маусымдағы № 515 бұйрығына сәйкес полиция қызметін бағалау критерийлері сандық өлшемдер және сапалық өлшемдер болып бөлінеді. 1. Сандық өлшемдер: қылмыстың жай-күйі, кісі	Құқық қорғау органдарының қызметін бағалаудың басты критерилер тізіміне – сотқа дейінгі сатыда заңсыз жолмен алынған мүлікті міндетті түрде анықтау, дәлелдеу және мемлекеттік бюджетке келтірілген шығынды қайтаруды енгізу ұсынылады.	Құқық қорғау органдарының қызметін бағалаудың басты критерилер тізіміне – сотқа дейінгі сатыда заңсыз жолмен алынған мүлікті міндетті түрде анықтау, дәлелдеу және мемлекеттік бюджетке келтірілген шығынды қайтару енгізілмеуі салдарынан көбіне тергеу органдары тек күдіктінің кінәсін дәлелдейтін дәлелдемелер жинауды, оның әрекетінің дұрыс саралануын

	<p>өлтіру саны, кісі өлтірудің, сондай-ақ басқа да ауыр және аса ауыр қылмыстардың ашылуы, көшелерде және өзге де қоғамдық орындарда жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтар саны, қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адамдардың криминологиялық сипаттамасы, жол қауіпсіздігінің жай-күйі.</p> <p>2. Сапалық өлшемдер: жеке, мүлктік және қоғамдық қауіпсіздіктің жай-күйі болып табылады, полиция жұмысының тиімділігін бағалау, халықтың сенім деңгейі.</p>	және қылмыстық істің тез арада сотқа жолдануын басты мақсат ретінде қояды. Ал қылмыстық жолмен алынған мүлік пен ақшаны анықтау, дәлелдеу және мемлекеттік бюджетке қайтару мәселелері тергеу назарынан тыс қалуда.
--	---	---

«Тіркелген қылмыстық құқық бұзушылықтар туралы» № 1-М нысанды статистикалық есеп.

ҚР БП 24.04.2019ж. №29 Бұйрығы

4.	«Тіркелген қылмыстық құқық бұзушылықтар туралы» № 1-М нысанды статистикалық есеп. ҚР БП 24.04.2019 ж. №29 Бұйрығы	«Тіркелген қылмыстық құқық бұзушылықтар туралы» № 1-М нысанды статистикалық есепте көрсетілмеген (ҚР БП 24.04.2019ж. №29 Бұйрығымен бекітілген) Сонымен қатар, ҚР БП жанындағы ҚСЖАЕК-нің «Сот актілері шығарылған адамдардың саны туралы» №10 нысанды статистикалық есеп тек соттың үкімі негізінде тәркіленген мүлікті ғана есепке алады	Мүлікті тәркілеу саласындағы объективті көріністі анықтау мақсатында, Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасы жанындағы Құқықтық статистика және арнайы есепке алу комитетінің «Тіркелген қылмыстық құқық бұзушылықтар туралы» № 1-М нысанды статистикалық есепке (ҚР БП 24.04.2019ж. №29 Бұйрығымен бекітілген) жаңа бөлім енгізуді ұсынамыз: 4-2 бөлім. «Үкім шыққанға дейінгі сатыда тәркіленген мүлік, ол мүліктің жалпы соммасы туралы мәліметтер». Оның ішінде: - ол мүліктің қылмыстық жолмен алынғандығы (тергеу барысында дәлелденгендігі туралы) және ол	Мүлікті тәркілеу саласындағы объективті көріністі анықтау мақсатында, Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасы жанындағы Құқықтық статистика және арнайы есепке алу комитетінің «Тіркелген қылмыстық құқық бұзушылықтар туралы» № 1-М нысанды статистикалық есепке (ҚР БП 24.04.2019ж. №29 Бұйрығымен бекітілген) жаңа бөлім енгізуді ұсынамыз:
----	---	--	---	---

			мүліктің жалпы соммасы.	
--	--	--	-------------------------	--